

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Παλαιοσλαβική Γλώσσα

Αλεξάνδρα Ιωαννίδου

Τμήμα Σλαβικών Σπουδών

Αλεξάνδρα Ιωαννίδου
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Σλαβικών Σπουδών

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΛΑΒΙΚΗ

3^ο Εξάμηνο

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το σύγγραμμα που ακολουθεί αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια δημιουργίας ενός σύγχρονου και εύχρηστου εγχειριδίου της αρχαίας γλώσσας των Σλάβων – της γνωστής ως «παλαιοσλαβικής» ή «παλαιάς εκκλησιαστικής σλαβικής». Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν πολλά και αξιόλογα παρόμοια εγχειρίδια, μια και οι σλαβικές σπουδές από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και εξής με αφορμή κατ' αρχάς τη μετάφραση και τη μελέτη των παλαιοσλαβικών χειρογράφων πέρασαν τις πύλες των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων, ενώ διδάσκονταν εδώ και δεκαετίες ως υποχρεωτικό μάθημα στις εκάστοτε φιλολογικές σχολές των σλαβικών χωρών.

Στα ελληνικά δεν υπάρχει παρά ελάχιστη παράδοση διδασκαλίας της παλαιοσλαβικής.

Το μοναδικό, ίσως, πλήρες και σημαντικό εγχείρημα να παρουσιαστεί η γλώσσα σε έλληνες σπουδαστές, έγινε το 1850 στην Κωνσταντινούπολη απ' τον Ιωάννη Δημητριάδη – βιβλίο που πρόσφατα ανατυπώθηκε φωτοτυπικά. Ωστόσο, με το όλο και περισσότερο αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις σλαβικές σπουδές στη χώρα μας, η ύπαρξη μιας εισαγωγής στην παλαιοσλαβική ή παλαιά εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα μπορεί να θεωρηθεί πλέον απαραίτητη. Η παρούσα εργασία προέκυψε από την επεξεργασία πανεπιστημιακών σημειώσεων για το αντίστοιχο μάθημα, το οποίο δίδαξα επί πέντε έτη στο πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Αν και το μάθημα στο συγκεκριμένο πανεπιστήμιο ήταν προγραμματισμένο για ένα εξάμηνο μόνο, φρονώ πως μια ενδεδειγμένη και σχετικά καλή γνώση του αντικειμένου, θα απαιτούσε τουλάχιστον δυο πανεπιστημιακά εξάμηνα εντατικής διδασκαλίας. Μόνο τότε οι σπουδαστές θα ήταν σε θέση να αποκρυπτογραφούν τα κείμενα, ανατέμνοντάς τα από άποψη μορφολογίας, συντακτικού και νοήματος. Σημειώνεται ότι το παρόν εγχειρίδιο είναι εισαγωγικό και πως για μια εις βάθος γνώση της γλώσσας, ο σπουδαστής θα πρέπει να μελετήσει πολύ περισσότερη ύλη. Για παράδειγμα: Δεν υπάρχουν κείμενα σε γλαγολιτική γραφή. Η απόκτηση της γνώσης της γλαγολιτικής μπορεί να γίνει με βάση τις περιγραφές του παρόντος τόμου, χρειάζεται όμως ενδεδειγμένη μελέτη.

Σε σχέση με τα παραπάνω, δέον να σημειωθεί πως στην Ελλάδα, όπου δεν υπάρχει παράδοση σλαβικών σπουδών και όπου, αντιθέτως, για πολλά χρόνια επικρατούσε δυσπιστία και αρνητικότητα ακόμα και απέναντι στις νεότερες σλαβικές γλώσσες, η εισαγωγή της παλαιάς εκκλησιαστικής σλαβικής σε πανεπιστημιακό πρόγραμμα σπουδών κρίνεται βήμα σημαντικό. Σε ένα πρόγραμμα σπουδών μάλιστα, το οποίο συμπεριλαμβάνει και την εκμάθηση κάποιων νεότερων σλαβικών γλωσσών, η παλαιοσλαβική λειτουργεί υποστηρικτικά: Μέσα απ' την πενταετή πείρα της διδασκαλίας της παλαιοσλαβικής σε τμήμα σπουδών περιοχής, μπόρεσα να διαπιστώσω με πόσο μεγαλύτερη ευκολία οι φοιτητές της πολωνικής, της σερβικής αλλά και της ρωσικής γλώσσας ήταν σε θέση να εμπεδώνουν και να αφομοιώνουν τα κλιτικά παραδείγματα των γλωσσών αυτών που με τις έξι και επτά πτώσεις τους, αλλά και με τις διάφορες εναλλαγές των συμφώνων φάνταζαν πάντα δύσκολα στους ξένους σπουδαστές.

Το βιβλίο αυτό είναι χωρισμένο σε πέντε μέρη:

Στο πρώτο μέρος γίνεται εισαγωγή στην ιστορία της παλαιοσλαβικής, στους Κύριλλο και Μεθόδιο, στα πρώτα συγγράμματα-γραπτά μνημεία κλπ. Στο δεύτερο μέρος επεξηγείται η σχέση της παλαιοσλαβικής με την πρωτοσλαβική, δίδονται οι πιο βασικοί κανόνες της ιστορικής φωνητικής και οι σχέσεις της παλαιοσλαβικής με τις νεότερες σλαβικές γλώσσες. Ακολουθεί μορφολογική παρουσίαση της γλώσσας με παραδείγματα κλίσεων, χωρισμένα σε κεφάλαια αναλογούντα στις διαφορετικές γραμματικές κατηγορίες. Στο τέταρτο μέρος υπάρχει μια μικρή εισαγωγή στην παλαιοσλαβική σύνταξη, ενώ στο πέμπτο παρατίθενται κείμενα προς μελέτη και σχετικές ασκήσεις.

Στα περισσότερα εγχειρίδια της παλαιάς εκκλησιαστικής σλαβικής υπάρχει παράρτημα με το βασικό λεξιλόγιο μεταφρασμένο στην εκάστοτε γλώσσα. Πιστεύω ότι το πιο σωστό είναι, κάτι τέτοιο να γίνει σε ξεχωριστό τόμο, να γραφτεί δηλαδή ένα ξεχωριστό λεξικό με όσο το δυνατόν περισσότερα λήμματα. Στην παρούσα εργασία υπάρχουν κείμενα προς μετάφραση και συζήτηση, ωστόσο και αυτά κανονικά θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται σε ειδικό τόμο, με ανθολόγηση περισσότερων κειμένων.

Το κυριότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει κανείς κατά τη σύνταξη μιας εισαγωγής στην Παλαιά Εκκλησιαστική Σλαβική είναι οι γραμματοσειρές. Η απόφαση για τη χρήση της μιας ή

της άλλης γραμματοσειράς διαθέσιμη μέσω του διαδικτύου ή των ειδικών στην κατασκευή λογισμικού δεν είναι καθόλου εύκολη. Τα τελευταία δυο χρόνια μάλιστα αποσύρθηκαν από τις σχετικές ιστοσελίδες όλες οι γραμματοσειρές για τη γλαγολιτική γραφή και διατίθενται πλέον έναντι χρηματικής αμοιβής. Επειδή όμως οι γραμματοσειρές είχαν σχεδιαστεί για χρήση από ένα λογισμικό, έπρεπε να γίνει σχετική προσαρμογή και παράλληλη χρήση περισσότερων γραμματοσειρών και διακριτικών σημείων. Τα αποτελέσματα δεν είναι τα ιδανικότερα, μπορούν όμως να θεωρηθούν σχετικά ικανοποιητικά. Ωστόσο θεώρησα πως είναι καλύτερη η χρήση της παλιάς κυριλλικής (ενίοτε και της γλαγολιτικής) γραφής αντί της μεταγραφής τους στα λατινικά, μια και εδώ έχουμε να κάνουμε με διδακτικό βιβλίο, που αποσκοπεί να εισαγάγει τον φοιτητή και στη μορφή των χειρογράφων – όσο αυτό είναι δυνατόν μέσα από τυπωμένο κείμενο.

Στη βιβλιογραφία και σε αναφορές σε νεότερες σλαβικές εκδόσεις που χρησιμοποιούν την κυριλλική γραφή (ρωσικές, βουλγαρικές κλπ.) προτιμήθηκε η μεταγραφή στη λατινική βάση του συστήματος ISO R9/1954.¹

¹ Πρβλ. σχετικά με τα συστήματα μεταγραφής αλφαβήτων απ' τα κυριλλικά στα λατινικά: Paul Cubberley, "Alphabets and Transliteration". Στο: B. Comrie, Gr.G. Corbett (επιμ.), *The Slavonic Languages*. Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2002: 20-59.

Α. Η ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΗ, Ή Η ΠΑΛΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΛΑΒΙΚΗ

Α1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τα Παλαιοσλαβικά (η παλαιά εκκλησιαστική σλαβική) αποτελούν την αρχαιότερη γραπτή μορφή σλαβικής γλώσσας. Δημιουργήθηκαν στα μέσα του 9^{ου} αιώνα, ενώ τα γραπτά μνημεία παλαιοσλαβικής γλώσσας που έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα χρονολογούνται μόλις τον 10^ο και τον 11^ο αιώνα. Με άλλα λόγια, ενώ γνωρίζουμε ότι η πρώτη γραφή της παλαιοσλαβικής γλώσσας επινοήθηκε και διδάχθηκε τον 9^ο αιώνα, τα πρωτότυπα των πρώτων σλαβικών γραπτών μνημείων έχουν χαθεί. Τόσο τα πρώτα κείμενα του 9^{ου} αιώνα, όσο και αυτά του 10^{ου} και του 11^{ου} αιώνα που έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα, είναι εκκλησιαστικού περιεχομένου. Για τον λόγο αυτό, η Παλαιοσλαβική συναντάται στην βιβλιογραφία και με το όνομα (αρχαία/παλαιά) *εκκλησιαστική σλαβική*, (Old) Church Slavonic, (Alt)kirchenslavisch.² Στα ίδια τα παλαιοσλαβικά κείμενα, η γλώσσα ονομάζεται slověnskъ. Τα Παλαιοσλαβικά ως γραπτή γλώσσα δημιουργήθηκαν απ' τους αδελφούς Κύριλλο και Μεθόδιο με σκοπό τη μετάφραση των βασικών εκκλησιαστικών κειμένων στα σλαβικά, προκειμένου να στηριχθεί ο εκχριστιανισμός των Σλάβων. Λόγω της σοβαρότητας των κειμένων αυτών, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι τα παλαιοσλαβικά κείμενα αποτελούν τη λογοτεχνική, επίσημη γλώσσα των Σλάβων του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα. Ωστόσο, παρά τον επίσημο χαρακτήρα τους, η ιστορία της δημιουργίας τους, αλλά και η εξέλιξή τους³ εξασφαλίζουν

² Σχετικά με την ονομασία των Παλαιοσλαβικών και λόγω της συγγενειάς τους με τα Βουλγαρικά, στη Βουλγαρία συνηθίζεται και η ονομασία Παλαιοβουλγαρικά (starobălgarski).

³ Με τους αιώνες και τον διαχωρισμό των σλαβικών λαών και γλωσσών, πολλά στοιχεία στις αντιγραφές των επόμενων αιώνων προσαρμόζονται στις επιμέρους γλώσσες, οπότε προκύπτουν οι διάφορες συντάξεις των σλαβικών: Για παράδειγμα, τα αρχαιότερα εκκλησιαστικά σλαβικά κείμενα με ρωσική σύνταξη χρονολογούνται τον 11^ο αιώνα, με σερβική σύνταξη τον 12^ο, με τσέχικη και πολωνική σύνταξη από τον 13^ο και τον 14^ο αιώνα.

την βεβαιότητα των ερευνητών ότι σε αυτά αποτυπώθηκαν βασικά φωνητικά μορφολογικά χαρακτηριστικά της προφορικής γλώσσας των Σλάβων της εποχής εκείνης. Λόγω της καταγωγής των «αποστόλων των Σλάβων», του Κύριλλου και του Μεθόδιου, θεωρούμε ότι στα πρώτα σλαβικά μνημεία αντικατοπτρίζονται περισσότερο τα χαρακτηριστικά της γλώσσας των νότιων Σλάβων. Ωστόσο, συγχρόνως γνωρίζουμε ότι τα πρώτα αυτά κείμενα εξυπηρετούσαν στον εκχριστιανισμό και των βορείως εγκατεστημένων Σλάβων – άρα ότι γίνονταν κατανοητά και από αυτούς. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα παλαιοσλαβικά κείμενα βρίσκονται γλωσσικά πολύ κοντά σε μια κοινή και κατανοητή απ' όλους τους Σλάβους γλώσσα. Με τις πληροφορίες για την κοινή ινδοευρωπαϊκή προέλευση των περισσότερων ινδοευρωπαϊκών γλωσσών που έχουμε και βασιζόμενοι στα παλαιοσλαβικά κείμενα αναπλάθουμε τη λεγόμενη «πρωτοσλαβική», μια γλώσσα υποθετική ως ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στην ινδοευρωπαϊκή και τα παλαιοσλαβικά.⁴ Με άλλα λόγια, η ανάλυση των παλαιοσλαβικών κειμένων έχει συμβάλει σημαντικά στην ιστορική σλαβική γλωσσολογία, αλλά και στη γενικότερη συγκριτική ιστορική γλωσσολογία.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί η διαφορά ανάμεσα στους όρους «παλαιά εκκλησιαστική σλαβική» και «εκκλησιαστική σλαβική». Ο όρος «παλαιά εκκλησιαστική σλαβική» αναφέρεται σαφώς στα πρώτα σλαβικά μνημεία και στην πρώτη μορφή της γλώσσας, όπως αυτή μας είναι γνωστή από συγκεκριμένα μνημεία. Ο όρος «εκκλησιαστική σλαβική» αναφέρεται στις επιμέρους μορφές που πήρε η γλώσσα *μεταγενέστερα*, σε *διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές*, οπότε και έχουμε διαφορετικές «συντάξεις» της εκκλησιαστικής σλαβικής (μιλάμε δηλαδή για τη «μεσοβουλγαρική», την «παλαιοσερβική», την «παλαιορωσική», την «κροατική» και τη «ρουμανική» σύνταξη της εκκλησιαστικής σλαβικής. Επίσης, στη βιβλιογραφία γίνεται λόγος και για «παλαιοτσεχική» σύνταξη, ενώ ο όρος «εκκλησιαστική σλαβική» επεκτείνεται ενίοτε και στις νεότερες γλώσσες.

⁴ Ο διαχωρισμός των πρωτοσλαβικών σε επιμέρους γλωσσικές μορφές υπολογίζεται ότι άρχισε περίπου τον 6^ο με 7^ο μ.Χ. αιώνα. Στη γλωσσολογία υπάρχει και ο όρος «κοινή σλαβική», *slave commun, common slavic*, που για άλλους ταυτίζεται με τα πρωτοσλαβικά, για άλλους αποτελεί το αμέσως επόμενο στάδιο και ενδιάμεσο σταθμό πριν τα παλαιοσλαβικά. Βλ. W. Hock: "Das Urslavische". Από: P. Rehder (επιμ.), *Einführung in die slavischen Sprachen*. Darmstadt 1998, σ.27-28.

A2. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΑΛΦΑΒΗΤΩΝ - ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΣ

Ανάμεσα στον 6^ο και τον 7^ο μ.Χ. αιώνα, στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη δημιουργούνται οι πρώτες συσπειρώσεις σλαβικών φύλων με κάποιου είδους κρατική οργάνωση. Τον 9^ο αιώνα, στην περιοχή της Μοραβίας⁵ γνωρίζουμε ότι είχε δημιουργηθεί ένα σλαβικό κράτος. Μετά τη διάλυση της αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου, οι Γερμανοί φεουδάρχες προσπάθησαν να εξαπλώσουν την επιρροή τους στην Μοραβία. Ο Μοραβός πρίγκιπας Ροστισλάβ, θεωρώντας ότι απειλούνταν η ανεξαρτησία του κράτους του, απέστειλε εκπροσώπους στον Βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ III, παρακαλώντας τον να φροντίσει για διδασκάλους, προκειμένου να εκχριστιανίσει τους υπηκόους του. Η ιστορική υπόθεση είναι, ότι λόγω της μεγάλης απόστασης που χώριζε τη Μοραβία απ' το Βυζάντιο, οι Μοραβοί δεν απειλούνταν τόσο άμεσα απ' τους Βυζαντινούς, όσο απ' τους Φράγκους.

Σύμφωνα με τις πηγές, ο Μιχαήλ III, διάλεξε να στείλει σε αυτή την αποστολή δυο προύχοντες απ' τη Θεσσαλονίκη, τους αδελφούς Κωνσταντίνο (Κύριλλο) και Μεθόδιο. Για τη ζωή και το έργο του Κωνσταντίνου και του Μεθόδιου γνωρίζουμε κυρίως απ' τους «Βίους» τους, τους γνωστούς και με την ονομασία «Μύθοι της Παννονίας» (“The Pannonian Legends” ή “Vita Constantini” και “Vita Methodii”). Ο πρώτος Βίος, του Κωνσταντίνου, έχει διατηρηθεί σε πενήντα αντίτυπα, το παλαιότερο των οποίων χρονολογείται μόλις τον 15ο αιώνα. Ο Βίος του Μεθόδιου υπάρχει σε δεκαπέντε αντίτυπα, το αρχαιότερο των οποίων είναι το λεγόμενο “Uspenskij Zbornik”, απ' τα τέλη του 12ου και τις αρχές του 13ου αιώνα. Οι πληροφορίες που συναντούμε για τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο στα λεγόμενα συναξάρια αντλούν κυρίως απ' τους δυο Βίους, αν και μερικά απ' αυτά αναφέρουν λεπτομέρειες που είναι άγνωστες στους «Μύθους της Παννονίας». Ως «Ιταλικός Μύθος» είναι γνωστή η λατινική Vita του Κωνσταντίνου, η “Vita cum translatione s. Clementis”. Εκτός απ' τα παραπάνω κείμενα, πληροφορίες για τα δυο αδέλφια συνάγουμε από ιστορικές πηγές, όπως απ' τα γράμματα του Ιωάννη VII, διάδοχο του Αδριανού, προς τον πρίγκηπα Σβιατοπούλκ και σε σειρά προσωπικοτήτων της εποχής ως διαμαρτυρία για τη φυλάκιση του Μεθόδιου στη Μοραβία. Σώζεται επίσης και ένα γράμμα του προς τον ίδιο τον Μεθόδιο απ' το έτος 881.

Πιο συγκεκριμένα, για τη ζωή και τη σύνδεση των Κύριλλου και Μεθοδίου με την ανάπτυξη της γραπτής γλώσσας των Σλάβων, δέον να αναφερθούν τα εξής: Τα δυο αδέλφια είχαν γεννηθεί στη Θεσσαλονίκη. Όπως αναγράφεται στον «Βίο» του Μεθόδιου, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας, αναθέτοντας στα αδέλφια την αποστολή στη Μοραβία, τους είπε:

ВЪИ БО ІЕРТА СЕЛОУНДНІНА ДА СЕЛОУНДНЕ ВЪСИ ЧІСІТО СЛОВѢНЬСКЪИ БЕС

ѢДОУЮТ

Με άλλα λόγια: «Επειδή είσθε Θεσσαλονικείς και οι Θεσσαλονικείς μιλούν όλοι σλαβικά.»

Ο Κωνσταντίνος ήταν ένας πολύ μορφωμένος άνθρωπος, καθηγητής φιλοσοφίας στην Κωνσταντινούπολη, γνωστός ως «Κωνσταντίνος ο Φιλόσοφος». Ήδη από πολύ νέος γνώριζε τις “septem artes liberales”, δηλαδή κατ’ αρχάς το λεγόμενο «trivium» - γραμματική, διαλεκτική και ρητορική, και ύστερα το λεγόμενο «quadrivium» - αριθμητική, γεωμετρία, αστρονομία και θεωρία της μουσικής που μαζί με την κατήχηση αποτελούσαν τη βάση των μεσαιωνικών επιστημών. Ο Κωνσταντίνος απ’ ό,τι φαίνεται είχε και την πρωτοκαθεδρία στην οργάνωση της αποστολής στη Μοραβία. Πριν ακόμα ξεκινήσουν για τη Μοραβία, ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος δημιούργησαν το σλαβικό αλφάβητο και άρχισαν να μεταφράζουν τα Ευαγγέλια στα σλαβικά. Με την ενέργεια αυτή μπορεί να θεωρηθεί ότι ο χριστιανικός κόσμος περνούσε απ’ την επίσημη τριγλωσσία της λατινικής, ελληνικής και εβραϊκής, στην πολυγλωσσία. Τα σλαβικά έγιναν τότε η τέταρτη γλώσσα, η lingua quarta, για τον μεσαιωνικό κόσμο των γραμμάτων. Στη Μοραβία, τα δυο αδέλφια συνέχισαν τη μετάφραση των εκκλησιαστικών βιβλίων απ’ τα ελληνικά στα σλαβικά, διδάσκοντας στους Σλάβους ανάγνωση, γραφή και την λειτουργία στη σλαβική γλώσσα. Στη Μοραβία τα αδέλφια έζησαν στη Μοραβία πάνω από τρία χρόνια (από το 863 έως το 866 περίπου). Τότε αποφάσισαν πια να φύγουν για τη Ρώμη, όπου ήλπιζαν να βρουν υποστήριξη απ’ τον Πάπα ενάντια στον πόλεμο που τους είχαν κηρύξει οι γερμανικής καταγωγής ιερωμένοι.

Στον δρόμο για τη Ρώμη, ο Κωνσταντίνος και ο Μεθόδιος σταμάτησαν στην Παννονία, που σήμερα την τοποθετούμε στη σημερινή Σλοβενία περίπου. Εκεί επίσης δίδαξαν τα σλαβικά. Στη

⁵ Υποθέτουμε ότι βρισκόταν περίπου εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η Σλοβακία.

Ρώμη, ο Πάπας τους έδωσε την ευλογία του για το έργο τους και κήρυξε τα σλαβικά επίσημη γλώσσα της χριστιανικής εκκλησίας μαζί με τα ελληνικά και τα λατινικά. Στη Ρώμη, ο Κωνσταντίνος έγινε μοναχός, αλλάζοντας το όνομά του σε «Κύριλλος». Πέθανε εκεί το 869. Ύστερα απ' τον θάνατο του αδελφού του, ο Μεθόδιος επέστρεψε στην Παννονία και μετά στην Μοραβία, όπου συνέχισε να διδάσκει.

Στη Μοραβία όμως, η κατάσταση είχε αλλάξει ριζικά. Ο Ροστισλάβ είχε πεθάνει και πρίγκιπας είχε γίνει ο ανιψιός του ο Σβιατοπούλκ, ο οποίος βρισκόταν υπό γερμανική πολιτική επιρροή. Το έργο του Μεθόδιου και των μαθητών του είχε γίνει πια πολύ δύσκολο. Οι Γερμανοί ιερωμένοι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να εμποδίσουν την εξάπλωση της σλαβικής ως εκκλησιαστικής γλώσσας στη Μοραβία. Το 885 ο Μεθόδιος πέθανε και οι αντίπαλοί του κατάφεραν να εκδιώξουν τους μαθητές του απ' την Μοραβία. Πολλοί απ' αυτούς μάλιστα φυλακίστηκαν, ενώ κάποιοι κατέφυγαν στην νότιο Βαλκανική. Από τότε, το κέντρο της ανάπτυξης των σλαβικών μετατίθεται στην περιοχή της σημερινής Βουλγαρίας και της σημερινής ΠΓΔΜ. Εδώ δημιουργούνται οι σλαβικές σχολές, αντιγράφονται τα εκκλησιαστικά βιβλία, γίνονται νέες μεταφράσεις απ' τα ελληνικά αλλά και εμφανίζονται πρωτότυπα έργα απευθείας στην παλαιοσλαβική, όπως για παράδειγμα το έργο

ο **писъменеχъ чрнѣризма храбра** «Για τα γράμματα του μοναχού Χραμπρ» όπου εξάγονται οι αρετές του σλαβικού αλφαβήτου (χωρίς να διευκρινίζεται αν εννοείται το γλαγολιτικό ή το κυριλλικό) σε σχέση με το ελληνικό. Το παλαιότερο αντίγραφο του έργου «Για τα γράμματα» χρονολογείται το 1348, το πρωτότυπο όμως πρέπει να γράφτηκε στην καμπή του 10ου αιώνα από κάποιον που ανήκε στη σχολή της Αχρίδας.

Μια άλλη χρήσιμη πηγή είναι το «Φύλλο της Μακεδονίας», ένα κείμενο που αναφέρεται στις δυσκολίες της μετάφρασης απ' τα Ελληνικά στα σλαβικά. Κάποιοι σλαβολόγοι υπέθεσαν, ότι το «Φύλλο της Μακεδονίας» προλογίζει τη μετάφραση κάποιου Ευαγγελίου και ότι συγγραφέας του μπορεί να ήταν ο ίδιος ο Κύριλλος.

Α3. ΤΑ ΔΥΟ ΣΛΑΒΙΚΑ ΑΛΦΑΒΗΤΑ – Η ΚΥΡΙΛΛΙΤΣΑ ΚΑΙ Η ΓΛΑΓΟΛΙΤΣΑ

Σε ό,τι αφορά τα πρώτα σλαβικά αλφάβητα, την γλαγόλιτσα⁶ και την κυρίλλιτσα, οι απόψεις δίσταντο για καιρό. Ποιο απ' τα δυο αλφάβητα δημιουργήθηκε πρώτο; Μήπως πριν απ' τη δημιουργία τους υπήρχε και κάποια άλλη σλαβική γραφή; Ένας απ' τους μεγαλύτερους σλαβολόγους, ο Τσέχος I. Dobronský, υποστήριζε ότι η κυρίλλιτσα είναι αρχαιότερη της γλαγόλιτσας και ότι αυτή ήταν η γραφή που επινόησαν ο Κωνσταντίνος και ο Μεθόδιος στα μέσα του 9^{ου} αιώνα. Κατά τη γνώμη του, η γλαγόλιτσα επινοήθηκε πολύ αργότερα, τον 13^ο ή και 14^ο αιώνα, για να διαφυλαχθούν απ' την καταστροφή της ρωμαϊκής εκκλησίας τα σημαντικότερα παλαιοσλαβικά κείμενα. Αυτή όμως η άποψη (που υποστηριζόταν κυρίως απ' το ότι μέχρι τότε ήταν γνωστά μόνο με μεταγενέστερα κείμενα σε γλαγόλιτσα) αναθεωρήθηκε αργότερα απ' τη σλαβολογία. Αυτό έγινε μετά την ανακάλυψη του χειρογράφου Glagolita Clozianus και την χρονολόγησή του απ' τον J. Koritar (1780-1844) τον 11^ο αιώνα. Ο ίδιος ο J. Koritar υποστήριξε τότε ότι η γλαγόλιτσα προηγήθηκε της κυρίλλιτσας - θέση που υποστήριζαν και άλλοι σλαβολόγοι και η οποία με τον εντοπισμό περαιτέρω γλαγολιτικών μνημείων, επιβεβαιώθηκε τελικά. Στη σλαβολογία υπάρχει μια υπόθεση ότι η γλαγόλιτσα την εποχή που δημιουργήθηκε ονομαζόταν κυρίλλιτσα. Ο λόγος είναι ότι σε μια *κυριλλική* αντιγραφή του βιβλίου των προφητών η οποία χρονολογείται το έτος 1047 από έναν παπά στο Νόβγκοροντ υπάρχει μια σημείωση του αντιγραφέα που λέει τα εξής: «Τιμή σε σένα ουράνιε Βασιλέα που μου επέτρεψες να γράψω αυτό το βιβλίο απ' τα κυριλλικά...».

⁶ Η ονομασία αυτή προέρχεται απ' τον χαρακτηρισμό του αλφαβήτου σε λατινικά κείμενα απ' την Κροατία του 16^{ου} αιώνα, όπου γίνεται λόγος για την *scriptura glagolitica*. Η γλαγόλιτσα είναι γνωστή σε δυο μορφές: μια στρογγυλή, την αρχαιότερη, που επέζησε στη δυτική Βουλγαρία και μια τετραγωνισμένη μορφή, που δημιουργήθηκε στην Κροατία τον 12^ο περίπου αιώνα.

Στο γλαγολιτικό αλφάβητο είναι γραμμένα τα αρχαιότερα κείμενα που έχουμε βρει.⁷ Στα πρώτα γλαγολιτικά κείμενα συναντώνται εν μέρει και τα αρχαιότερα σλαβικά λεξιλογικά στοιχεία, όπως π.χ. μη μεταφρασμένες ακόμα στα σλαβικά ελληνικές λέξεις.

Αντίθετα με τη γλαγόλιτσα, για την έμπνευση της οποίας οι πηγές δεν συμφωνούν, οι κυρίλιτσα έχει σαφείς επιρροές απ' την αρχαία ελληνική γραφή. Μόνο τα γράμματα που αποδίδουν σλαβικούς ήχους έχουν επινοηθεί εξ αρχής. Έχει παρατηρηθεί, ότι τα γράμματα που παριστάνουν καθαρά σλαβικούς ήχους μοιάζουν τόσο στην γλαγόλιτσα όσο και στην κυρίλιτσα. Και στα δυο σλαβικά αλφάβητα, το [o] και το [i] εκφράζονται με παραπάνω από ένα γράμμα το καθένα. Το [u] γραφόταν με δίφθογγο. Επίσης σχεδόν ταυτόσημη στα δυο αλφάβητα είναι η σειρά των γραμμάτων, καθώς και οι ονομασίες των γραμμάτων. Από τα 43 συνολικά γράμματα της κυρίλιτσας, τα 24 εκπορεύονται απ' το ελληνικό αλφάβητο, ενώ τα 19 έχουν επινοηθεί εκ νέου. Τη σχέση της κυρίλιτσας με το ελληνικό αλφάβητο αποδεικνύει επίσης το γεγονός, ότι ως αριθμητικά στοιχεία λειτουργούσαν μόνο αυτά που είχαν αντιστοιχία στην ελληνική γραφή. (Αντίθετα στη γλαγόλιτσα, συμβόλιζαν αριθμούς και γράμματα τα οποία δεν φαίνεται να έχουν καμία σχέση με την ελληνική γραφή.) Όποτε κάποιο γράμμα της κυρίλιτσας σηματοδοτούσε αριθμό, από πάνω του γραφόταν ένα ειδικό σημείο το:

•

Η αντιστοιχία των γλαγολιτικών σε σχέση με τα κυρίλλικά γράμματα και τους αριθμούς είναι η ακόλουθη:

⁷ Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι η τεχνολογία μας επέτρεψε να διαβάσουμε τα σβησμένα γλαγολιτικά κείμενα σλαβικών παλίμψηστων, όπως π.χ. του Ευαγγελίου της Μπογιάννα, το κυρίλλικό κείμενο του οποίου γράφτηκε πάνω απ' το σβησμένο γλαγολιτικό κείμενο τον 13ο αιώνα.

Κυριλλικά γράμματα	Γλαγολιτικά γράμματα	Αριθμητική αντιστοιχία	Σλαβικά ονόματα γραμμάτων	Μεταγραφή στα λατινικά	Προφορά
а	ⲁ	1	аз	a	a
б	Ⲃ	2	буки	b	b
в	Ⲅ	3	веди	v	v
г	Ⲅ	4	глагол	g	g
д	Ⲇ	5	добро	d	d
ε ιε	Ⲉ	6	есть	e	e
ж	Ⲑ	7	живете	ž	zh (ζ παχύ)
з	Ⲓ	8	зело	z	z
ѕ	Ⲕ	9	земля	dz	z
і	Ⲇ	10	ижеи	i	i
и	Ⲉ	20	иже	i	i
ћ	Ⲑ	30	гервь	γ	dj
к	Ⲓ	40	како	k	k
л	Ⲕ	50	люди	l	l

μ	Ⲙ	60	мысле	m	m
η	Ⲟ	70	наш	n	n
ο	Ⲛ	80	он	o	o
π	Ⲡ	90	покой	p	p
ρ	Ⲣ	100	рцы	r	r
ς	Ⲥ	200	слово	s	s
τ	Ⲧ	300	тврдо	t	t
υγ	Ⲩ	400	ук	u	u
φ	Ⲫ	500	ферт	f	f
χ	Ⲭ	600	хер	x	h
ψ	Ⲯ	700	пси	ψ	ps
ω	Ⲟ	800	омега	ω	o
ς	Ⲥ	900	цы	c	c
ч	Ⲯ		червь	č	ch (τα παχύ)
ш	Ⲩ		ша	š	sh (σ παχύ)
ψ	Ⲯ		шта	št	sht (στ παχύ)

Ѫ	Ѧ		ерь	ь	?
Ѣ	Ѥ		еры	у	у
ѣ	Ѧ		яТЬ	ь	ä, jä, ja?
ю	Ѱ		у (γιοτακισμένο)	ju	ju
ια	Ѧ		а (γιοτακισμένο)	ja	ja
Ѡ	Ѥ		юс (μεγάλο)	ɔ	o ⁿ
ѡ	Ѥ		юс (μεγάλο, γιοτακισμένο)	jɔ	jo ⁿ
Ѣ	Ѥ		юс (μικρό)	ɛ	e ⁿ
ѣ	-		юс (μικρό, γιοτακισμένο)	jɛ	je ⁿ
Ѥ			кси	х	х
Ѧ			фита	θ	th (θ)

Το γλαγολιτικό αλφάβητο επέζησε μια χιλιετία περίπου, απ' τον 9ο αιώνα έως τις αρχές του 20ού. Η βασική αλλαγή, την οποία υπέστη το γλαγολιτικό αλφάβητο ήταν το πέρασμά του απ' τη στρογγυλή στην τετραγωνισμένη μορφή των γραμμάτων του: Η στρογγυλή γλαγόλιτσα ήταν η

παλιότερη μορφή αλφαβήτου, η τετραγωνισμένη μορφή της γλαγόλιτσας δημιουργήθηκε αργότερα, στην Κροατία, όπου και διατηρήθηκε περισσότερα χρόνια απ' όλες τις αλφαβήτους, μια και κείμενα σε τετραγωνισμένη γλαγόλιτσα έχουμε μέχρι και τον εικοστό αιώνα. Από την αντικατάσταση της γλαγόλιτσας απ' την κυρίλιτσα και μετά το σχίσμα των εκκλησιών 1054, η γλαγόλιτσα χρησιμοποιούνταν κυρίως στους κόλπους της δυτικής εκκλησίας.

Τα γράμματα της κυρίλιτσας αντιστοιχούσαν σε αριθμούς – όπως και τα ελληνικά γράμματα. Όταν τα γράμματα είχαν σημασία αριθμού, στα κυριλλικά χειρόγραφα έβαζαν από πάνω ένα σημείο σαν περισπωμένη, το \sim , ενώ περίκλειαν το γράμμα ή τα γράμματα από δυο τελείες στη μέση περίπου του ύψους τους.

Οι αντιστοιχίες γραμμάτων-αριθμών ήταν φαίνονται καθαρά στον πίνακα με τα δυο αλφάβητα.

Οι αριθμοί από το 11 έως το 19, από το 21 έως το 29, από το 31 έως το 29 κλπ. στα σλαβικά αλφάβητα γράφονταν με τον συνδυασμό της μονάδας ακολουθούμενης απ' τον αριθμό που συμβόλιζε την εκάστοτε δεκάδα. Για παράδειγμα, ο αριθμός 11 γραφόταν: $\tilde{\text{Д}}\tilde{\text{И}}$, ο αριθμός 13: $\tilde{\text{Г}}\tilde{\text{И}}$, ο αριθμός 24: $\tilde{\text{Д}}\tilde{\text{К}}$, ο αριθμός 36: $\tilde{\text{Ж}}\tilde{\text{Л}}$ κλπ.

Στα σλαβικά χειρόγραφα συναντάμε πολλά διακριτικά σημεία: Συχνά, ως κατάλοιπα της ελληνικής γραφής και χωρίς κάποιο συγκεκριμένο σκοπό, οι αντιγραφείς και μεταφραστές των κειμένων έβαζαν δασεία και ψιλή. Για παράδειγμα διαβάζουμε: $\text{рече 'иѿъ, и' добре' ебое'}$ κλπ.

Ωστόσο, τα σημεία ' και \sim σήμαιναν μαλακότητα των συμφώνων: $\text{иѿ корабѣхъ, паде на землѣи}$.

Η μαλακότητα, βέβαια, των συμφώνων σημειωνόταν και με τα λεγόμενα γιοτακισμένα γράμματα, τα ѿа, ѿѿ, ѿе, ѿа (βλ. πίνακα γραμμάτων).

Σε μερικές περιπτώσεις, στη θέση των λεγόμενων «γιερ», στη θέση δηλαδή του ь και του ѿ , βλέπουμε στα χειρόγραφα απόστροφο: пѣтица, кѣто .

Επίσης, πάντα σε μίμηση των ελληνικών χειρογράφων, σε πολλά κείμενα συναντούμε συμπτύξεις λέξεων, πάνω απ' τις οποίες έβαζαν ένα σημείο σαν περισπωμένη. Για παράδειγμα: Ѡкѣ - члочеѣ, Ѡнѣ - ѣнѣ, Ѡѣ - гоцподѣ.

A4. ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, τα πρώτα κείμενα σε παλαιοσλαβική γλώσσα δεν σώζονται. Τα πρώτα κείμενα που σώζονται χρονολογούνται τον 10ο και τον 11ο αιώνα.⁸

I. Τα αρχαιότερα και βασικότερα γλαγολιτικά κείμενα που σώζονται σήμερα είναι τα εξής⁹:

1. Φύλλα του Κιέβου (10ος αιώνας, Μοραβία)
2. Codex Zographensis (τέλη 10ου-αρχές 11ου αιώνα, Μακεδονία)
3. Codex Assemanianus (τέλη 10ου-αρχές 11ου αιώνα, Μακεδονία)
4. Codex Marianus (11ος αιώνας, ΒΑ Μακεδονία)
5. Glagolita Clozianus (11ος αιώνας, Μακεδονία)
6. Φύλλα της Οχρίδας (11ος αιώνας, Βουλγαρία)
7. Psalterium Sinaiticum (11ος αιώνας, Μακεδονία)
8. Euchologium Sinaiticum (11ος αιώνας)

II. Τα αρχαιότερα και κυριότερα κυριλλικά μνημεία που σώζονται σήμερα είναι τα εξής:

1. Codex Suprasliensis (10ος αιώνας, Δυτική Βουλγαρία)
2. Savvina Kniga (11ος αιώνας, Ανατολική Βουλγαρία)
3. Φύλλα του Undol' (11ος αιώνας, Βουλγαρία)
4. Praxapostolus codicis Eninensis (11ος αιώνας, Βουλγαρία)

⁸ Η δραστηριότητα του Dobrovsky και του Koritar εδραίωσε τα πανεπιστήμια της Βιέννης και της Πράγας αντίστοιχα ως μεγάλα κέντρα της σλαβολογίας.

Ι. ΓΛΑΓΟΛΙΤΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

I.1. Τα φύλλα του Κιέβου είναι ένα γλαγολιτικό χειρόγραφο, αποτελούμενο από επτά φύλλα μικρού μεγέθους γραμμένα κι απ' τις δυο μεριές. Πρόκειται για το αρχαιότερο όλων των μνημείων, το μοναδικό ίσως που διατηρεί απόλυτη συνέπεια στην χρήση των γιερ και των ρινικών φωνηέντων της παλαιοσλαβικής. Σε συνδυασμό με την αρχαϊκή μορφή των γραμμάτων του και το περιεχόμενό του που παραπέμπει στο τελετουργικό της ρωμαϊκής εκκλησίας, το χειρόγραφο αυτό μας οδηγεί στην υπόθεση ότι προέρχεται απευθείας από κάποιον μαθητή του Μεθόδιου στη Μοραβία. Τα Φύλλα του Κιέβου μεταφέρθηκαν στα μέσα του 19ου αιώνα απ' την Ιερουσαλήμ στο Κίεβο, στη Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας, όπου και τα ανακάλυψε το 1874 ο φιλόλογος I.I. Sreznevskij. (Νεότερη έκδοση: *Kiivski glagolični listki. Najdavnija pamjatka slovjanskoï pisemnosti*. Κίεβο 1983.)

I.2. Codex Zographensis (Zografsko četveroevangelie)

Το γλαγολιτικό αυτό χειρόγραφο περιέχει τα τέσσερα Ευαγγέλια, πρόκειται δηλαδή για ένα «Τετραευαγγέλιο». Αποτελείται από 304 φύλλα. Στην αρχή και στη μέση λείπουν μερικά φύλλα απ' το πρωτότυπο χειρόγραφο. Τα φύλλα 41 έως 57 έχουν αντικατασταθεί μεταγενέστερα από ένα παλίμψηστο, γραμμένο σε μια νεότερη μορφή της γλαγολιτικής. Μέχρι το 1860, το χειρόγραφο αυτό φυλασσόταν στη βουλγαρική Μονή Ζωγράφου, στον Άθω, οπότε το χάρισαν οι μοναχοί στον Ρώσο τσάρο Αλέξανδρο II. Ο τσάρος μετέφερε το χειρόγραφο στη Ρωσία, όπου και φυλάσσεται μέχρι σήμερα, στη βιβλιοθήκη Σάλτυκοφ-Σεντρίν της Αγίας Πετρούπολης. (Πρώτη έκδοση: V. Jagic', *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*. Βερολίνο 1879.)

⁹ Αναφέρονται μόνον όσα κείμενα, τα ονόματα των οποίων καλό θα ήταν να συγκρατήσουν οι φοιτητές.

I.3. Codex Assemanianus

Αποτελείται από 158 φύλλα περγαμηνής. Περιέχει στο πρώτο μέρος του μια ανθολογία αποσπασμάτων απ' τα Ευαγγέλια, η σειρά των οποίων ακολουθεί τη σειρά των εορτών του εκκλησιαστικού έτους (*izborno evangelie*). Ακολουθούν ημερολογιακές παρατηρήσεις, ή, αλλιώς, ένα *μηνολόγιο*, όπου οι μήνες από τον Σεπτέμβριο έως τον Απρίλιο φέρουν τα αρχαία τους ονόματα και οι μήνες απ' τον Μάιο ως τον Απρίλιο φέρουν τα λατινικά τους ονόματα. Ο κώδικας θεωρείται ότι προέρχεται απ' τη Σχολή της Οχρίδας και χρονολογείται στο δεύτερο ήμισυ του 10ου ή στις αρχές του 11ου αιώνα. Η χρονολόγησή του προκύπτει ως εξής: Στο μηνολόγιο, στο φύλλο 151, το κείμενο αναφέρει τις ημερομηνίες θανάτου του Κύριλλου, του Μεθόδιου και του Κλήμη της Οχρίδας (27.7.916), παραλείπει όμως να αναφέρει τον θάνατο του Ιβάν Ρίλσκι το 946. Μια άλλη χρονολογία που θεωρείται ότι δεν θα παρέλειπε ποτέ ένα τέτοιο κείμενο είναι η αγιοποίηση του Ρίλσκι το 980 – άρα το κείμενο είναι σίγουρα προγενέστερο του 980 και ίσως και του 946. Το χειρόγραφο πρέπει να μεταφέρθηκε απ' τον Βασίλειο ΙΙ (976-1025), απ' την Οχρίδα στην Παλαιστίνη κι από κει στη Μονή του Σινά. Εκεί πρέπει να προστέθηκαν και οι κυριλλικές παρατηρήσεις που βρίσκουμε στο περιθώριο του κειμένου. Το όνομά του ο κώδικας το έχει πάρει απ' τον Joseph Assemani (1687-1768), βιβλιοθηκάριο του Βατικανού που τον αγόρασε το 1736 στην Ιερουσαλήμ κι από κει τον έφερε στην βιβλιοθήκη του Βατικανού, όπου φυλάσσεται σήμερα με τον τίτλο “Codex Vaticanus Slavicus 3”. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο Codex Assemanianus είναι απ' τα λίγα χειρόγραφα που διατηρούν και άλλα χρώματα εκτός απ' το μαύρο χρώμα της γραφής – στη συγκεκριμένη περίπτωση το πράσινο και το κίτρινο.

Η πρώτη παρουσίαση του κώδικα έγινε το 1865 στο Ζάγκρεμπ απ' τον Fr. Rački, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει η έγχρωμη έκδοσή του: V. Ivanova-Marodinova, A. Džurova, *Assemanovo evangelie. Starobălgarski glagoličeski pametnik ot X vek. Chudožestveno - istoričesko proučvane*. Σόφια 1981.

I.4. Codex Marianus (Mariinsko četveroevangelie)

Το χειρόγραφο αυτό αποτελείται από 173 φύλλα που περιέχουν τα τέσσερα Ευαγγέλια. Χρονολογείται στις αρχές του 11ου αιώνα. Η αρχή και το τέλος του κειμένου δεν σώζονται. Στην αρχή, το χειρόγραφο φυλασσόταν στον Άθω, απ' όπου το μετέφερε το 1845 ο Ρώσος σλαβολόγος Grigoronič στη Ρωσία. Σήμερα βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Αγίας Πετρούπολης. Γλωσσικώς, ο κώδικας αυτός παρουσιάζει πολύ αρχαϊκά στοιχεία στη μορφολογία του, αν και στη φωνητική έχουμε ήδη νεώτερα στοιχεία (από την ασυνέπεια στην γραφή των ρινικών φωνηέντων π.χ. φαίνεται ότι την εποχή που γραφόταν ο κώδικας τα δυο φωνήεντα δεν προφέρονταν πια). Ο κώδικας δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά απ' τον Κροάτη σλαβολόγο και καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης Vatroslav Jagić, *Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glogoliticus – Pamjatnik glogoličeskoj pis'mennosti. Marrinskoe četveroevangelie s primečanjami i prilozhenijami*. Βερολίνο-Αγία Πετρούπολη 1883.

I.5. Glagolita Clozianus (Sbornik Kloca)

Απ' το χειρόγραφο αυτό σώζονται σήμερα 14 μεγάλα φύλλα. 12 απ' τα οποία βρίσκονται σήμερα στην κατοχή της κοινοτικής βιβλιοθήκης στο Trient, και 2 στο μουσείο Ferdinandeum του Innsbruck. Το χειρόγραφο πήρε την ονομασία του απ' τον Αυστριακό κόμητα Cloz που το είχε στην ιδιοκτησία του μέχρι τον θάνατό του το 1856. Η Glagolita Clozianus περιέχει κηρύγματα (ομιλίες) που ανατρέχουν σε ελληνικά πρότυπα και χρονολογείται τον 11ο αιώνα. Τα πρώτα 12 φύλλα δημοσιεύτηκαν απ' τον J. Kopitar, *Glagolita Clozianus*. Βιέννη 1836, ενώ ολόκληρο το κείμενο παρουσιάστηκε απ' τον V. Vondrák, *Glagolita Clocuv*. Πράγα 1893.

I.6. Φύλλα της Οχρίδας (Ochridskoe Evangelie – Evangelium Achridanum)

Πρόκειται για δυο μεγάλα φύλλα περγαμηνής, γραμμένα κι απ' τις δυο πλευρές. Τα φύλλα της Οχρίδας είναι μέρος ενός Ευαγγελίου απ' το οποίο σήμερα σώζεται μόνο το κεφάλαιο 24 απ' το Ευαγγέλιο του Λουκά και μερικά αποσπάσματα απ' το Ευαγγέλιο του Ιωάννη. Τα φύλλα της Οχρίδας ανακάλυψε το 1845 ο Ρώσος σλαβολόγος Grigoronič στην Οχρίδα και τα χάρισε το 1865

στο νεοϊδρυθέν πανεπιστήμιο της Οδησσού. Το χειρόγραφο χρονολογείται τον 11ο αιώνα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της γλώσσας του είναι η έλλειψη του μπροστινού, μη γιοτακισμένου jus – του **Ѧ** δηλαδή. Στη θέση του εμφανίζεται πάντα το γιοτακισμένο jus – χαρακτηριστικό αρχαϊκής προφοράς. Κατά τ' άλλα στο χειρόγραφο διατηρούνται σε σωστή θέση τα ρινικά φωνήεντα και τα jer. (Γι' αυτό το λόγο, κάποιοι γλωσσολόγοι θεωρούν ότι τα φύλλα της Οχρίδας παρουσιάζουν μεγάλη συγγένεια γλωσσική και χρονολογική με τα φύλλα του Κιέβου.)

Η τελευταία επιστημονική έκδοση των φύλλων της Οχρίδας είναι αυτή του G.A. Il'inskij, *Ochridskie glagoličeskie listki. Otryvok drevne- cerkovno- slavjanskogo evangelija XI v.* Πετρούπολη 1915.

I.7. Psalterium Sinaiticum (Sinaipsalter, Sinaiskaja psaltyr')

Πρόκειται για το αρχαιότερο αντίγραφο της μετάφρασης των ψαλμών. Σώζονται 177 φύλλα που περιέχουν μέχρι και τον ψαλμό 137. Το υπόλοιπο του χειρογράφου (οι ψαλμοί 138-150) λείπουν. Το χειρόγραφο φυλάσσεται ακόμα στη βιβλιοθήκη της Μονής του Σινά, όπου και το είχε ανακαλύψει ο αρχιμανδρίτης Uspenskij το 1850. Το χειρόγραφο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1883 απ' τον L. Geitler. Η έκδοση όμως αυτή περιέχει αρκετά λάθη. Καλύτερη θεωρείται αυτή του S.N. Sever'janov, *Sinajskaja psaltyr'. Glagoličeskij pamjatnik Xi veka. Prigotovil k pečati Sergej Sever'janov.* Πετρούπολη 1922.

I.8. Euchologium Sinaiticum

Χειρόγραφο, αποτελούμενο από 106 φύλλα. Φυλάσσεται στη Μονή του Σινά και περιέχει προσευχές και τιμωρίες για τις διάφορες παραβιάσεις του νομοκανόνα. Απ' το χειρόγραφο λείπουν η αρχή και το τέλος του. Η πρώτη του έκδοση έγινε απ' τον Σλοβένο R. Nahtigal, *Euchologium Sinaiticum.* Μόσχα(;) 1941.

II. ΚΥΡΙΑΛΛΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

II.1. Codex Suprasliensis (Supral'skij sbornik ή Supral'skaja rukopis')

Το χειρόγραφο αυτό αποτελείται από 285 φύλλα που διασκορπίστηκαν σε τρία διαφορετικά σημεία. (Το πρώτο μέρος του χειρογράφου βρίσκεται σε ιδιωτική συλλογή, το δεύτερο μέρος χάθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ το τρίτο φυλάσσεται σήμερα στην Αγία Πετρούπολη.) Πήρε το όνομά του απ' το σημείο που βρέθηκε - σε ένα μοναστήρι στο Suprasl', στην Πολωνία, το 1823. Το κείμενο είναι ένα μηνολόγιο του μηνός Μαρτίου.

Γράφτηκε το 1ο ήμισυ του 10ου ή τον 11ο αιώνα. Η μεταγενέστερη χρονολόγηση πιθανολογείται λόγω της εξέλιξης του μικρού (μπροστινού) *jer* σε – e.

Η ακριβέστερη και πληρέστερη έκδοσή του οφείλεται στον S. Sever'janov, *Supral'skaja rukopis'*. Αγία Πετρούπολη 1904.

II.2. Savvina Kniga (Liber Savvae)

Πρόκειται για Ευαγγέλιο, απ' το οποίο σώζονται 129 φύλλα. Το κείμενο είναι αποσπασματικό, μια και λείπει στο μεσαίο μέρος του, που έχει αναπληρωθεί από νεότερα κείμενα. Πήρε το όνομά του από δυο σημειώσεις του παπά Σάββα στο περιθώριο του κειμένου. Το χειρόγραφο βρισκόταν μάλλον ήδη τον 14ο αιώνα στη Ρωσία, στην αρχή σε ένα μοναστήρι στο Πσκοβ, απ' όπου μεταφέρεται σε άγνωστη χρονική στιγμή στη Μόσχα. Εκεί, στο τυπογραφείο της εκκλησίας, το ανακαλύπτει το 1866 ο Sreznevskij και το εκδίδει:

S. Sreznevskij, *Drevnie slavjanskije pamjatniki jusovogo pis'ma. Sbornik statej, čitannyh v Otdel. russk. jaz. i slovesnosti Imper. Akad. Nauk*, τ. III, Αγία Πετρούπολη 1868.

II.3. Φύλλα του Undol'

Πρόκειται για δυο μικρά φύλλα που φυλάσσονται στη Μόσχα, αποσπάσματα ενός Ευαγγελίου που χρονολογείται τον 11ο αιώνα. (Εδώ να σημειωθεί, ότι λίγα φύλλα υπάρχουν και από άλλους κώδικες, όπως τα φύλλα της μονής Χιλενδαρίου, Τα φύλλα της Μονής Ζωγράφου, Τα φύλλα του Νόβγκοροντ κλπ.) Πρβλ. για τα φύλλα του Undol': E.F. Karskij, *Pamjatniki staroslavjanskogo jazyka* I, 3, Αγία Πετρούπολη 1904' και για τα φύλλα της μονής Χιλενδαρίου: S. Kul'bakin, *Chilendarskie listki, otryvok kyrillovskej pis'mennosti XI v.* Αγία Πετρούπολη 1900,

II.4. Praxapostolus codicis Eninensis

Αποτελείται από 39 φύλλα που βρέθηκαν στο χωριό Ένινα. Το εξέδωσαν για πρώτη φορά ο K. Mirčev και ο Chr. Kodon μόλις το 1965.

Εκτός απ' τα χειρόγραφα, σημαντικές για την ιστορία της Παλαιοσλαβικής είναι οι επιγραφές, όπως η επιγραφή στη μνήμη του τσάρου Σαμούηλ που χρονολογείται το έτος 993 και βρισκόταν πάνω απ' την είσοδο της εκκλησίας του Αγίου Γερμανού στις Πρέσπες.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Η μετατροπή των χρονολογιών που αναγράφονται στα παλαιοσλαβικά μνημεία γίνεται με την αφαίρεση του 5508 (έτος κατά το οποίο σύμφωνα με τη μέτρηση της εποχής είχε γεννηθεί ο Χριστός μετά την δημιουργία του κόσμου) απ' τον αναφερόμενο αριθμό. Επειδή το εκκλησιαστικό έτος αρχίζει την 1η Σεπτεμβρίου, για όσα γεγονότα υποθέτουμε ότι έχουν συμβεί ανάμεσα στον Σεπτέμβριο και τον Δεκέμβριο, αφαιρούμε τον αριθμό 5509. Γι' αυτό στη βιβλιογραφία, πολύ συχνά συναπαντούμε για κάποια γεγονότα διπλή χρονολόγηση, με τις δυο χρονολογίες να χωρίζονται από μια πλαγιαστή κάθετη γραμμή.

B. ΤΑ ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΑ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΩΝ ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ

Στα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, πιθανώς υποκινούμενη από την ρομαντική κοσμοθεωρία¹⁰ και αργότερα υποστηριζόμενη απ' την ιδέα του πανσλαβισμού, αναπτύσσεται η σλαβική συγκριτική γλωσσολογία. Πατέρας της σλαβολογίας θεωρείται ο Τσέχος Jozef Dobrovský (1753-1829). Η γραμματική του της παλαιοσλαβικής γλώσσας (Josif Dobrovskij, *Grammatika jazyka slavnjanskogo ro drevnomu narečiju*, č. I-III, Αγία Πετρούπολη 1833-34) περιέχει ήδη αναφορές και συγκρίσεις των σλαβικών γλωσσών μεταξύ τους, αλλά και παρατηρήσεις για την συγγένεια των παλαιοσλαβικών με τα ινδοευρωπαϊκά.

Κυριότερος μαθητής και μιμητής του Dobrovský θεωρείται ο Σλοβένος Jernej Kopitar, το όνομα του οποίου αναφέραμε πιο πάνω σε συνάρτηση με την πρώτη κριτική έκδοση του χειρόγραφου “Glagolita Clozianus”.

Στην συζήτηση για τη χρονολόγηση των δυο σλαβικών αλφαβήτων έπαιξε σημαντικό ρόλο ο Σλοβάκος P. Šafařík (1795-1861), ο οποίος ήταν απ' τους πρώτους που υποστήριξαν ότι η γλαγολιτική γραφή προηγούνταν της κυριλλικής.¹¹

Σε συγκριτική προσέγγιση των σλαβικών γλωσσών προέβη και ο A. Ch. Vostokov, στη μελέτη του “Σχόλιο για την εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα” (*Rassuzdenie o slavnjanskom jazyke*) που εκδόθηκε το 1820, και στην οποία χρησιμοποιούσε εκτεταμένα συγκρίσεις της παλαιοσλαβικής με τις νεότερες σλαβικές γλώσσες. Ένα πολύ επιτυχημένο παράδειγμα για να εξηγήσει στους αναγνώστες του την προφορά των παλαιοσλαβικών ρινικών φωνηέντων ήταν λόγου χάρι, η παρατήρηση, πως αυτά προφέρονταν όμοια με τα πολωνικά φωνήεντα *a* και *e*. Παράλληλα, πρέπει

¹⁰ Η «αφύπνιση» μιας σλαβικής ταυτότητας και υπερηφάνειας δεν αποκλείεται να οφείλεται και στις ιδέες του γερμανικού ρομαντισμού, και ειδικά στα έργα των Gottfried Herder (1744-1803) και Wilhelm von Humboldt (1767-1835) που παρουσίαζαν τη γλώσσα ως αναπόσπαστο στοιχείο της εθνικής συνείδησης, ανάγοντας τη μελέτη της σε πράξη εντασόμενη στον αγώνα για εθνική ανεξαρτησία.

¹¹ Βλ. το έργο του *Über den Ursprung und die Heimat des Glagolismus* (1855) («Για την προέλευση και την πατρίδα του γλαγολιτισμού»).

να τονισθεί ότι ο Vostokon ήταν απ' τους πρώτους που κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι σλαβικές γλώσσες ενδεχομένως να κατάγονται όλες από μια κοινή σλαβική γλώσσα.

Μεγάλη απήχηση είχε και η δουλειά του V. Grigorovič, ο οποίος πρώτος επισήμανε ότι σε συγκεκριμένες διαλέκτους της νότιας Βαλκανικής, τα σλαβικά διατηρούσαν ακόμα υπολείμματα των παλιών, ένρινων φωνηέντων της παλαιοσλαβικής.¹²

Την πρώτη συγκριτική γραμματική των σλαβικών γλωσσών, την έγραψε ο Fr. Miklosich (1813-1891), το έργο του οποίου, αν και στηρίζεται στη γνώση της παλαιοσλαβικής παραμένει στο επίπεδο των σύγχρονων γλωσσών.¹³ Ωστόσο, τη μεγάλη της έκρηξη έζησε η σλαβολογία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όταν ανακαλύπτονται και δημοσιεύονται τα πρώτα παλαιοσλαβικά χειρόγραφα. Από τότε αρχίζουν να γράφονται ετυμολογικά λεξικά, οι πρώτες συγκριτικές γραμματικές με αναφορά στην παλαιά εκκλησιαστική σλαβική, καθώς και οι πρώτες ειδικές μελέτες για την πρωτοσλαβική. Ο Τσέχος L. Niederle (1865-1944) έχει στο ενεργητικό του μια σειρά μελετών για την προέλευση των Σλάβων και την πρώιμη ιστορία τους, όπως το έργο «Σλαβικές αρχαιότητες» (Slavjanskije drevnosti) – που δημοσιεύτηκε στην Πράγα στο διάστημα 1902 έως 1925. Σημαντική συμβολή στη σλαβολογία είχε ο I.V. Jagič (1838-1923), ο οποίος για χρόνια εξέδιδε τη σημαντικότερη ίσως περιοδική έκδοση της σλαβολογίας, το “Archiv für slavische Philologie”. Το «Αρχείο σλαβικής φιλολογίας» εκδιδόταν απ' το 1876 έως το 1920 και συμπεριέλαβε στις σελίδες του μερικές απ' τις πιο σημαντικές μελέτες των σλαβικών σπουδών. Ιδιαίτερη ήταν και η συμβολή του σλαβολόγου A.M. Seliščev (1861-1931) με την συγκριτική του γραμματική των σλαβικών γλωσσών και την γραμματική της εκκλησιαστικής σλαβικής. Άλλα ονόματα της σλαβολογίας στα οποία ανατρέχει κανείς ως σλαβολόγος είναι ο Γάλλος A. Meillet (1866-1936) συγγραφέας του έργου-σταθμός *Le slave commun* («Η κοινή σλαβική»), ο A. Vaillant, συγγραφέας μιας παλαιοσλαβικής γραμματικής και μιας συγκριτικής γραμματικής των σλαβικών γλωσσών, καθώς και ο N. van Wijk (1880-1942), που συνέγραψε την ιστορία της παλαιοσλαβικής γλώσσας. Μεγάλης σημασίας είναι και η συγκριτική γραμματική του S.B. Bernštejn. Τέλος, δεν πρέπει να

¹² V.I. Grigorovič, *Očerk učenogo puteščestvija po evropejskoj Turcii*. Καζάν 1848.

¹³ F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. (χ.τ.) 1852.

λησμονεί κανείς ονόματα, όπως του Σέρβου Aleksandar Belic' (1876-1960) κυρίως λόγω της συνεισφοράς του στην περιγραφή της πρωτοσλαβικής του Βούλγαρου L. Miletič του A. Leskien του P. Diels του R. Trautmann κ.ά. για τη σύνταξη μορφολογικών περιγραφών και λεξικών της παλαιάς εκκλησιαστικής γλώσσας.

Β1. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΟΣΛΑΒΙΚΑ – ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ

Η περίοδος της Πρωτοσλαβικής γλωσσικής ενότητας τοποθετείται στη μετά τη διάσπαση της Ινδοευρωπαϊκής γλωσσικής ενότητας εποχή και θεωρείται ότι διήρκεσε τόσο, ώστε τον 9ο αιώνα, την περίοδο της αποστολής των Κυρίλλου και Μεθοδίου στην Μοραβία, οι Σλάβοι να συνεννοούνται ακόμα μεταξύ τους με άνεση. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει, ότι τον 10ο και τον 11ο αιώνα δεν υπήρχε σαφής διαχωρισμός σε επιμέρους σλαβικές διαλέκτους, ένας διαχωρισμός που κατάληξε στις ξεχωριστές σλαβικές γλώσσες. Η Πρωτοσλαβική, λόγω έλλειψης σχετικών γραπτών μνημείων, παραμένει μια γλώσσα υποθετική: Η φωνητική της πρωτοσλαβικής αναπλάθεται απ' τη γλωσσολογία βάσει της σύγκρισης των σλαβικών γλωσσών μεταξύ τους και όλων αυτών με τις υπόλοιπες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Στην τελευταία αυτή σύγκριση προκύπτουν σημαντικές ομοιότητες με τις γλώσσες των βαλτικών χωρών. Οι συγγένεια με τις γλώσσες των βαλτικών χωρών οδήγησε πολλούς γλωσσολόγους στην υπόθεση ότι κάποτε υπήρχε μια σλαβο-βαλτική γλωσσική ενότητα. Η πρωτοσλαβική θα πρέπει να ήταν η γλώσσα που μιλούσαν οι Σλάβοι στην πρώτη τους πατρίδα, στην κοιτίδα απ' την οποία ξεκίνησαν για να εποικήσουν μεγάλα τμήματα της ανατολικής, κεντρικής και νότιας Ευρώπης.

Και γι' αυτήν όμως την πρώτη πατρίδα των Σλάβων, μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Η πρώτη πηγή που μας επιτρέπει μερικά συμπεράσματα για την καταγωγή τους είναι απ' τον 6ο μ.Χ. αιώνα – πρόκειται για την ιστορία των Γότθων του ιστορικού Ιορδάνη (Jordanes: De Origine actibusque Getarum – 550 περίπου). Εκεί αναφέρονται οι Βένετοι, οι Σκλαβηνοί και οι Άντες. Οι πρώτοι κατοικούσαν μια μεγάλη περιοχή απ' τις εκβολές του Βιστούλα, βορειοδυτικά της Δακίας, κατά μήκος της οροσειράς των Καρπαθίων. Οι Σκλαβηνοί πρέπει να κατοικούσαν την περιοχή απ' το

δέλτα του Δούναβη μέχρι τον Δνεϊστερο και μέχρι στον Βιστούλα στον βορρά, ενώ οι Άντες θα πρέπει να βρίσκονταν κυρίως βορείως της Μαύρης Θάλασσας, ανάμεσα στους ποταμούς Δνεϊστερο και Δνεϊπερο. Ο διαχωρισμός αυτός μπορεί να αιτιολογεί εν μέρει τις γλωσσικές συγγένειες και διαφορές που μας επιτρέπουν να διακρίνουμε τρεις ομάδες στις σλαβικές γλώσσες – τις ανατολικές, τις δυτικές και τις νότιες σλαβικές γλώσσες. Η παρουσία των Σλάβων στη Βαλκανική χερσόνησο μαρτυρείται και από άλλες πηγές,¹⁴ οι σημαντικότερες των οποίων είναι

- Ο ιστορικός Προκόπιος (490-562 μ.Χ. περίπου), ο πιο σπουδαίος ιστορικός της εποχής του Ιουστινιανού, που γράφει στις αρχές της δεκαετίας του 550 και αναφέρει (κυρίως στα έργα του *Υπέρ των Πολέμων* και *Ανέκδοτα* (ή *Απόκρυφος Ιστορία*) ότι οι Σκλαβηνοί και οι Άντες μιλούσαν την ίδια γλώσσα και έμοιαζαν μεταξύ τους, ενώ περιγράφει τα θρησκευτικά έθιμα, τις κατοικίες των Σλάβων, αλλά και τις σλαβικές επιδρομές επί Ιουστινιανού.
- Το έργο «Στρατηγικόν του Μαυρίκιου» (ή του Ψευδομαυρικίου), που συντάχτηκε πενήντα περίπου χρόνια αργότερα από κάποιον άγνωστο, ο οποίος, αν και κατά πάσα πιθανότητα έφερε το όνομα Μαυρίκιος δεν ταυτιζόταν με τον Μαυρίκιο. Το «Στρατηγικόν», που εντάσσεται σε μια παράδοση στρατιωτικών εγχειριδίων, περιγράφει ανάμεσα σε άλλους εχθρούς του Βυζαντίου και τους Σλάβους. Το «Στρατηγικόν» χωρίζεται σε κεφάλαια με τον τίτλο «Λόγοι» και περιγράφει στον 11^ο Λόγο τους Φράγκους, τα τουρκικά φύλα, τους Αβάρους, τους Ούνους, τους Φράγκους, του Λογγοβάρδους, τους Σλάβους και τους Άντες. Παράλληλα με τις στρατιωτικές συνήθειες των λαών, υπάρχουν πολύτιμες πληροφορίες για τα ήθη και τα έθιμά τους, την ιστορία, την πολιτική τους συγκρότηση.
- Σε σλαβική επέλαση στη Βαλκανική αναφέρεται στην «Εκκλησιαστική Ιστορία» ο Σύριος ιστορικός και μονοφυσίτης Ιωάννης ο Εφέσιος κατά το τέλος του 6ου αιώνα, περιγράφοντας κυρίως την εγκατάσταση Σλάβων στη Θράκη το 581.

¹⁴ Μια πολύ διαφωτιστική συλλογή πηγών για την ιστορία της Βαλκανικής γενικότερα, η οποία όμως συμπεριλαμβάνει όλες τις βασικές πηγές για τη παρουσία των Σλάβων στην περιοχή, αποτελεί η έκδοση: Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Πηγές της Βαλκανικής Ιστορίας 6^{ου}-10^{ου} αιώνας. (Επιλογή Κειμένων)*. Θεσσαλονίκη 1995: Εκδ. Βάνιας.

- Η αναφορά απ' τον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη, γραμματέα του αυτοκράτορα Ηράκλειου (610-641) στην οκτάτομη ιστορία του – «Οικουμενική Ιστορία» σε Σλάβους της Βαλτικής που αιχμαλωτίστηκαν στα εδάφη της αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορίας του Μαυρικού (582-602). Ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης θεωρείται πολύ αξιόπιστος, μια και χρησιμοποιεί πολλές και διάφορες πηγές (έγγραφα, αναφορές πρεσβευτών, προφορικές μαρτυρίες). Μας ενημερώνει με μεγάλη ακρίβεια για τις αβαροσλαβικές επιδρομές στα Βαλκάνια.
- Σπουδαία θεωρείται η περιγραφή της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης το 626 από Σλάβους και Αβάρους μαζί που επέβαιναν σε μονόξυλες βάρκες, στο χρονικό «Πασχάλιον». Η πολιορκία αυτή, πολύ κρίσιμη, μια και συνδυαζόταν με ταυτόχρονη απειλή από τους Πέρσες που είχαν στρατοπεδέψει και καιροφυλακτούσαν απ' την άλλη πλευρά του Βοσπόρου, αποκρούστηκε επιτυχώς απ' τους Βυζαντινούς.
- Τα «Θαύματα του Αγίου Δημητρίου» - τρεις συλλογές χειρογράφων, δυο απ' τον 7^ο αιώνα και μια του 10^{ου}-11^{ου} αιώνα. Η πρώτη συλλογή που γράφτηκε στις αρχές της βασιλείας του Ηρακλείου (610-641) έχει αγιολογικό χαρακτήρα και κορυφώνεται με την περιγραφή του «θαύματος» της διάσωσης της πόλης της Θεσσαλονίκης απ' την πολιορκία των Αβάρων και των Σλάβων (Σκλαβηνών). Τα κεφάλαια 13-15 αναφέρονται στην πολιορκία της Θεσσαλονίκης είτε το 586 είτε το 597 και το κεφάλαιο 12 στην επιδρομή 5.000 Σλάβων το 604 ή το 610. Τα συγκεκριμένα χειρόγραφα κρίνονται πολύτιμα για τη γνώση μας των επιδρομών των Αβάρων και των Σλάβων, την εγκατάσταση των Σλάβων στη βυζαντινή επικράτεια και τις σχέσεις τους με τους ντόπιους.
- Η «Θεοφάνους Χρονογραφία» (810-814), ένα ιστορικό κείμενο που συνέγραψε ο μοναχός Θεοφάνης, μας παρέχει σημαντική γνώση για την πολιτική των Βυζαντινών απέναντι στους Σλάβους κατά τον 7^ο και τον 8^ο αιώνα, ενώ αναφέρεται και στην εμφάνιση και την εγκατάσταση των Βουλγάρων, καθώς και στις βυζαντινο-βουλγαρικές σχέσεις.

- Τα «Τακτικά» του Λέοντος Στ' του Σοφού (886-912), στρατιωτικό εγχειρίδιο, που αντλεί μεν από παλαιότερα ανάλογα συγγράμματα (και από το «Στρατηγικόν του Μαυρικού»), αλλά προσθέτει πολλά σύγχρονα στοιχεία
- Το “De administrando imperio” (ελληνικός τίτλος: «Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν» του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου απ’ τα μέσα του 10ου αιώνα (υπολογίζεται ότι γράφτηκε περίπου στο διάστημα 948-952) μας δίνει επιπλέον πληροφορίες για τη ζωή των Σλάβων στη Βαλκανική, μια και αποτελεί μια έκθεση για τους λαούς και τις χώρες με τις οποίες διατηρούσε σχέσεις το βυζαντινό κράτος που αποσκοπούσε στο να φανεί χρήσιμη στον γιο του γράφοντος, τον Ρωμανό. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, ο Ηράκλειος, για να μπορέσει να αντέξει την πίεση των Αβάρων και των Σλάβων στη Βαλκανική ζήτησε τη βοήθεια δυο ειδωλολατρικών φύλων, των Κροατών (Χρωβάτοι) και των Σέρβων (Σέρβλοι).:2
- Το «Περί κτίσεως της Μονεμβασίας Χρονικό», που σώζεται σε τέσσερα πολύ μεταγενέστερα χειρόγραφα (16^{ος} αιώνας) μας πληροφορεί για τις επιδρομές των Αβάρων στη Βαλκανική, αλλά και για την εγκατάσταση των Σλάβων στην Πελοπόννησο.

Στην προσπάθεια για τον καθορισμό της πρώτης πατρίδας των Σλάβων καθώς και για την παρουσία των Σλάβων στη Βαλκανική σημαντικό ρόλο παίζουν επίσης τα υδρωνύμια, τα τοπωνύμια και τα εθνωνύμια, καθώς και η παλαιοβοτανική, η αρχαιολογία και η ανθρωπολογία.¹⁵

¹⁵ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την πρώτη πατρίδα των Σλάβων καθώς και την παρουσία τους στη Βαλκανική, βλ. A. Schenker, *The Dawn of Slavic. An Introduction to Slavic Philology*. New Haven and London 1995: Yale University Press, Golab, Z., *The Origins of the Slavs*. Columbus (Ohio) 1992, Udolph, J., *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*. Heidelberg 1979, Φ. Μαλιγκούδης, *Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη 1988, H. Birnbaum, *Aspects of the Slavic Middle Ages and Slavic Renaissance Culture*. (= American University Studies, Series XII, Slavic Languages and Literatures, vol. 4). Νέα Υόρκη-Βέρνη, σσ. 1-24.*

B2. ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΨΙΜΗ ΙΝΔΟΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΟΣΛΑΒΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΣΛΑΒΙΚΗ ΣΤΑ ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΑ: ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, η σύγκριση των σλαβικών γλωσσών μεταξύ τους μας οδηγεί στην ανάπλαση των πρωτοσλαβικών και – ανάλογα – η σύγκριση όλων των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών μας οδηγεί στην ανάπλαση της όψιμης Ινδοευρωπαϊκής. Η σύγκριση της όψιμης Ινδοευρωπαϊκής με την Πρωτοσλαβική μας επιτρέπει να ορίσουμε συγκεκριμένους κανόνες, βάσει των οποίων πραγματοποιήθηκε το πέρασμα απ' την όψιμη Ινδοευρωπαϊκή στην Πρωτοσλαβική. Συνοπτικά, οι κανόνες αυτοί είναι οι ακόλουθοι:

(1) *Απώλεια της χειλικοποίησης των χειλικοποιημένων υπερωικών – επικράτηση δηλαδή των απλών υπερωικών.* Με άλλα λόγια, τα όψιμα ινδοευρωπαϊκά $*k^h > *k$, $*g^h > *g$, $*g^h > *g^h$

Παράδειγμα: (όψιμα Ινδοευρωπαϊκά) $*k^h elh$ (γυρίζω) > (Πρωτοσλαβικό) $*kolo(s)$ > (Παλαιοσλαβικό) **κολο** (ρόδα).

(2) *Απώλεια της δασύτητας, δηλ. (όψιμα Ινδοευρωπαϊκά) $*d^h$, $*b^h$, $*g^h$, > (Πρωτοσλαβικά) $*d$, $*b$, $*g$*

Παράδειγμα: (όψιμα Ινδοευρωπαϊκά) $*d^h e$ > (Πρωτοσλαβικά) $*d e$ > (Παλαιοσλαβικά) -**дѣти** (ως δεύτερο συνθετικό λέξεων με την έννοια «βάζω, τοποθετώ, καθίζω» – βλ. τη λέξη «καθήσθαι»: **сѣдѣти**)

(3) *Μετατροπή του όψιμου ινδοευρωπαϊκού $*s$ > σε (πρωτοσλαβικό) $*x$ μετά από $*i$ (και $*j$), $*i$ (και $*j$) $*r$ και $*k$ (πρόκειται για τον λεγόμενο κανόνα “ruki”)*

Παράδειγμα 1: (όψιμα ινδοευρωπαϊκά) $*ojsu$ > (Πρωτοσλαβικά) $*uxo$ > (Παλαιοσλαβικά) **ογχο** (Εδώ μπορεί κανείς να αντιπαραβάλει το αρχαίο ελληνικό **ους**)

Παράδειγμα 2: (όψιμα ινδοευρωπαϊκά) *u̯gs-u- > (πρωτοσλαβικά) *vьгхъ > (παλαιοσλαβικά) врьхъ

(4) Με την απώλεια των χειλικοποιημένων υπερωικών δημιουργία των συριστικών (s) και (z), δηλ. (όψιμα ινδοευρωπαϊκά) *k̂ > (πρωτοσλαβικά) *s, και (όψιμα ινδοευρωπαϊκά)*ĝ^(h) > (πρωτοσλαβικά) *z

Παράδειγμα 1: (όψιμα ινδοευρωπαϊκά) *k̂leu- > (πρωτοσλαβικά) *slovos > (παλαιοσλαβικά) слово

Παράδειγμα 2: (όψιμα ινδοευρωπαϊκά) *ĝnō- > (πρωτοσλαβικά) *zna- > (παλαιοσλαβικά) знати

5) Σύγκλιση τόσο των μακρών όσο και των βραχέων (\bar{a} , \check{a}) (\bar{o} , \check{o}) σε (o). Δηλ. (ινδοευρωπαϊκό) *a, *o > (πρωτοσλαβικό) *o

Παράδειγμα: Το ινδοευρωπαϊκό *sal > (πρωτοσλαβικό) *sol > (παλαιοσλαβικό) соль (σε αντίθεση π.χ. με το ελληνικό άλας, το γερμανικό Salz, το αγγλικό salt).

Δυο είναι οι νόμοι που διέπουν την μετάβαση απ' την πρωτοσλαβική στις παλαιοσλαβικές διαλέκτους: Η τάση για ανοδική ηχηρότητα και η τάση για συλλαβική αρμονία. Η τάση για ανοδική ηχηρότητα (ή ο νόμος της ανοιχτής συλλαβής) υπαγορεύει την εναλλαγή συμφώνου και φωνήεντος σύμφωνα με την εξίσωση CVCV (όπου C= consonant, σύμφωνο και V= vocal, φωνήεν) απαγορεύει δηλαδή την συσσώρευση συμφώνων ή φωνηέντων. Η τάση για συλλαβική αρμονία υπαγορεύει την εναλλαγή μαλακών συμφώνων με μπροστινά φωνήεντα και σκληρών συμφώνων με πίσω φωνήεντα.¹⁶

¹⁶ Θα δούμε παρακάτω, ότι σε περιπτώσεις που έχουμε σκληρά υπερωικά σύμφωνα σε συνδυασμό με μπροστινά φωνήεντα, επέρχεται μετατροπή τους σε ουρανικά –μαλακά- σύμφωνα.

Στο πλαίσιο της τάσης για **ανοδική ηχηρότητα**¹⁷, παρατηρούμε τις παρακάτω εξελίξεις:

(6) *Μονοφθογγισμός των φωνηεντικών διφθόγγων* (όπου φωνηεντικές είναι οι δίφθογγοι που συνδυάζουν ένα βραχύ ή μακρό ανοιχτό φωνήεν – e ή a – με ένα κλειστό φωνήεν – i ή u). Με άλλα λόγια: *ēi, *ēi > ī; *āi, *āi > ē; *ēu, *ēu > jū καθώς και: *āu, *āu > ū

Παράδειγμα: (όψιμα ινδοευρωπαϊκά) *bĕroitĕ > (πρωτοσλαβικά) *bĕrĕte > **берѣте** (πρβλ. με το ελληνικό «φέροιτε»)

(7) *Εκπτώση των συμφώνων στο τέλος της λέξης.*

Παράδειγμα: (πρωτοσλαβικά) *nōktŭs > (παλαιοσλαβικά) **ночь**

(8) *Μονοφθογγισμός ρινικών διφθόγγων* (όπου η ρινική δίφθογγος αποτελείται από φωνήεν με ένρινο σύμφωνο – m, n) Δηλαδή αντικατάσταση της ρινικής διφθόγγου με μπροστινό φωνήεν από το μπροστινό jus, δηλ. το ρινικό φωνήεν ɛ - **▲** (πρωτοσλαβικό *en, *em, *in > **▲**) καθώς και αντικατάσταση της ρινικής διφθόγγου με πίσω φωνήεν απ' το πίσω jus, δηλ. το ρινικό φωνήεν ɔ - **⊗** (πρωτοσλαβικό *an, *am, *un, *um > **⊗**)

Παράδειγμα: (πρώιμη πρωτοσλαβική) *dĕsŭmtĭ > (πρωτοσλαβική) desętĕ > (παλαιοσλαβικό) **десѣтъ**

(9) *Απομάκρυνση των υγρών διφθόγγων* (όπου η υγρή δίφθογγος αποτελείται από φωνήεν με υγρό σύμφωνο – l, r). Η εξέλιξη αυτή διαχωρίζει τις διφθόγγους με κλειστό φωνήεν (*ŭr/*ŭr, *ŭl/*ŭl, *ĭr/*ĭr, *ĭl/*ĭl) που τρέπονται σε συλλαβικά υγρά και τις διφθόγγους με ανοιχτό φωνήεν (*ār/ār, *āl/*āl, *ēr/*ēr, *ēl/*ēl) όπου σημειώνεται μετάθεση του υγρού και έκταση του φωνήεντος. Με

¹⁷ Στη βιβλιογραφία, τον όρο αυτό θα τον βρούμε ως “rising sonority”

άλλα λόγια: (1) *ǔr/*ūr, *ǔl/*ūl > r, l και *īr/*īr, *īl/*īl > r', l'¹⁸ και (2) *ǣr/ǣr, *ǣl/ǣl, *ēr/*ēr, *ēl/*ēl > ra, la, re, le.¹⁹

Παραδείγματα: (πρωτοσλαβικό) *vīlk > (παλαιοσλαβικό) влѣкъ; (πρωτοσλαβικό) *gordь > (παλαιοσλαβικό) градъ; (πρωτοσλαβικό) *melko > (παλαιοσλαβικό) мѣлко; (πρωτοσλαβικό) *berg > (παλαιοσλαβικό) бѣръ

(10) Έκπτωση των οδοντικών κλειστών πριν απ' το l. Με άλλα λόγια: *dl, *tl > l.

Παράδειγμα: (πρωτοσλαβικό) *plētlos > (παλαιοσλαβικό) плелъ

(11) Τροπή των *tt, *dt σε st.

Παράδειγμα 1: (πρωτοσλαβικό) *plēttei > (παλαιοσλαβικό) плестѣ

Παράδειγμα 2: (πρωτοσλαβικό) *vēdtei > (παλαιοσλαβικό) вестѣ

(12) Προσθήκη προθετικών ημιφώνων στην αρχή της λέξης, ώστε να μην αρχίζουν οι λέξεις από φωνήεν. (Συνήθως προστίθεται το j)

Παράδειγμα: (όψιμα ινδοευρωπαϊκά) *ǣsmi > (πρωτοσλαβικά) *jǣsmī > (παλαιοσλαβικά) ѣсмѣ

Στο πλαίσιο της τάσης για **συλλαβική αρμονία**, παρατηρούμε τις παρακάτω εξελίξεις:

(13) Αποφωνία, που ορίζεται ως η προσαρμογή των φωνηέντων στα σύμφωνα που προηγούνται. Με άλλα λόγια, όταν ένα πίσω φωνήεν συμβαίνει να ακολουθεί ένα μαλακό σύμφωνο (ουρανικοποιημένο ή γιοτακισμένο σύμφωνο), τότε μετατρέπεται σε μπροστινό, σύμφωνα με την εξίσωση: C'ā, C'ǣ, C'ū, C'ǔ > C'ē, C'ě, C'ī, C'ĩ αντίστοιχα.

¹⁸ Η απόστροφος σηματοδοτεί το μαλακότητα του συμφώνου.

¹⁹ Η μετάθεση των υγρών θα πάρει διαφορετική μορφή, ανάλογη με τις γλωσσικές ομάδες των σλαβικών γλωσσών, αποτελώντας ένα απ' τα βασικά κριτήρια διαχωρισμού τους. Π.χ. στα ρωσικά, μετά το υγρό θα προστεθεί άλλο ένα φωνήεν, έτσι ώστε το *gord > градъ > город – κανόνας που ονομάστηκε “rolnoglasie” ή «πλεοφωνία».

Παράδειγμα: (όψιμα ινδοευρωπαϊκά) *rāl̥jā > (πρωτοσλαβικά) *rāl'ē > (παλαιοσλαβικά) **рѡлѧ** όπου για το -ja των παλαιοσλαβικών ευθύνεται μια μεταγενέστερη επανατροπή του ē σε ā.

(14) *Πρώτη (υποχωρητική) ουρανικοποίηση*, που εκφράζεται με την εξής εξίσωση: *k, *g, *x + ě, ē₁, ī₁, ĭ, ę = č, ž(<dž), š

Παραδείγματα: **рекѡ** → **речеши**, **богѡ** → **боже**, **ѡтрахѡ** → **ѡтрашѡнѡ**

(15) *Δεύτερη (υποχωρητική) ουρανικοποίηση*, που εκφράζεται με την εξής εξίσωση: *k, *g, *x + ē₂, ī₂ (<*āi, *āi < *ōi, ōi) = c, z, s

Παραδείγματα: **богѡ** → **бози**, **помогѡ** → **помози!**

(16) *Τρίτη (προχωρητική) ουρανικοποίηση*, που εκφράζεται με την εξής εξίσωση: *ī, *ī₁, ę + *k, *g, *x = c, z (<dz), s

Παράδειγμα: (πρωτοσλαβικό) *ǎnīka > (παλαιοσλαβικό) **овѡца**

(17) *Γιοτακισμός ή η επίδραση του -j- στα σύμφωνα που προηγούνται*. Ο κανόνας αυτός εκφράζεται απ' τις παρακάτω εξισώσεις:

(α) *n, *l, *r + j = n', l', r' > (παλαιοσλαβικά) **нѡ**, **рѡ** ή και **лѡ** ή πάλι με το συνδυασμό των δυο υγρών συμφώνων και των γραμμάτων: **ѡѡ**, **ѡѧ**, **ѡѧ**, **ѡѡ**.

Για παράδειγμα, έχουμε *ǰān'ā > **овѡца**, **ǰāl'ā > **воѡца**, *zǰr'ā > **зѡрѡца**

(β) *k, *g, *x + j = č, ž, š όπως στην πρώτη ουρανικοποίηση

плѡкѡти → **плѡчѡ** (= plak + j + o)

(γ) *t, *d + j = št, žd

ЖАДАТИ → ЖАЖДА

(δ) *sk, *zg, *st, *zd + j = št, žd

ИСКАТИ → ИЩА

(ε) *s, *z + j = š, ž

ПЬСАТИ → ПЬША

КАЗАТК → КАЖА

(στ) *p, *b, *m, *v + j = pl, bl, ml, vl

ЛЮБИТИ → ЛЮБЛЮ

(ζ) *kti + j = štj

***nāktīs > НОЦЬ**

В3. ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΦΩΝΗΕΝΤΩΝ

Τα φωνήεντα στην παλαιά εκκλησιαστική σλαβική είναι τα εξής:

(1) **а** το οποίο κατά πάσα πιθανότητα προέρχεται απ' το ινδοευρωπαϊκό μακρό *ā και το μακρό *ō, αλλά και στη θέση του πρωτοσλαβικού **ѣ**. [*ē]. Αυτό φαίνεται από παραδείγματα όπως

frater - **БРАТЬ**, mater - **МАТИ**, cognosco - **ЗНАТИ**, *begēti > **БЕЖАТИ**, *dychēti > **ДЪШАТИ**

(2) **ο** το οποίο προήλθε απ' τα ινδοευρωπαϊκά *ǵ* και *ǵh₂*, όπως φαίνεται από τα παραδείγματα

dǵmūs* > **ДОМЪ, **ǵnīs* > **ОВЬЦА**

(3) **ε** το οποίο προήλθε απ' το ινδοευρωπαϊκό **ǵh₁*, βλ. φέρω – *fero* - **БЕРЖ**, νέφος - **НЕБО**

(4) **и, ι** το οποίο προήλθε απ' τα ινδοευρωπαϊκά **i*, **ei* και στο τέλος της λέξης απ' τη δίφθογγο

oi*, όπως στα παραδείγματα *vivus* - **ЖИВЪ, **veidas* (η όψη) > **ВИДЪ**, **lukdī* > **ВЛЪЦИ**

(5) **υι** το οποίο προήλθε απ' το μακρό **ū*, όπως φαίνεται στο παράδειγμα **sūpnus* > **СЪИНЪ**, **mūs* >

(ελληνικά μυς) **МЪШЬ**.

(6) **ου** που προήλθε απ' τις διφθόγγους **a^h*, **o^h*, **e^h*, όπως φαίνεται στα παραδείγματα *taurus*

(lat.) - **ТΟΥРЪ**, *sausas* (lith.) - **СОУХЪ**

(7) **ь, ѣ** - τα λεγόμενα “ημιφωνήεντα” ή το “μικρό και το μεγάλο γιερ”, για τα οποία θεωρείται ότι προφέρονταν μέχρι τον 10ο περίπου αιώνα. (Σωστή εναλλαγή μεταξύ των δυο γιερ υπάρχει μόνο στα φύλλα του Κιέβου). Αργότερα παρατηρείται είτε η *παράλειψη τους* (**МНОГО** αντί για **МЪНОГО**, **КТО** αντί για **КЪТО**), είτε *πρόσμιξη* (**СЪДЕ** αντί για **СЪДЕ**), είτε *αντικατάστασή τους από ο και ε αντίστοιχα* (βλ. **ДЕНЬ** αντί για **ДЪНЬ**, και **СОБРАТИ** αντί για **СЪБРАТИ**). Το αν τα γιερ διατηρούνταν και εξελίσσονταν ή αν χάνονταν εξαρτάται απ' το αν η θέση τους μέσα στη συλλαβή ήταν ασθενής (χάνονταν) ή ισχυρή (μετεξελίσσονταν).

Σε ασθενή θέση βρίσκονταν τα γιερ όταν:

(α) ήταν στο τέλος της λέξης (**РАБЪ**, **СЪИНЪ**, **КОНЬ**)

(β) στην επόμενη συλλαβή υπήρχε άλλο φωνήεν, όχι γιερ (**КЪТО**, **СЪНА**, **МЪНОГО**)

Σε ισχυρή θέση βρίσκονταν τα γιερ όταν:

(α) τονίζονταν (ДѢСКѦ > доска)

(2) στην επόμενη συλλαβή βρίσκονταν άλλο γιερ σε ασθενή θέση

(β) στην αρχική συλλαβή (ТѢМЯНѢ)

(8) Τα Ѣ, и που προέκυψαν απ' τα ημιφωνήεντα (γιερ) σύμφωνα με τον κανόνα:

j + Ѣ = Ѣ, j + Ѥ = и, κατά τα παραδείγματα ноеѢ + jѢ = ноеѢи, доєрѢ + jѢ = доєрѢи

(9) Τα Ѧ, ꙗ (ѧ, ꙗ) (ή – άλλως- τα λεγόμενα «μπροστινό/μικρό και πίσω/μεγάλο γιους), τα οποία προέκυψαν απ' τις διφθόγγους *on, *en, *in, *ьn, *om, *em, *im, *ьm (σύμφωνα με τον νόμο της ανοιχτής συλλαβής όπως είδαμε και παραπάνω και όπως προκύπτει απ' την κλίση τους)

имѧ - имѧна, вѢзати - вѢзьѧѧ

ή και

*rons > рѧѢ, *ranka > рѧка, *decem > δεѧѢѢ

(10) Ѣ, το λεγόμενο «γιατ». Λόγω της σύμπτωσης του αντίστοιχου του γιατ γράμματος στη γλαγόλιτσα, του Ѧ, τόσο για το φώνημα [ja] όσο και για το φώνημα [je], πιστεύουμε ότι στην πρωτοσλαβική εποχή, τα δυο φωνήματα συνέπιπταν, για να χωρίσουν μετά σε ѧ και σε Ѣ. Ανάλογη ήταν και η εξέλιξη του γιατ σε διάφορες γλώσσες, όπως π.χ.

лѢто > лято (βλγ.), лето (ρωσ.)

Πάντως το Ѣ προήλθε από το ινδοευρωπαϊκό *ē ή απ' τις ινδοευρωπαϊκές διφθόγγους *āi, *āi, *oi, > Ѣ, βλ. για παράδειγμα: мѢсяць από *mēs- καινή: цѢнд.

(11) Τον 9ο-10ο αιώνα μ.Χ. τα υγρά και είχαν σαφή συλλαβοποιητική λειτουργία σαν κι αυτή που εμφανίζεται σήμερα στα σερβικά. Αργότερα, την εποχή των πρώτων χειρογράφων, τα υγρά συνοδεύονται πάντα από ένα απ' τα γιερ: ρѣ, ρь, λѣ, λь.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΩΝ ΦΩΝΗΝΤΩΝ		
		ΕΡΡΙΝΑ ΦΩΝΗΝΤΑ
ΜΠΡΟΣΤΙΝΑ ΦΩΝΗΝΤΑ	ѣ ε и њ ρѣ (r') λѣ (l')	А
ΠΙΣΩ ΦΩΝΗΝΤΑ	а о љ оу ѣ ρѣ (r) λѣ (l)	Ѧ

B4. ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

Το σύστημα των συμφώνων στην παλαιά εκκλησιαστική σλαβική παρέμεινε πολύ κοντινό με το ινδοευρωπαϊκό σύστημα. Όμοια π.χ. παρέμειναν τα : r, l, m, n, όπως π.χ. *laviti > ловити, *mata > маѣ. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω όμως, στις σλαβικές γλώσσες έχουμε απώλεια της δασύτητας των συμφώνων.

Ένα απ' τα βασικά χαρακτηριστικά του συστήματος συμφώνων της παλαιοσλαβικής είναι, ότι χωρίζονταν σε σκληρά, ημίσκληρα και μαλακά σύμφωνα, ανάλογα με τα φωνήεντα που ακολουθούσαν.

Σκληρά ήταν τα σύμφωνα, μετά τα οποία ακολουθούσαν πίσω φωνήεντα, δηλ. τα **α, ο, ѡ, ου, ѡ, ѡ.**

Ημίσκληρα ήταν τα σύμφωνα, μετά τα οποία ακολουθούσαν όλα τα μπροστινά φωνήεντα, δηλ. τα **и, ε, а, ѣ, њ.**

Η μετατροπή σε μαλακά μπορούσε να συμβεί στα σύμφωνα, μετά τα οποία ακολουθούσε το σύμφωνο j. Στη μετατροπή σε μαλακά σύμφωνα υπάκουαν μόνο τα σύμφωνα **н, м, р, л.** Το j δεν είχε αντίστοιχο γράμμα στην παλαιά εκκλησιαστική σλαβική, εμφανιζόταν όμως στα γραφήματα των φωνηέντων **ια, ie, iѡ, iа, iу.**

Κάποια σύμφωνα μπορούσαν να είναι τόσο σκληρά, όσο και ημίσκληρα, να συνδυάζονται δηλαδή τόσο με πίσω, όσο και με μπροστινά φωνήεντα. Τα σύμφωνα αυτά είναι τα **д, т, в, п, в, м, з, с** όπως στα παραδείγματα **приде, глэдѣ, злато, пжти, вѣдѣти, мене** κλπ. Αυτά τα σύμφωνα πάντως δεν ακολουθούνταν ποτέ από j, προκειμένου να μπορέσουν να ονομασθούν μαλακά, μια και συνδυαζόμενα με το j, τροποποιούνταν (βλ. πιο πάνω.)

Ωστόσο, στην παλαιά εκκλησιαστική σλαβική δεν μπορούσαν να είναι σκληρά, ημίσκληρα και μαλακά όλα τα σύμφωνα. Τα ουρανικά **к, г, х** στην παλαιοσλαβική συνδυάζονταν μόνο με πίσω φωνήεντα, ειδάλλως στη θέση τους εμφανίζονταν οι ουρανικοποιημένες αντιστοιχίες τους, σύμφωνα με τους κανόνες των δυο πρώτων ουρανικοποιήσεων (βλ. πιο πάνω)

Μόνο μαλακά σύμφωνα στην Παλαιά Εκκλησιαστική Σλαβική μπορούσαν να είναι τα εξής: **ж, ч, ш, ц, ɣ** καθώς και οι δίφθογοι **жд, шт**.²⁰ Τα **шт, жд** διατηρούνται σήμερα μόνον στις νοτιοσλαβικές γλώσσες. Το παλαιοσλαβικό **ɣ** [dz], άρχισε να εξαφανίζεται από πολύ νωρίς. Ήδη απ' τον 11ο αιώνα έχουμε εναλλαγή **ɣ-ɣ** όπως στα **нозѣ - носѣ, дровѣи - дровзи**.

Το σύμφωνο **ѣ** εναλλάσσονταν με το **ѣ** όταν επρόκειτο για ελληνική λέξη. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στην υιοθέτηση ελληνικών λέξεων από τα παλαιοσλαβικά, το **ѣ** γραφόταν και ως **п**, ενώ το **ѣ** εμφανιζόταν και ως **т**

ѣиѣиѣѣѣ - пѣиѣиѣѣѣ, ѣѣѣѣѣѣѣ - ѣѣѣѣѣѣѣ

Το σύμφωνο **х** προέρχεται απ' το ινδοευρωπαϊκό *kh καθώς και απ' τις διφθόγγους *is, *us, *rs, *ks, όπως στα παραδείγματα *kharah > **храврѣ**, musca (lat.) > **моуѣа**, musos (lit.) > **мѣхѣ**

Σε ό,τι αφορά τα ουρανικά **к, г, х** βλ. την περιγραφή των ουρανικοποιήσεων πιο πάνω.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΩΝ ΣΥΜΦΩΝΩΝΩΝ			
	ΚΛΕΙΣΤΑ		ΤΡΙΒΟΜΕΝΑ
ΣΚΛΗΡΑ	НХНРА	АНХА	М Л Н Р
		Б В Д З Г	

²⁰ Στην περαιτέρω ιστορία των σλαβικών γλωσσών, η αντίθεση σκληρού/μαλακού στα σύμφωνα πέρασε από πολλές αλλαγές. Στη ρωσική και τη λευκορωσική γλώσσα, τα παλιότερα ημίσκληρα άρχισαν να προφέρονται μαλακά. Στην πολωνική γλώσσα έχουμε πολλά μαλακά σύμφωνα. Στις υπόλοιπες σλαβικές γλώσσες παρατηρείται η αντίστροφη διαδικασία – τα παλαιότερα ημίσκληρα σύμφωνα σκληραίνουν και εξομοιώνονται με τα σκληρά.

ΜΑΛΑΚΑ	ж ѝ	ш ч ц ц'	ѣ ѣ ѣ ѣ j

Γ. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Γ1. ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Όπως και στις σύγχρονες σλαβικές γλώσσες, έτσι και στα παλαιοσλαβικά, τα ονόματα έχουν *τρία* γένη, αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο. Σε ποιο απ' τα γένη ανήκει το κάθε όνομα μπορεί εν μέρει – πλην εξαιρέσεων - να προσδιοριστεί και από την κατάληξή τους. Μερικοί κανόνες είναι:

Όλα τα ονόματα που λήγουν σε **-ъ** είναι αρσενικού γένους (**сѣньъ, тѣ, нобѣ**), σε **-ο, -ε, -а** ουδέτερου γένους (**сѣмѣа, то, нобо, полє**) ενώ σε **-а, -ѣ, -и** (**жена, земѣа, рабѣни, ноба, та**) θηλυκού. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, το γένος του εκάστοτε ονόματος προσδιορίζεται από άλλους παράγοντες (για παράδειγμα, η κατάληξη **-ъ** και η κατάληξη **-ѣ** μπορεί να είναι αρσενικού (**конѣ, дѣлаѣель, пламѣ**), θηλυκού (**коѣтъ, вєкѣѣ**) αλλά και ουδέτερου γένους (**нєѣѣ**).

Στα παλαιοσλαβικά, τα ονόματα (αλλά και τα ρήματα) είχαν τρεις αριθμούς - ενικό, πληθυντικό και δυϊκό.

Τα παλαιοσλαβικά ονόματα είχαν επτά πτώσεις – την ονομαστική, την γενική, τη δοτική, την αιτιατική, την οργανική, την προθετική και την κλητική – αν και κλητική είχαν μόνο ορισμένα ονόματα αρσενικού και θηλυκού γένους.

Γ1.1. ΤΑ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ

Τα ουσιαστικά χωρίζονται σε έξη κλίσεις, ανάλογα με το τελικό γράμμα του παλιού θέματος της λέξης, είτε αυτό είναι φωνήεν, είτε σύμφωνο. Για παράδειγμα, το ουσιαστικό **гоѣтъ** > *hostijs έχει

θεματική κατάληξη *i*, το **ДОМЪ** > *domus έχει θεματική κατάληξη *u*. (Η θεματική κατάληξη των ονομάτων διακρίνεται πολύ εύκολα απ' τη δοτική πληθυντικού.)

Οι κλίσεις των ονομάτων είναι οι εξής:

Με θεματική κατάληξη σε

1. **ā* (-ja): **ЖЕНА, ЗЕМΛΙΑ**

2. **ǫ* (-jo): **ГРАДЪ, КОНЬ, ЦЕЛО, ПОЛЕ**

3. **ǔ*: **ЦЪНЪ**

4. **i*: **ГОРЪ, КОРЪ**

5. σύμφωνο: **СЛОБО, ТЕЛА, МАТИ**

6. **u* : **ЦРЪКЪ, БОУКЪ, СВЕКРЪ**

*(1) ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΕ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΛΗΞΗ –*ā, -jā*

Πρόκειται για ουσιαστικά θηλυκού κυρίως γένους, παρότι υπάρχουν και μερικά αρσενικά ουσιαστικά με θεματική κατάληξη –*ā* (σκληρή κλίση), –*jā* (μαλακή κλίση). Οι καταλήξεις των ουσιαστικών αυτών στην ον. εν. είναι **-а, -ја, -ѣни, -ни**.

(**ЖЕНА, СЛОУГА, СТРОЈА, ЗЕМΛΙΑ, РАБЪНИ, КНЯГИНЪ, МЛИНИИ, СЪДИИ**).

Δέον να σημειωθεί, πως μετά από συγκεκριμένα σύμφωνα, η κατάληξη –*jā* οδηγούσε σε αλλαγή των συμφώνων λόγω της επίδρασης του “*j*” όπως αυτή περιγράφεται παραπάνω. Για παράδειγμα:

*dux+ja = **ДОУША**, *svjat+ja= **СВѢШТА**, *zem+ja= **ЗЕМΛΙΑ**

*(2) ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΕ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΛΗΞΗ –*ǫ, -jǫ.*

Πρόκειται για ουσιαστικά αρσενικού γένους που στην ονομαστική ενικού έληγαν σε -* ὄ, -jǫ.

Για παράδειγμα: *orbōs > *orbūs > rabъ > ραβъ

για τα σε -ъ (σκληρή κλίση - градъ, плодъ, рабъ)

και: *konjōs > *konjūs > konjъ > конъ

-ъ, -и (μαλακή κλίση –

конъ, кѣназъ, краи, вои) και για ουσιαστικά ουδετέρου γένους που στην ονομαστική ενικού λήγουν σε -ο (σκληρή κλίση) , -ε (μαλακή κλίση).

Στη συγκεκριμένη κλίση, η κλητική ενικού εμφανίζει τα αποτελέσματα της 1ης ουρανικοποίησης, ενώ η 2η ουρανικοποίηση φαίνεται στην προθ. ενικού, την ονομαστική πληθ., την προθ. πληθυντικού.

(3) ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΕ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΛΗΞΗ –*ǫ

Πρόκειται για κλίση με πολύ μικρό αριθμό αρσενικών ουσιαστικών, τα οποία στην ονομαστική ενικού λήγουν σε -ъ > *ǫ (όπως στο παράδειγμα *sūpūs > sūpŭ > synъ > сѣпъ) Τα κυριότερα απ' αυτά τα ουσιαστικά αυτά είναι:

сѣпъ, домъ, волъ, чинъ, санъ, мѣдъ, врьхъ, низъ, миръ, родъ.

(4) ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΕ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΛΗΞΗ –*ǐ

Στην κλίση αυτή ανήκουν αρσενικά και θηλυκά ουσιαστικά, τα οποία στην ονομαστική ενικού λήγουν σε -ъ, όπως τα (αρσ.) вѣсъ, корѣъ, дланъ, мѣшь, екрѣ²¹ και τα (θηλ.) пѣтъ, горѣъ, гвоздъ, огнь, зверѣ. (Για τη δημιουργία της συγκεκριμένης κατάληξης, βλ. για παράδειγμα: lat. hostĭs – πλσβ. горѣъ)

²¹ Τα ουσιαστικά αυτά δεν πρέπει να συγχέονται με τα αρσενικά ουσιαστικά που λήγουν σε -ъ και ανήκουν στην κλίση σε *-ǫ.

Στην κλίση αυτή τα αρσενικά ξεχωρίζουν απ' τα θηλυκά μόνο στην οργανική ενικού, στην ονομαστική και κλητική πληθυντικού.

(5) ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΕ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΛΗΞΗ σε σύμφωνο.

Εδώ ανήκουν ουσιαστικά με κατάληξη θέματος σε

-*en (ИМѦ, ВРЕМѦ, СѢМѦ, ПИСМѦ, ПЛЕМѦ)

-*es (СЛОВО, НЕБО, КОЛО, ДРѢВО, ОКО, ТѢЛО)

-*ent (ТѢЛА, ЖРЕБА, КОЗЬЛА, ОУБЛА, ІАГНА)

- *er (МАТИ, ДЪШТИ)

(6) ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΕ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΛΗΞΗ ΣΕ *-ū.

Εδώ ανήκουν ουσιαστικά θηλυκού γένους που λήγουν σε -ŭ

(ЦРКѢ, БОУКѢ, ЛЮБИ СВЕКРѢ) και που κατά την κλίση τους εμφανίζουν το θέμα -ŭВ.

Για την εξέλιξη αυτής της κλίσης βλ. για παράδειγμα: *svekr-ū-s > *svekrū > СВЕКРѢ.

1. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ (-*ā, -*jā)

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	ΔΥΪΚΟΣ
ον.	ВОДА ВЛАДЪКА ЗЕМЛІА СТРОУІА	ВОДЪТІ ВЛАДЪКЪТІ ЗЕМЛІА СТРОУІА	<u>ον.-αιτ.</u> ВОДѢ ВЛАДЪЦѢ ЗЕМЛИ СТРОУИ
γεν.	ВОДЪ ВЛАДЪКЪТІ ЗЕМЛІА СТРОУІА	ВОДѢ ВЛАДЪКѢ ЗЕМЛѢ СТРОУИ	<u>γεν.-πρ.</u> ВОДОУ ВЛАДЪКОУ ЗЕМЛЮ СТРОУЮ
δοτ.	ВОДѢ ВЛАДЪЦѢ ЗЕМЛИ СТРОУИ	ВОДАМѢ ВЛАДЪКАМѢ ЗЕМЛІАМѢ СТРОУІАМѢ	<u>δοτ.-οργ.</u> ВОДАМА ВЛАДЪКАМА ЗЕМЛІАМА СТРОУІАМА
αιτ.	ВОДѢ ВЛАДЪКѢ ЗЕМЛІѢ СТРОУІѢ	ВОДЪТІ ВЛАДЪТІ ЗЕМЛІА СТРОУІА	
οργ.	ВОДОѢ ВЛАДЪКОѢ ЗЕМЛІѢ СТРОУІѢ	ВОДАМИ ВЛАДЪКАМИ ЗЕМЛІАМИ СТРОУІАМИ	
πρ.	ВОДѢ ВЛАДЪЦѢ ЗЕМЛИ СТРОУИ	ВОДАХЪ ВЛАДЪКАХЪ ЗЕМЛІАХЪ СТРОУІАХЪ	
κλ.	ВОДО ВЛАДЪКО ЗЕМЛІЕ СТРОУІЕ		

2. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ (-*ǫ, -*jǫ)

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	ΔΥΪΚΟΣ
ον.	ГРАДЪ БОГЪ КОНЬ КРАИ	ГРАДИ БОЗИ КОНИ КРАИ	<u>ον.-αιτ.</u> ГРАДА БОГА КОНІА КРАІА
εν.	ГРАДА БОГА КОНІА КРАІА	ГРАДЪ БОГЪ КОНЬ КРАИ	<u>γεν.-πρ.</u> ГРАДОУ БОГОУ КОНІО КРАІО
δοτ.	ГРАДОУ БОГОУ КОНІО КРАІО	ГРАДОМЪ БОГОМЪ КОНІЕМЪ КРАІЕМЪ	<u>δοτ.-οργ.</u> ГРАДОМА БОГОМА КОНІЕМА КРАІЕМА
αιτ.	ГРАДЪ БОГЪ КОНЬ КРАИ	ГРАДЪІ БОГЪІ КОНІА КРАІА	
οργ.	ГРАДОМЪ БОГОМЪ КОНІЕМЪ КРАІЕМЪ	ГРАДЪІ БОГЪІ КΟΝΙ КРАИ	
πρ.	ГРАДЪ БОЗЪ КΟΝΙ КРАИ	ГРАДЪХЪ БОЗЪХЪ ΚΟΝΙХЪ КРАИХЪ	
κλ.	ГРАДЕ БОЖЕ ΚΟΝІΟ КРАІΟ		

3. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ (-*ŷ)

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	ΔΥΪΚΟΣ
ον.	СЪИНЪ	СЪИНОВЕ	он.-αιτ. СЪИНЫ
γεν.	СЪИНОУ	СЪИНОВЪ	γεν.-πρ. СЪИНОВОУ
δοτ.	СЪИНОВИ	СЪИНЪМЪ (-ΟΜЪ)	δοτ.-οργ. СЪИНЪМА
αιτ.	СЪИНЪ	СЪИНЫ	
οργ.	СЪИНЪМЪ (-ΟΜЪ)	СЪИНЪМИ	
πρ.	СЪИНОУ	СЪИНЫΧЪ (-ΟΧЪ)	
κλ.	СЪИНОУ		

4. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ (-* Ἷ)

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	ΔΥΪΚΟΣ
ον.	ГОСТЬ КОСТЬ	ГОСТЫЕ (-иѣ) КОСТИ ЛЮДИЕ ²²	<u>ον.-αιτ.</u> ГОСТИ КОСТИ ОЧИ ²³ ΟΥШИ
γεν.	ГОСТИ КОСТИ	ГОСТЫИ (-ии) КОСТЫИ (-ии) ЛЮДИИ	<u>γεν. -πρ.</u> ГОСТИЮ (-ью) КОСТЫЮ (-ию) ОЧИЮ ΟΥШИЮ
δοτ.	ГОСТИ КОСТИ	ГОСТЫМЪ КОСТЫМЪ ЛЮДЫМЪ	<u>δοτ.-οργ.</u> ГОСТЫМА КОСТЫМА ОЧИМА ΟΥШИМА
αιτ.	ГОСТЬ КОСТЬ	ГОСТИ КОСТИ ЛЮДИ	
οργ.	ГОСТЫМЪ КОСТЫЖЪ (-иѣж)	ГОСТЫМИ КОСТЫМИ ЛЮДЫМИ	
πρ.	ГОСТИ КОСТИ	ГОСТЫХЪ КОСТЫХЪ ЛЮДЫХЪ	
κλ.	ГОСТИ КОСТИ	ГОСТЫЕ КОСТИ ЛЮДИЕ	

²² Πάντα μόνο στον πληθυντικό.

²³ Μόνο στον δυϊκό.

5. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ (-*en, -*es, -*ent, -*er)

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	ΔΥΪΚΟΣ
ον.	СѢМѦ СЛОВО ІАГНА МАТИ КАМЪ	СѢМЕНА СЛОВЕСА ІАГНАТА МАТЕРИ КАМЕНЕ	<u>ον.-αιτ.</u> СѢНЕНѢ СЛОВЕСѢ ІАГНАТѢ (МАТЕРИ) КАМЕНИ
γεν.	СѢМЕНЕ СЛОВЕСЕ ІАГНАТЕ МАТЕРЕ КАМЕНЕ	СѢМЕНЪ СЛОВЕСЪ ІАГНАТЪ МАТЕРЪ КАМЕНЪ	<u>γεν. -πρ.</u> СѢΜΕΝΟΥ СЛОВЕСΟΥ ІАГНАΤΟΥ (МАΤΕΡΟΥ) КАΜΕΝΟΥ
δοτ.	СѢΜЕНИ СЛОВЕСИ ІАГНАТИ МАТЕРИ КАМЕНИ	СѢМЕНЬМЪ СЛОВЕСЬМЪ ІАГНАТЬМЪ МАТЕРЬМЪ (-ЕМЪ) КАМЕНЬМЪ	<u>δοτ.-οργ.</u> СѢΜΕΝЬМА СЛОВЕСЬМА ІАГНАТЬМА (МАΤΕΡЬМА) КАΜΕΝЬМА
αιτ.	СѢМѦ СЛОВО ІАГНА МАТЕРЬ КАМЕНЬ	СѢМЕНА СЛОВЕСА ІАГНАТА МАТЕРИ КАМЕНИ	
οργ.	СѢΜΕΝЬМЪ СЛОВЕСЬМЪ ІАГНАТЬМЪ МАТЕРЬЖ (-ИЖ) КАМЕНЬМЪ	СѢΜΕНЫ СЛОВЕСЫ ІАГНАТЫ МАТЕРЬМИ КАМЕНЬМИ	

6. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ (-*ǫ)

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	ΔΥΪΚΟΣ
ον.	црѣкѣ	црѣкѣви	он.-αιτ. (црѣкѣви)
γεν.	црѣкѣвѣ	црѣкѣвѣ	γεν.-πρ. (црѣкѣвоу)
δοτ.	црѣкѣви	црѣкѣваѣ	δοτ.-οργ. (црѣкѣваѣа)
αιτ.	црѣкѣвѣ	црѣкѣви	
οργ.	црѣкѣвиѣ (-ѣѣ)	црѣкѣваѣи	
πρ.	црѣкѣвѣ	црѣкѣваѣѣ	

[Συμπληρωματικές παρατηρήσεις σχετικές με την κλίση των ουσιαστικών στα παλαιοσλαβικά χειρόγραφα:

1. Παρατηρώντας την κλίση των ουσιαστικών στα παλαιοσλαβικά χειρόγραφα και ειδικά την συχνή ταύτιση των καταλήξεων ουσιαστικών ίδιου γένους αλλά διαφορετικής θεματικής κατάληξης, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο αυστηρός διαχωρισμός των κλίσεων όπως παρουσιάζεται παραπάνω είχε αρχίσει την εποχή των πρώτων σωζόμενων χειρογράφων να εξασθενεί.

2. Η εξασθένηση αυτή διακρίνεται π.χ. στην γενική και δοτική ενικού των ονομάτων με θεματική κατάληξη σε $-*ǫ$ με αυτή των ονομάτων σε $-*ǫ$, $*jǫ$: Συναντούμε δηλαδή στη θέση του црѣкѣвоу το црѣкѣѣ, και στη θέση του црѣкѣвиѣ, το црѣкѣвоу. Αντίστοιχα μπορεί να συναντήσουμε вогѣви αντί για το αναμενόμενο вогѣоу.

3. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τα ουσιαστικά της κλίσης σε $-*\bar{i}$ και της κλίσης σε $-*\bar{o}$, όπου ολοφάνερα παραμελείται η κλίση των ονομάτων σε $-*\bar{i}$ - βλ. ΟΓΗΙΑ, ΖΒΕΡΙΑ αντί για ΟΓΗИ, ΖΒΕРИ.
4. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επιρροή της κλίσης σε $-*\bar{a}$ έναντι των ουσιαστικών της κλίσης σε $-*\bar{u}$, αφού εδώ έχουμε τους τύπους ЦРЬКЪВАМЪ, ЦРЬКЪВАМИ κατά το ЖЕНАМЪ, ЖЕНАМИ.
5. Δεν είναι σπάνιο, στα ουσιαστικά με παλιά κατάληξη θέματος σε $-*es$ να συναντάμε παράλληλους τύπους με την κλίση σε $-*\bar{o}$, αφού στο ίδιο και το αυτό κείμενο θα δούμε τη γεν. ενικού ΛΟΒΑ να χρησιμοποιείται παράλληλα με τη γεν. εν. ΛΟΒЕСЕ, τη δοτ. εν. ΛΟΒЕЦИ μαζί με το ΛΟΒΟΥ.
6. Όμοια μπερδεύονταν και οι καταλήξεις των θηλυκών σε $-*er$ με τα θηλυκά σε $-*\bar{i}$, μια και συναντάμε συγχρόνως ΜΑΤΕРИ-ΜΑΤΕΡΕ, ДЪШТЕРИ-ДЪШТЕРЕ για τη γενική ενικού.]

Γ1.2. ΟΙ ΑΝΤΩΝΥΜΙΕΣ

Στην παλαιά εκκλησιαστική σλαβική, οι αντωνυμίες διακρίνονταν σε δυο μεγάλες ομάδες: (1) σε αυτές που υπάκουαν στην κατηγορία του γένους και (2) σε αυτές που δεν άλλαζαν μορφή σε σχέση με το γένος.

Στην πρώτη ομάδα, σε αυτήν δηλαδή που διέκρινε ανάμεσα στα τρία γένη, ανήκουν οι εξής ομάδες αντωνυμιών:

α. οι δεικτικές αντωνυμίες, όπως:

ТЪ, ТА, ТО
ОВЪ, ОВА, ОВО
ОНЪ, ОНА, ОНО
И(ЖЕ), ΙΑ(ЖЕ), ΙΕ(ЖЕ)
СЪ, СИ, СЕ

β. οι οριστικές αντωνυμίες, όπως:

ТАКЪ, ТАКА, ТАКО
КАКЪ, КАКА, КАКО

САМЪ, САМА, САМО

ВЪСІАКЪ, ВЪСІАКА, ВЪСІАКО

ІАКЪ, ІАКА, ІАКО

ВЪСЬ, ВЪСА, ВЪСІЕ

СИЦЬ, СИЦА, СИЦЕ

γ. οι κτητικές αντωνυμίες, όπως:

МОИ, ТВОИ, СВОИ, НАШЬ, ВАШЬ...

δ. οι αόριστες αντωνυμίες, όπως:

НЕКЪ, НѢКА, НѢКО

ИНЪ, ИНА, ИНО

ІЕТЕРЪ, ІЕТЕРА, ІЕТЕРО

ε. οι ερωτηματικές αντωνυμίες, όπως:

ЧИИ, ЧИІА, ЧИІЕ

Στην δεύτερη ομάδα, σε αυτήν δηλαδή που δεν διέκρινε ανάμεσα στα γένη, συγκαταλέγονται οι:

α. το πρώτο και δεύτερο πρόσωπο των προσωπικών αντωνυμιών: **АЗЪ, ТЪ**, καθώς και η αυτοπαθής αντωνυμία: **СЕБЕ**.

β. δυο ερωτηματικές αντωνυμίες και τα παράγωγά τους, το **КЪТО** και το **ЧЪТО**, καθώς και τα **НѢКЪТО, НѢЧЪТО, НИКЪТО, НИЧЪТО**.

1. Η ΚΛΙΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΠΑΘΟΥΣ ΑΝΤΩΝΥΜΙΑΣ

ΕΝΙΚΟΣ			
ον.	АЗЪ	ТЪ	-
γεν.	МЕНЕ	ТЕБЕ	СЕБЕ
δοτ.	МЪНѢ, МИ	ТЕБѢ, ТИ	СЕБѢ, СИ
αιτ.	МА (ΜΕΝΕ)	ТА (ΤΕΒΕ)	СА (ΣΕΒΕ)
οργ.	МЪНОИЖ	ТОБОИЖ	СОБОИЖ

προθ.	Λ'Н'Ѣ	ѢѢѢ	ѠѢѢѢ

ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ			ΔΥΪΚΟΣ		
ον.	Λ'Ы	Ѣ'Ы	ον.	ѢѢ	ѢѢ
γεν.	НАСѢ	ѢѢСѢ	αιτ.	НА, Н'Ы	ѢѢ, Ѣ'Ы
δοτ.	НАΛ'Ы, Н'Ы	ѢѢΛ'Ы, Ѣ'Ы	γεν. πρ.	НАЮ	ѢѢЮ
αιτ.	Н'Ы, НАСѢ	Ѣ'Ы, ѢѢСѢ	δοτ. οργ.	НАМА	ѢѢМА
οργ.	НАМИ	ѢѢМИ			
προθ.	НАСѢ	ѢѢСѢ			

[Παρατήρηση: Προσοχή στις μακρές και τις εγκλιτικές μορφές στην δοτική ενικού και πληθυντικού! Στα χειρόγραφα, οι εγκλιτικές μορφές εμφανίζονται σε άτονη θέση συνήθως, ενώ συχνά ενώνονται με την προηγούμενη λέξη. Οι βραχείς τύποι στην αιτιατική δεν είναι εγκλιτικοί, εμφανίζονται και σε άτονη και σε τονισμένη θέση και είναι πιο συχνοί απ' τους μακρούς.]

2. Η ΚΛΙΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΛΟΙΠΩΝ (ΜΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ) ΑΝΤΩΝΥΜΙΩΝ

Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της κλίσης των υπόλοιπων αντωνυμιών είναι ότι έχουμε, όπως και στα ουσιαστικά, σκληρή και μαλακή κλίση. Σύμφωνα με τη σκληρή κλίση κλίνονται όλες οι δεικτικές αντωνυμίες (βλ. π.χ. **ѢѢ, ѢѢ, ѢѢ**),

εκτός απ' τις **и(же), ѡ(же), ѡ(же)** και **ѠѢ, Ѡи, ѠѢ** που κλίνονται σύμφωνα με τη μαλακή κλίση. Επίσης σύμφωνα με τη σκληρή κλίση κλίνονται οι οριστικές αντωνυμίες, οι αόριστες αντωνυμίες, καθώς και η ερωτηματική αντωνυμία **кѢѢѢ** και τα παράγωγά της.

Σύμφωνα με τη μαλακή κλίση κλίνονται οι προσωπικές αντωνυμίες, οι υπόλοιπες ερωτηματικές αντωνυμίες και οι δεικτικές αντωνυμίες που μόλις αναφέρθηκαν.

Πιο κάτω ακολουθεί το παράδειγμα της σκληρής και της μαλακής κλίσης αντίστοιχα.

Παράδειγμα σκληρής κλίσης (Δεικτική Αντωνυμία)

	ΕΝΙΚΟΣ			ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ		
	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
ον.	ѣ	ѣа	ѣо	ѣи	ѣы	ѣа
γεν.	ѣоуо	ѣоѣа	ѣоуо	ѣѣхъ	ѣѣхъ	ѣѣхъ
δοτ.	ѣоуоу	ѣоѣи	ѣоуоу	ѣѣмъ	ѣѣмъ	ѣѣмъ
αιτ.	ѣ	ѣѣ	ѣо	ѣы	ѣы	ѣа
οργ.	ѣѣмъ	ѣоѣѣ	ѣѣмъ	ѣѣми	ѣѣми	ѣѣми
προθ.	ѣоуъ	ѣоѣи	ѣоуъ	ѣѣхъ	ѣѣхъ	ѣѣхъ

	ΔΥΪΚΟΣ		
	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
ον.- αιτ.	ѣа	ѣѣ	ѣѣ
γεν.- προθ.	ѣою	ѣою	ѣою
δοτ.- οργ.	ѣѣма	ѣѣма	ѣѣма

Παράδειγμα μαλακής κλίσης (Δεικτική αντωνυμία)

	ΕΝΙΚΟΣ			ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ		
	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
ον.	и(же) ²⁴	ѣа(же)	ѣ(же)	иже	ѣаже	ѣаже
γεν.	ѣго	ѣѣа	ѣго	иχъ	иχъ	иχъ
δοτ.	ѣмоу	ѣѣи	ѣмоу	имъ	имъ	имъ
αιτ.	и	ѣѣ	ѣ(же)	ѣа	ѣа	ѣа
οργ.	имъ	ѣѣа	имъ	ими	ими	ими
προθ.	ѣмъ	ѣѣи	ѣмъ	иχъ	иχъ	иχъ

²⁴ Με το μόριο «же», η αντωνυμία έχει αναφορική σημασία.

ΔΥΪΚΟΣ			
	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
ον.- αιτ.	ΙΑ(ЖЕ)	И(ЖЕ)	И(ЖЕ)
γεν.- προθ.	ІЮ	ІЮ	ІЮ
δοτ.- οργ.	ИМА	ИМА	ИМА

Η κλίση της οριστικής αντωνυμίας **вѣсь, вѣсія, вѣсе**

παρουσιάζει την ιδιομορφία ότι μερικές πτώσεις κλίνονται σύμφωνα με τη μαλακή κλίση και μερικές πτώσεις σύμφωνα με τη σκληρή κλίση.

	ΕΝΙΚΟΣ			ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ		
	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
ον.	ВѢСЬ	ВѢСІА	ВѢСЕ	ВѢСИ	ВѢСІА	ВѢСІА
γεν.	ВѢСЕГО	ВѢСІА	ВѢСЕГО	ВѢСѢХЪ	ВѢСѢХЪ	ВѢСѢХЪ
δοτ.	ВѢСЕМΟΥ	ВѢСІИ	ВѢСЕМΟΥ	ВѢСѢМЪ	ВѢСѢМЪ	ВѢСѢМЪ
αιτ.	ВѢСЬ	ВѢСІЖ	ВѢСЕ	ВѢСІА	ВѢСІА	ВѢСІА
οργ.	ВѢСѢМЪ	ВѢСІЖ	ВѢСѢМЪ	ВѢСѢМИ	ВѢСѢМИ	ВѢСѢМИ
προθ.	ВІСЕМЪ	ВѢСІИ	ВІСЕМЪ	ВѢСѢХЪ	ВѢСѢХЪ	ВѢСѢХЪ

Η κλίση της ερωτηματικής αντωνυμίας **кѣи, коіе, каіа**

	ΕΝΙΚΟΣ			ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ		
	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
ον.	КѢИ	КОІА	КОІЕ	ЦИИ	КѢІА	КАІА
γεν.	КОІЕГО	КОІІА	КОІЕГО	КѢИХЪ	КѢИХЪ	КѢИХЪ
δοτ.	КОІЕМΟΥ	КОІИ	КОІЕМΟΥ	КѢИМЪ	КѢИМЪ	КѢИМЪ
αιτ.	КѢИ	КОІЖ, КѢІЖ	КОІЕ	КѢІА	КѢІА	КАІА
οργ.	КѢИМЪ	КОІЖ	КѢИМЪ	КѢИМИ	КѢИМИ	КѢИМИ
προθ.	КОІЕМЪ	КОІИ	КОІЕМЪ	КѢИХЪ	КѢИХЪ	КѢИХЪ

Η κλίση της ερωτηματικής αντωνυμίας **кѣто, чѣто**

ΕΝΙΚΟΣ		
ον.	кѣто	чѣто
γεν.	кого	чєсо, чєсого, чѣсо, чѣсого
δοτ.	кому	чємому, чєсомому, чѣсомому
αιτ.	кого	чѣто
οργ.	цѣмѣ	чимѣ
προθ.	комѣ	чємѣ, чєсомѣ

Γ 1.3. ΤΑ ΕΠΙΘΕΤΑ

Τα επίθετα στην παλαιοσλαβική εμφανίζονται σε δυο μορφές: με την μακρά και με την βραχεία μορφή, π.χ. **новѣиѣ, новаѣа, новоѣе**, αλλά και

новѣ, нова, ново. Οι βραχείς τύποι των επιθέτων ονομάζονται επίσης ουσιαστικοποιημένοι τύποι σε αντίθεση με τους τύπους σε μορφή αντωνυμίας - τους αναλυτικούς τύπους. Οι βραχείς τύποι των επιθέτων εμφανίζονται στη σύνταξη της παλαιοσλαβικής πολύ συχνά στη θέση του κατηγορουμένου.

Οι βραχείς τύποι των επιθέτων κλίνονται όπως τα ουσιαστικά. Τα επίθετα αρσ. και ουδ. γένους κλίνονται όπως τα ουσιαστικά με θεματική κατάληξη σε **-*ǫ**, και τα θηλ. ουσιαστικά κλίνονται όπως τα ουσιαστικά με θεματική κατάληξη σε **-*ǣ**. Και στις δυο περιπτώσεις έχουμε επίθετα που κλίνονται σύμφωνα με την σκληρή κλίση (**-*ǣ, -*ǫ**) και επίθετα που κλίνονται σύμφωνα με τη μαλακή κλίση (**-*jǫ, *-jǣ**).

Σε ό,τι αφορά την κλίση των αναλυτικών τύπων των επιθέτων, αυτή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την σύνθεση των αναλυτικών μορφών των επιθέτων οι οποίες αποτελούνται απ' τη βραχεία μορφή + δεικτική αντωνυμία **и, ѡа, ѣ**. Στο παράδειγμα έχουμε παράλληλη κλίση του ουσιαστικοποιημένου τύπου του επιθέτου και της αντωνυμίας.

1. Η κλίση των επιθέτων

ΕΝΙΚΟΣ				
		Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.	σκλ.	НОВЪИ (-ЪИ)	НОВАІА	НОВОЕ
	μαλ.	СИНЬИ (-ИИ)	СИНІАІА	СИНІЕЕ
γεν.	σκλ.	НОВАІЕГО	НОВЪІѦ	НОВАІЕГО
	μαλ.	СИНІАІЕГО	СИНІѦІѦ	СИНІАІЕГО
δοτ.	σκλ.	НОВОУІЕМΟΥ	НОВЪІ	НОВОУІЕМΟΥ
	μαλ.	СИНІОІЕМΟΥ	СИНІИ	СИНІОІЕМΟΥ
αιτ.	σκλ.	НОВЪИ (-ЪИ)	НОВЪІѦ	НОВОЕ
	μαλ.	СИНЬИ (-ИИ)	СИНІѦІѦ	СИНІЕЕ
οργ.	σκλ.	НОВЪІМЪ	НОВОІѦ	НОВЪІМЪ
	μαλ.	СИНІИМЪ	СИНЕІѦ	СИНІИМЪ
προθ.	σκλ.	НОВЪІЕМЪ	НОВЪІ	НОВЪІЕМЪ
	μαλ.	СИНІИМЪ	СИНІИ	СИНІИМЪ

ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ				
		Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.	σκλ.	НОВІИ	НОВЪІѦ	НОВАІА
	μαλ.	СИНІИ	СИНІѦІѦ	СИНІАІА
γεν.	σκλ.	НОВЪІИХЪ	НОВЪІИХЪ	НОВЪІИХЪ
	μαλ.	СИНІИИХЪ	СИНІИИХЪ	СИНІИИХЪ
δοτ.	σκλ.	НОВЪІИМЪ	НОВЪІИМЪ	НОВЪІИМЪ
	μαλ.	СИНІИИМЪ	СИНІИИМЪ	СИНІИИМЪ
αιτ.	σκλ.	НОВЪІѦ	НОВЪІѦ	НОВАІА
	μαλ.	СИНІѦІѦ	СИНІѦІѦ	СИНІАІА
οργ.	σκλ.	НОВЪІИМИ	НОВЪІИМИ	НОВЪІИМИ
	μαλ.	СИНІИИМИ	СИНІИИМИ	СИНІИИМИ
προθ.	σκλ.	НОВЪІИИХЪ	НОВЪІИИХЪ	НОВЪІИИХЪ
	μαλ.	СИНІИИИХЪ	СИНІИИИХЪ	СИНІИИИХЪ

ΔΥΪΚΟΣ				
		Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.- αιτ.	σκλ.	НОВАІА	НОВѢИ	НОВѢИ
	μαλ.	СИНІАІА	СИНІИ	СИНІИ
γεν.- προθ.	σκλ.	НОВОУЮ	НОВОУЮ	НОВОУЮ
	μαλ.	СИНЮЮ	СИНЮЮ	СИНЮЮ
δοτ.- οργ.	σκλ.	НОВѢИММ	НОВѢИММ	НОВѢИММ
	μαλ.	СИНІИММ	СИНІИММ	СИНІИММ

[Παρατήρηση: Στα παλαιοσλαβικά χειρόγραφα συναντούμε συχνά συνειρημμένες μορφές των πλάγιων πτώσεων των επιθέτων, όπως π.χ. στη θέση του **НОВАІЕГО** συναντούμε τους τύπους **НОВАІАГО**, **НОВАГО** ή στη θέση του **НОВОУІЕМОУ**, συναντούμε τους τύπους **НОВОУОУМОУ**, **НОВОУМОУ**.

2. ΤΑ ΠΑΡΑΘΕΤΙΚΑ ΤΩΝ ΕΠΙΘΕΤΩΝ

Στα παλαιοσλαβικά, η παράθεση των επιθέτων σχηματιζόταν ως εξής: ο συγκριτικός βαθμός με το επίθημα **-jъs (-ъш)** **-ejъs (-ѣш)** και ο υπερθετικός βαθμός με το πρόθημα **НАИ-** που προστίθενταν στον συγκριτικό βαθμό.

Στον σχηματισμό του συγκριτικού βαθμού των επιθέτων με τα επιθήματα **-окъ**, **-ѣкъ**, **-ькъ** (π.χ. **ВѢСЛОКЪ**, **КРѢПѢКЪ**, **ТѢЖКЪ**), το επίθημα του συγκριτικού βαθμού προστίθενταν απευθείας στη ρίζα του επιθέτου (π.χ. **ВѢС-**, **КРѢП-**, **ТѢЖ-**).

Ιδιαίτερα σχηματιζόνταν η ονομαστική και αιτιατική του ενικού αριθμού των ουδετέρων, με το επίθημα **-*je(s)** – όπου βέβαια το τελικό **s** χάνεται.

Η ονομαστική των θηλυκών λάμβανε επιπλέον το επίθημα **-ja**, το οποίο στην ονομαστική ενικού εμφανιζόταν ως **-jī**.

Έτσι λοιπόν έχουμε την εξής παράθεση:

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΒΑΘΜΟΣ
$\chi\omicron\upsilon\delta\grave{\alpha}\text{ъ} + *j\text{ь}(s) = \chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\text{ъ} + \text{и} = \chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\text{ии}$ (αρσ.) και $\chi\omicron\upsilon\delta\grave{\alpha}\text{ъ} + *j\epsilon(s) = \chi\omicron\upsilon\delta\grave{\alpha}\text{ъ} + -*j\epsilon = \chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\epsilon$ (ουδ.) $\chi\omicron\upsilon\delta\grave{\alpha}\text{ъ} + *j\text{ь}(s) + -j\bar{\text{ι}} = \chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\text{ъши}$ (θηλ.)
$\text{в}\text{ъ}\text{и}\text{с} + *j\text{ь}(s) = \text{в}\text{ъ}\text{и}\text{с}j\text{ь} = \text{в}\text{ъ}\text{и}\text{ш}\text{ь}+\text{и} = \text{в}\text{ъ}\text{и}\text{шии}$ (αρσ.) $\text{в}\text{ъ}\text{и}\text{с} + *j\epsilon(s) = \text{в}\text{ъ}\text{и}\text{с}j\epsilon = \text{в}\text{ъ}\text{и}\text{ше}$ (ουδ.) $\text{в}\text{ъ}\text{и}\text{с} + *j\text{ь}(s) + -j\bar{\text{ι}} = \text{в}\text{ъ}\text{и}\text{ш}\text{ь}\text{ши}$ (θηλ.)
$\text{д}\text{р}\text{а}\text{г}\text{ъ} + *j\text{ь}(s) = \text{д}\text{р}\text{а}\text{г}j\text{ь} = \text{д}\text{р}\text{а}\text{ж}\text{ии}$ (αρσ.) $\text{д}\text{р}\text{а}\text{г}\text{ъ} + *j\epsilon(s) = \text{д}\text{р}\text{а}\text{г}j\epsilon = \text{д}\text{р}\text{а}\text{ж}\epsilon$ (ουδ.) $\text{д}\text{р}\text{а}\text{г}\text{ъ} + *j\text{ь}(s) + -j\bar{\text{ι}} = \text{д}\text{р}\text{а}\text{ж}\text{ъ}\text{ши}$ (θηλ.)
$\text{т}\text{и}\text{х}\text{ъ} + *j\bar{\epsilon}(s) = \text{т}\text{и}\text{х}j\bar{\epsilon} = \text{т}\text{и}\text{ш}\text{аи}$ (αρσ.) $\text{т}\text{и}\text{х}\text{ъ} + *j\bar{\epsilon}(s) = \text{т}\text{и}\text{х}j\bar{\epsilon} = \text{т}\text{и}\text{ш}\text{а}\epsilon$ (ουδ.) $\text{т}\text{и}\text{х}\text{ъ} + *j\bar{\epsilon}(s) + -j\bar{\text{ι}} = \text{т}\text{и}\text{ш}\text{аи}\text{ши}$ (θηλ.)
ΥΠΕΡΘΕΤΙΚΟΣ ΒΑΘΜΟΣ
$\text{п}\text{а}\text{ј} + \chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\text{ии} = \text{п}\text{аи}\chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\text{ии}$ (αρσ.) $\text{п}\text{а}\text{ј} + \chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\epsilon = \text{п}\text{аи}\chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\epsilon$ (ουδ.) $\text{п}\text{а}\text{ј} + \chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\text{ъши} = \text{п}\text{аи}\chi\omicron\upsilon\text{ж}\delta\text{ъши}$ (θηλ.)
$\text{п}\text{а}\text{ј} + \text{в}\text{ъ}\text{и}\text{шии} = \text{п}\text{аи}\text{в}\text{ъ}\text{и}\text{шии}$ (αρσ.) $\text{п}\text{а}\text{ј} + \text{в}\text{ъ}\text{и}\text{ше} = \text{п}\text{аи}\text{в}\text{ъ}\text{и}\text{ше}$ (ουδ.) $\text{п}\text{а}\text{ј} + \text{в}\text{ъ}\text{и}\text{ш}\text{ь}\text{ши} = \text{п}\text{аи}\text{в}\text{ъ}\text{и}\text{ш}\text{ь}\text{ши}$ (θηλ.)
$\text{п}\text{а}\text{ј} + \text{д}\text{р}\text{а}\text{ж}\text{ии} = \text{п}\text{аи}\text{д}\text{р}\text{а}\text{ж}\text{ии}$ (αρσ.) $\text{п}\text{а}\text{ј} + \text{д}\text{р}\text{а}\text{ж}\epsilon = \text{п}\text{аи}\text{д}\text{р}\text{а}\text{ж}\epsilon$ (ουδ.) $\text{п}\text{а}\text{ј} + \text{д}\text{р}\text{а}\text{ж}\text{ъ}\text{ши} = \text{п}\text{аи}\text{д}\text{р}\text{а}\text{ж}\text{ъ}\text{ши}$ (θηλ.)
$\text{п}\text{а}\text{ј} + \text{т}\text{и}\text{ш}\text{аи} = \text{п}\text{аи}\text{т}\text{и}\text{ш}\text{аи}$ (αρσ.) $\text{п}\text{а}\text{ј} + \text{т}\text{и}\text{ш}\text{а}\epsilon = \text{п}\text{аи}\text{т}\text{и}\text{ш}\text{а}\epsilon$ (ουδ.)

пај + **ТИШАШИ** = **ПАИТИШАШИ** (θηλ.)

Ένα μέρος των επιθέτων της παλαιοσλαβικής δεν σχηματίζουν τα παραθετικά τους με το ίδιο θέμα. Τα κυριότερα απ' αυτά είναι τα ακόλουθα:

	αρσ.	θηλ.	ουδ.
МАЛЪ	МЪНИИ	МИНИШИ	МЪНЪШЕ, МЪНІЕ
ВЕЛИКЪ	БОЛИИ, МНОЖЪ	БОЛЬШИ	БОЛІЕ, БОЛЬШЕ
МЪНОГЪ	ВАШТИИ	ВАШТИИ, ВАШТЬШИ	ВАШТЬШЕ
ЗЪЛЪ	ГОРИИ, ПОУШТИИ	ГОРЬШИ, ПОУШТЬШИ	ГОРЬШЕ, ПОУШТЬШЕ
ДОБРЪ	ЛОУЧИИ	ЛОУЧИШИ	ЛОУЧЕ, ЛОУЧЬШЕ
БЛАГЪ	ОУНИИ	ОУНЬШИ	ОУНЬШЕ

3. Τα αριθμητικά επίθετα

ΤΑ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ		
	ΑΠΟΛΥΤΑ	ΤΑΚΤΙΚΑ
1	ЄДИНЪ, ЄДЪНЪ, -А, -О	ПРЪВЪ, -А, -О
2	ДЪВА (αρσ.), ДЪВѢ (θηλ., ουδ.)	ВЪТОРЪ, -А, -О
3	ТРИЄ (αρσ.), ТРИ (θηλ., ουδ.)	ТРЕТИИ (-ТЬИ), -ИЄ, -ИА
4	ЧЕТЪРИЄ (αρσ.), ЧЕТЪРИ (θηλ., ουδ.)	ЧЕТВРЪТЪ, -А, -О
5	ПАТЪ	ПАТЪ, -А, -О
6	ШЕСТЪ	ШЕСТЪ, -А, -О
7	СЕДМЪ	СЕДМЪ, -А, -О
8	ОСМЪ	ОСМЪ, -А, -О
9	ДЕВѢТЪ	ДЕВѢТЪ, -А, -О

10	ДЕСАТЬ	ΔΕΣΑΤΉ, -Α, -Ο
11	ЄДИНЪ (-Α, -Ο) НА ДЕСАТЕ	ΠΡΉΒΉ НА ДЕСАТЕ, ЄДИНОНΑΔΕСАТЪ
12	ДЪВА (ДЪВѢ) НА ДЕСАТЕ	ВЪТОРЪ НА ДЕСАТЕ, ДЪВΑΝΑΔΕСАТЪ, ДЪВΑΝΑΔΕСАТЪНЪ
13	ТРИЄ (ΤΡΙ) НА ДЕСАТЕ	ΤΡΕΤΙИ НА ДЕСАТЕ, ΤΡΗΝΑΔΕСАТЪ
14	ЧЕТЫРЕ (ЧЕТΥΡΙ) НА ДЕСАТЕ	ЧЕТΥΡΕΝΑΔΕСАТЪ, ЧЕТΥΡΕΝΑΔΕСАТИНЪ, ЧЕТΥРЪТЪ НА ДЕСАТЕ
20	ДЪВАДЕСАТИ	ДЪΒΟΔΕСАТЪ. ДЪΒΑΔΕСАТЪНЪ, ДЪΒΑΔΕСАТЪ
30	ТРИДЕСАТИ (-ΤΕ)	ΤΡΗΔΕСАТЪНЪ
40	ЧЕТΥΡΕ (-ΡΙ) ДЕСАТИ (-ΤΕ)	ЧЕТΥΡΕΔΕСАТЪ, ЧЕТΥΡΕΔΕСАТИНЪ
50	ΠΑΤΉΔΕСАТЪ	ΠΑΤΗΔΕСАТЪ, ΠΑΤΗΔΕСАТЪНЪ
60	ШЕСТЪΔΕСАТЪ	ШЕСТЪΔΕСАТЪ
70	СЕДМЪΔΕСАТЪ	СЕДΜΟΔΕСАТЪНЪ, СЕДМЪΔΕСАТИНЪ
80	ΟСМЪΔΕСАТЪ	ΟСΜЪΔΕСАТЪ, ΟСΜЪΔΕСАТЪНЪ
90	ДЕΒΑΤЪΔΕСАТЪ	ДЕΒΑΤΗΔΕСАТЪ, ДЕΒΑΤΗΔΕСАТЪНЪ
100	СЪТО	СЪТЪНЪ
200	ДЪВѢСЪТѢ	ДЪΒΟСЪТЪНЪ, ДЪΒΟЮСЪТЪНЪ, ДΡΟΥΓΟΣЪТЪНЪ
300	ТРИСЪТА	ΤΡΗΣЪТЪНЪ
1000	ТЪСАШТА (ТЪСАШТА)	ΤΥСАШТЪНЪ (ΤΥСАШТЪНЪ)
2000	ДЪΒΕ ΤЪСАШТИ	ДЪΒΟΥΤΥСАШТИНЪ
3000	ΤΡΙ ΤЪСАШТА	ΤΡΙΤΥСАШТИНЪ

Παρατηρήσεις σχετικά με τα αριθμητικά:

1. Το αριθμητικό **ЄДИНЪ**, -Α, -Ο κλίνεται σύμφωνα με τη δεικτική αντωνυμία **ТЪ**, **ТА**, **ТО**
2. Το αριθμητικό **ДЪВА** κλίνεται μόνο στον δυϊκό αριθμό:

	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
Ον.- Αιτ.	ДЪВА	ДЪВѢ	ДЪВѢ
Γεν.- Προθ.	ДЪΒΟΥ (ДЪΒΟΥ)	ДЪΒΟΥ (ДЪΒΟΥ)	ДЪΒΟΥ (ДЪΒΟΥ)
Δοτ.- Οργ.	ДЪВѢМА	ДЪВѢМА	ДЪВѢМА

3. Τα αριθμητικά **триє, чєтыре** κλίνονται μόνο στον πληθυντικό, ως εξής:

	Αρσ.		Θηλ. – Ουδ.	
Ον.	триє (трыє)	чєтыре	три	чєтыре
Γεν.	трии (трыи)	чєтырѣ (-рѣ)	трии (трыи)	чєтырѣ (-рѣ)
Δοτ.	трѣмѣ (трємѣ)	чєтырѣмѣ (-рємѣ)	трѣмѣ (трємѣ)	чєтырѣмѣ (-рємѣ)
Αιτ.	три	чєтыри	три	чєтыри
Οργ.	трѣми	чєтырѣми	трѣми	чєтырѣми
Προθ.	трѣхѣ (трєхѣ)	чєтырѣхѣ (-рєхѣ)	трѣхѣ (трєхѣ)	чєтырѣхѣ (-рєхѣ)

4. Το αριθμητικό **дєсѣтъ** κλίνεται και στους τρεις αριθμούς ως εξής:

	ΕΝΙΚΟΣ	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ		ΔΥΪΚΟΣ
Ον.	дєсѣтъ	дєсѣтє (-ти)	Ον.- Αιτ.	дєсѣти (-тѣ)
Γεν.	дєсѣтє, дєсѣти	дєсѣтъ	Γεν.- Προθ.	дєсѣтѹ
Δοτ.	дєсѣти	дєсѣтъмѣ, дєсѣтємѣ	Δοτ.- Οργ.	дєсѣтъмѧ
Αιτ.	дєсѣтъ	дєсѣти		
Οργ.	дєсѣтиѣ (-ѣѣ)	дєсѣты		
Προθ.	дєсѣтє (-ти)	дєсѣтъхѣ, дєсѣтєхѣ		

5. Στα αριθμητικά απ' το 11 έως το 19 κλίνεται μόνο το πρώτο μέρος του αριθμού.

6. Στα αριθμητικά απ' το 20 έως το 40 κλίνονται και τα δυο μέρη του αριθμού.

7. Στα αριθμητικά απ' το 50 έως το 90 κλίνεται μόνο το πρώτο μέρος, ενώ το αριθμητικό **дєсѣтъ** εμφανίζεται στη γενική πληθυντικού.

8. Ανάμεσα στα μέρη των αριθμητικών που αποτελούνταν από εκατοντάδες, δεκάδες και μονάδες μπαίνει ο σύνδεσμος **и**, κατά το παράδειγμα: **сѣто и пѣтъдєсѣтъ и сѣдмѣ** (157).

9. Το αριθμητικό **сѣто** κλίνεται όπως τα ουσιαστικά με θεματική κατάληξη -*δ.

10. Τα τακτικά αριθμητικά κλίνονται όπως τα επίθετα.

Γ2. ΤΑ ΡΗΜΑΤΑ

Γ2.1. Η ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ

1. Στο παλαιοσλαβικό ρήμα διακρίνουμε *τρεις εγκλίσεις*:

- Την οριστική
- Την υποτακτική
- Την προστακτική

Στην οριστική ξεχωρίζουμε την έκφραση της ενέργειας

- στο παρόν
- το παρελθόν
- και το μέλλον.

2. Επίσης, στο παλαιοσλαβικό ρήμα έχουμε διάκριση μεταξύ των τύπων συντελεσμένης και ασυντέλεστης ρηματικής όψης.

3. Διακρίνονται τρία πρόσωπα, 1ο, 2ο και 3ο καθώς και τρεις αριθμοί – ενικός, πληθυντικός και δυϊκός.

4. Εκτός απ' τις κλιτές μορφές του ρήματος έχουμε και τα άκλιτα μέρη – το απαρέμφατο, και το σουπίνο.

5. Στα ρήματα της παλαιοσλαβικής διακρίνουμε δυο θέματα –

- το ενεστωτικό
- και το απαρεμφατικό.

Από το ενεστωτικό θέμα σχηματίζονται οι τύποι του ενεστώτα, της προστακτικής, καθώς και οι μετοχές του ενεστώτα.

Απ' το απαρεμφατικό θέμα σχηματίζονται οι τύποι του παρατατικού και του αορίστου, οι μετοχές του παρελθόντος και το σουπίνο.

Το ενεστωτικό θέμα διακρίνεται εύκολα, όταν χωρίσουμε την κατάληξη απ' το θέμα του 2ου πρ. ενικού ή του 3ου πρ. πληθυντικού ενεστώτα, ενώ το απαρεμφατικό θέμα, όταν χωρίσουμε απ' το θέμα την κατάληξη του απαρεμφάτου **-τι**. Π.χ.:

νεσε-ши ενεστωτικό θέμα: **νεσε-**

нес-ти απαρεμφατικό θέμα: **нес-**

6. Οι τύποι των ρημάτων στα παλαιοσλαβικά είναι είτε συνθετικοί – που σχηματίζονται με μια λέξη - (ενεστώτας, συντελεσμένος μέλλοντας, αόριστος, παρατατικός και προστακτική), είτε αναλυτικοί (σύνθετος μέλλοντας I και II, παρακείμενος, υπερσυντέλικος και υποτακτική).

7. Σε συνάρτηση με το θέμα τους, τα ρήματα της παλαιοσλαβικής διακρίνονται σε πέντε συζυγίες. Οι τέσσερις απ' αυτές έχουν ένα επίθημα που χωρίζει το θέμα απ' την κατάληξη, η πέμπτη όχι. Οι τέσσερις πρώτες συζυγίες αποτελούν τα θεματικά ρήματα, η πέμπτη τα μη θεματικά ρήματα.

ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΡΗΜΑΤΑ			
Συζυγία I	Συζυγία II	Συζυγία III	Συζυγία IV
Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται ρήματα με ενεστωτικό θέμα σε -ε-και απαρεμφατικό θέμα σε σύμφωνο, καθώς και σε -α, -α, -ου, ρѣ	Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται ρήματα με θεματικό επίθημα -нѣ- και με απαρεμφατικό θέμα σε -нѣ- με μόνη εξαίρεση το ρήμα сѣдати	Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται ρήματα με θεματικό επίθημα -ѣ-. Το επίθημα αυτό στην κλίση επιδρούσε – λόγω του j – στο προηγούμενο σύμφωνο. Το θέμα του απαρεμφάτου μπορούσε να τελειώνει σε -ѣ, -и, -а, -ы, -оу	Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται ρήματα με θεματικό επίθημα -и-. Η θεματική κατάληξη του απαρεμφάτου ήταν -и, -ѣ, -а.
нѣс-ти (нѣсѣ-ши) звѣ-ти (звѣши) κλѣ-ти (κλѣнѣ-ши) πλѡу-ти (πλѡвѣ-ши)	ДВИГНѢ-ТИ (ДВИГНѣ-ШИ)	зна-ти (знаѣ-ши) писѣ-ти (пишѣ-ши) > пис + је + ши би-ти (биѣ-ши) πλαка-ти (плачѣ-ши)	χβαλι-ти (χβαли-ши) сѣоіа-ти (сѣоіи-ши)
ΜΗ ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΡΗΜΑΤΑ (Συζυγία V)			
Στα μη θεματικά ρήματα, η κατάληξη στην κλίση ακολουθεί απευθείας τη ρίζα της λέξης. Μη θεματικά ρήματα είναι τα εξής: бѣити (ѣсѣмь - 1ο πρ. εν.), іасѣти (іамь), вѣдѣти (вѣмь), даѣти (дамь), имѣти - (имамь)			

Γ2.2. ΟΙ ΜΕΤΟΧΕΣ

Οι μετοχές στα παλαιοσλαβικά είναι πέντε: μετοχή ενεστώτα ενεργητικής φωνής, μετοχή παρακειμένου ενεργητικής φωνής I, μετοχή παρακειμένου ενεργητικής φωνής II, μετοχή ενεστώτα παθητικής φωνής και μετοχή παρακειμένου παθητικής φωνής.

(1) Η μετοχή ενεστώτα ενεργητικής φωνής μοιάζει πολύ με το 3ο πρ. πληθ., μόνο που αντί για την κατάληξη **-ѣ**, έχουμε την κατάληξη **-ѡѣ**. Η κλίση της μετοχής αυτής ταυτίζεται με την κλίση των ουσιαστικών με παλιό θέμα σε **-*jo** στο αρσ. και ουδ. γένος και σε **-*ja** στο θηλυκό.

Η κατάληξη στην ον. εν. των μετοχών θηλυκού γένους είναι σε **-и**, ενώ οι καταλήξεις στην ον. εν. του αρσ. και ουδ. γένους είναι **-ѣ** στην σκληρή κλίση, και **-ѧ** ανστίστοιχα στη μαλακή που για τη συγκεκριμένη πτώση προστίθενται απευθείας στη ρίζα του ρήματος.

ΜΕΤΟΧΗ ΕΝΕΣΤΩΤΑ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗΣ ΦΩΝΗΣ				
ΕΝΙΚΟΣ				
		Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.	σκλ.	несѣ	несѡѣ	несѣ
	μαλ.	знаѣѧ	знаѡѣѧ	знаѣѧ
γεν.	σκλ.	несѡѣѧ	несѡѣѧѧ	несѡѣѧ
	μαλ.	знаѡѣѧѧ	знаѡѣѧѧѧ	знаѡѣѧѧ
δοτ.	σκλ.	несѡѣѧѧ	несѡѣѧѧѧ	несѡѣѧѧѧ
	μαλ.	знаѡѣѧѧѧ	знаѡѣѧѧѧѧ	знаѡѣѧѧѧѧ
αιτ.	σκλ.	несѡѣѧѧѧѧ	несѡѣѧѧѧѧѧ	несѡѣѧѧѧѧѧ
	μαλ.	знаѡѣѧѧѧѧѧ	знаѡѣѧѧѧѧѧѧ	знаѡѣѧѧѧѧѧѧ
οργ.	σκλ.	несѡѣѧѧѧѧѧѧ	несѡѣѧѧѧѧѧѧѧ	несѡѣѧѧѧѧѧѧѧ
	μαλ.	знаѡѣѧѧѧѧѧѧѧ	знаѡѣѧѧѧѧѧѧѧѧ	знаѡѣѧѧѧѧѧѧѧѧ
προθ.	σκλ.	несѡѣѧѧѧѧѧѧѧѧ	несѡѣѧѧѧѧѧѧѧѧѧ	несѡѣѧѧѧѧѧѧѧѧѧ
	μαλ.	знаѡѣѧѧѧѧѧѧѧѧѧ	знаѡѣѧѧѧѧѧѧѧѧѧѧ	знаѡѣѧѧѧѧѧѧѧѧѧѧ

ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ				
		Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο

ον.	σκλ.	НЕСЖШТЕ	НЕСЖШТІА	НЕСЖШТІА
	μαλ.	ЗНАІЖШТЕ	ЗНАІЖШТІА	ЗНАІЖШТІА
γεν.	σκλ.	НЕСЖШТЬ	НЕСЖШТЬ	НЕСЖШТЬ
	μαλ.	ЗНАІЖШТЬ	ЗНАІЖШТЬ	ЗНАІЖШТЬ
δοτ.	σκλ.	НЕСЖШТІЕМЪ	НЕСЖШТІАМЪ	НЕСЖШТІЕМЪ
	μαλ.	ЗНАІЖШТІЕМЪ	ЗНАІЖШТІАМЪ	ЗНАІЖШТІЕМЪ
αιτ.	σκλ.	НЕСЖШТІА	НЕСЖШТІА	НЕСЖШТІА
	μαλ.	ЗНАІЖШТІА	ЗНАІЖШТІА	ЗНАІЖШТІА
οργ.	σκλ.	НЕСЖШТИ	НЕСЖШТІАМИ	НЕСЖШТИ
	μαλ.	ЗНАІЖШТИ	ЗНАІЖШТІАМИ	ЗНАІЖШТИ
προθ.	σκλ.	НЕСЖШТИХЪ	НЕСЖШТІАХЪ	НЕСЖШТИХЪ
	μαλ.	ЗНАІЖШТИХЪ	ЗНАІЖШТІАХЪ	ЗНАІЖШТИХЪ

ΔΥΪΚΟΣ				
		Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.- αιτ.	σκλ.	НЕСЖШТІА	НЕСЖШТИ	НЕСЖШТИ
	μαλ.	ЗНАІЖШТІА	ЗНАІЖШТИ	ЗНАІЖШТИ
γεν.- προθ.	σκλ.	НЕСЖШТІЮ	НЕСЖШТІЮ	НЕСЖШТІЮ
	μαλ.	ЗНАІЖШТІЮ	ЗНАІЖШТІЮ	ЗНАІЖШТІЮ
δοτ.- οργ.	σκλ.	НЕСЖШТІЕМА	НЕСЖШТІАМА	НЕСЖШТІЕМА
	μαλ.	ЗНАІЖШТІЕМА	ЗНАІЖШТІАМА	ЗНАІЖШТІАМА

ΜΟΛΙΤΙ				
ΕΝΙΚΟΣ				
		Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.		ΜΟΛΑ	ΜΟΛΑШТИ	ΜΟΛΑ
γεν.		ΜΟΛΑШТІА	ΜΟΛΑШТІА	ΜΟΛΑШТІА
δοτ.		ΜΟΛΑШТІЮ	ΜΟΛΑШТИ	ΜΟΛΑШТІЮ
αιτ.		ΜΟΛΑШТЬ	ΜΟΛΑШТІЖ	ΜΟΛΑШТІЕ
οργ.		ΜΟΛΑШТІЕМЪ	ΜΟΛΑШТІЕЖ	ΜΟΛΑШТІЕМЪ
προθ.		ΜΟΛΑШТИ	ΜΟΛΑШТИ	ΜΟΛΑШТИ

ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ			
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.	МОΛΑШТЕ	МОΛАШТІА	МОΛАШТІА
γεν.	МОΛАШТЬ	МОΛАШТЬ	МОΛАШТЬ
δοτ.	МОΛАШТІЕМЪ	МОΛАШТІАМЪ	МОΛАШТІЕМЪ
αιτ.	МОΛАШТІА	МОΛАШТІА	МОΛАШТІА
οργ.	МОΛАШТИ	МОΛАШТІАМИ	МОΛАШТИ
προθ.	МОΛАШТИХЪ	МОΛАШТІАХЪ	МОΛАШТИХЪ

ΔΥΪΚΟΣ			
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.- αιτ.	МОΛАШТІА	МОΛАШТИ	МОΛАШТИ
γεν.- προθ.	МОΛАШТЮ	МОΛАШТЮ	МОΛАШТЮ
δοτ.- οργ.	МОΛАШТІЕМА	МОΛАШТІАМА	МОΛАШТІЕМА

Οι μετοχές ενεστώτα ενεργητικής φωνής των μη θεματικών ρημάτων σχηματίζονταν κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο, μόνο που η κατάληξη προστίθενταν στη ρίζα του εκάστοτε ρήματος.

Παραδείγματα:

БЪТИ - БЪ/БШТЬ/БЪ (ον.), БШТІА/БШТІА/БШТІА (γεν.) κλπ. ή:

ДАТИ - ДАДЪ/ДАДШТИ/ДАДЪ (ον.)

ДАДШТІА/ДАДШТІА/ДАДШТІА (γεν.)

ВѢДѢТИ - ВѢДЪ/ВЕДШТИ/ВѢДЪ (ον.)

ВѢДШТІА/ВЕДШТІА/ВЕДШТІА (γεν.)

ІАСТИ - ІАДЪ/ІАДШТИ/ІАДЪ (ον.)

ІАДШТІА/ІАДШТІА/ІАДШТІА (γεν.)

Η μετοχή ενεστώτα ενεργητικής φωνής εμφανιζόταν επίσης με μακρά μορφή, η οποία είχε τις καταλήξεις και την κλίση των μαλακών επιθέτων, π.χ.

НЕСЪИ, НЕСЪШТІАІЄГО..., НЕСЪШТІА, НЕСЪШТІАІА..., НЕСЪШТІЄ, НЕСЪШТІАІЄГО...

ΜΕΤΟΧΗ ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΥ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗΣ ΦΩΝΗΣ Ι			
ΕΝΙΚΟΣ			
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.	НЕСЪ, ЗНАВЪ	НЕСЪШИ, ЗНАВЪШИ	НЕСЪ, ЗНАВЪ
γεν.	НЕСЪШІА, ЗНАВЪШІА	НЕСЪША, ЗНАВЪШІА	НЕСЪШІА, ЗНАВЪШІА
δοτ.	НЕСЪШЮ, ЗНАВЪШЮ	НЕСЪШИ, ЗНАВЪШИ	НЕСЪШЮ, ЗНАВЪШЮ
αιτ.	НЕСЪШЬ, ЗНАВЪШЬ	НЕСЪШІѢ, ЗНАВЪШІѢ	НЕСЪШЕ, ЗНАВЪШЕ
οργ.	НЕСЪШЕМЪ, ЗНАВЪШЕМЪ	НЕСЪШІЄѢ, ЗНАВЪШІЄѢ	НЕСЪШЕМЪ, ЗНАВЪШЕМЪ
προθ.	НЕСЪШИ, ЗНАВЪШИ	НЕСЪШИ, ЗНАВЪШИ	НЕСЪШИ, ЗНАВЪШИ
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ			
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.	НЕСЪШЕ, ЗНАВЪШЕ	НЕСЪШІА, ЗНАВЪШІА	НЕСЪШІА, ЗНАВЪШІА
γεν.	НЕСЪШЬ, ЗНАВЪШЬ	НЕСЪШЬ, ЗНАВЪШЬ	НЕСЪШЬ, ЗНАВЪШЬ
δοτ.	НЕСЪШІЕМЪ, ЗНАВЪШІЕМЪ	НЕСЪШІАМЪ, ЗНАВЪШІАМЪ	НЕСЪШІЕМЪ, ЗНАВЪШІЕМЪ
αιτ.	НЕСЪШІА, ЗНАВЪШІА	НЕСЪШІА, ЗНАВЪШІА	НЕСЪШІА, ЗНАВЪШІА
οργ.	НЕСЪШИ, ЗНАВЪШИ	НЕСЪШІАМИ, ЗНАВЪШІАМИ	НЕСЪШИ, ЗНАВЪШИ
προθ.	НЕСЪШИХЪ, ЗНАВЪШИХЪ	НЕСЪШІАХЪ, ЗНАВЪШІАХЪ	НЕСЪШИХЪ, ЗНАВЪШІАХЪ

ΔΥΪΚΟΣ			
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ον.- αιτ.	НЕСЪША, ЗНАВЪША	НЕСЪШИ, ЗНАВЪШИ	НЕСЪШИ, ЗНАВЪШИ
γεν.- προθ.	НЕСЪШЮ, ЗНАВЪШЮ	НЕСЪШЮ, ЗНАВЪШЮ	НЕСЪШЮ, ЗНАВЪШЮ
δοτ.- οργ.	НЕСЪШЕМА, ЗНАВЪШЕМА	НЕСЪШАМА, ЗНАВЪШАМА	НЕСЪШЕМА, ЗНАВЪШЕМА

(2) Η μετοχή παρακειμένου ενεργητικής φωνής Ι σχηματίζεται απ' το απαρεμφατικό θέμα με την πρόσθεση σε αυτό των επιθημάτων **-ЪШ-** (αν το θέμα έληγε σε σύμφωνο) και **-ВЪШ-** (αν το θέμα έληγε σε φωνήεν) τα οποία ακολουθούνταν απ' τις αντίστοιχες κατάληξεις. Με άλλα λόγια, έχουμε: **НЕС-(ТИ) + ЪШ** + κατάληξη (όπου, όπως και στην μετοχή ενεστώτα στην ον. εν. αρσ. και ουδ. έχουμε: **НЕС-** + κατάληξη και στην ον. εν. θηλυκού έχουμε την κατάληξη **-И**)

(3) Η μετοχή παρακειμένου ενεργητικής φωνής ΙΙ αποτελεί σήμερα τον πιο παραγωγικό τύπο μετοχής στις σλαβικές γλώσσες, μια και ακόμα είναι σημαντικό συστατικό στοιχείο σχηματισμού διαφόρων ρηματικών τύπων. Σχηματίζεται απ' το απαρεμφατικό θέμα με την πρόσθεση σε αυτό των κατάληξεων

-ЛЪ, -ЛА, -ЛО, -ЛИ, -ЛЪИ, -ЛА

Παραδείγματα: **РЕКАЪ - РЕКА - РЕКЛО - РЕКЛИ - РЕКАЪИ - РЕКА**

НЕСЛЪ - НЕСЛА - НЕСЛО - НЕСЛИ - НЕСЛЪИ - НЕСЛА

ПЕКАЪ - ПЕКА - ПЕКЛО - ПЕКЛИ - ПЕКАЪИ - ПЕКА

МИНЖЛЪ - МИНЖЛА - МИНЖЛО - МИНЖЛИ - МИНЖЛЪИ - МИНЖЛА

ЗНАЛЪ - ЗНАЛА - ЗНАЛО - ЗНАЛИ - ЗНАЛЪИ - ЗНАЛА

Σε μερικές περιπτώσεις, ειδικά σε χειρόγραφα νοτιοσλαβικής σύνταξης, η μετοχή αυτή εμφανίζεται σε λειτουργία επιθέτου – π.χ. **ЗЪРЕЛЪ** (ώριμος), **ИЗГИНЪЛЪ** (νεκρός).

(4) Η μετοχή ενεστώτα παθητικής φωνής σχηματίζεται απ' το θέμα του ενεστώτα με το επίθημα **-м-** και τις καταλήξεις **-ѣ, -а, -о**. Η μετοχή ενεστώτα παθητικής φωνής κλίνεται όπως τα ουσιαστικά με παλιά θεματική κατάληξη **-*ο, *-jo** (στα θηλυκά **-*а, *-ja**.)

Παραδείγματα: **несоумѣ - несоума - несоумо / знаяемѣ - знаяема - знаяемо**

(5) Η μετοχή παρακειμένου παθητικής φωνής σχηματίζεται με την πρόσθεση των καταλήξεων **-нѣ (-на, -но), -тѣ (-та, -то)**

στο απαρεμφατικό θέμα του ρήματος. Η κατάληξη **-нѣ** προστίθεται σε ρήματα, των οποίων το θέμα λήγει σε **-а** ή **-ѣ**.

Παραδείγματα: **знати - знанѣ, одѣти - одѣнѣ, коповати - копованѣ, видѣти - видѣнѣ.**

Τα ρήματα, των οποίων το θέμα λήγει σε σύμφωνο, καθώς και τα ρήματα της 4ης συζυγίας παίρνουν την κατάληξη **-енѣ**.

Παραδείγματα:

решти - реченѣ, нести - несенѣ, хвалити - хваленѣ, явити - явленѣ, любити - любленѣ.

Την κατάληξη **-тѣ** παίρνουν τα ρήματα της 1ης συζυγίας με απαρεμφατικό θέμα σε ρινικό σύμφωνο.

Παραδείγματα:

зачати - зачатѣ, распати - распатѣ

Γ2.3. ΤΟ ΑΠΑΡΕΜΦΑΤΟ, ΤΟ ΣΟΥΠΙΝΟ

Πρόκειται για ονοματικό τύπο του ρήματος. Στη γλωσσολογία θεωρείται ότι το απαρέμφατο έχει τις ρίζες του στην παλιά δοτική των ονομάτων με κατάληξη θέματος σε **-*i**.

Η κατάληξη του παλαιοσλαβικού απαρεμφάτου είναι **-τι**. Αυτή προστίθεται αυτούσια στα ρήματα, η κατάληξη του θέματος των οποίων είναι φωνηεντική: **ЗНАТИ, БЪРАТИ, МИНЖТИ**, επιφέρει όμως διάφορες αλλαγές στα ρήματα που λήγουν σε σύμφωνο. Έτσι, λόγω του νόμου της ανοιχτής συλλαβής έχουμε φαινόμενα όπως στα παρακάτω παραδείγματα:

ПЛЕТ-ТИ → ПЛЕСТИ, КРАД-ТИ → КРАСТИ, ПАД-ТИ → ПАСТИ

Επίσης, λόγω της μετατροπής των ουρανικών **к, г** στις διφθόγγους **кѣ, гѣ** όταν ακολουθεί μπροστινό φωνήεν, έχουμε τα εξής:

ВЛѢК-ТИ → ВЛѢШТИ, МОГ-ТИ → МОШТИ, РЕК-ТИ → РЕШТИ

ΤΟ ΣΟΥΠΙΝΟ

Το σουπίνο επίσης θεωρείται κατάλοιπο παλιάς κλίσης. Έχει την κατάληξη **-ѣ** που προστίθεται στο θέμα όμοια με την κατάληξη του απαρεμφάτου. Μόνο στα ρήματα με κατάληξη απαρεμφάτου σε **-шти** το σουπίνο παίρνει την κατάληξη **-ѣ**.

Παραδείγματα: **ВЕСѢ, ДВИГНѢ, ПЕШѢ**

Σε πρόταση: **приде видеѣ градѣ**

Στον σχηματισμό του σουπίνου, οι φωνητικές αλλαγές είναι οι ίδιες με αυτές που παρατηρούμε κατά τον σχηματισμό του απαρεμφάτου. Το σουπίνο συνήθως χρησιμοποιούνταν μετά από ρήματα κίνησης και πληροφορούσε σχετικά με τον σκοπό της κίνησης. Στις σύγχρονες σλαβικές γλώσσες, τη θέση του σουπίνου έχει πάρει το απαρέμφατο. (Υπάρχουν πάντως υπολείμματα του σουπίνου στα κάτω σορβικά και στα σλοβενικά.)

Γ2.4. Η ΚΛΙΣΗ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ

1. Ο ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ

ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ				
ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ				
	Συζυγία I	Συζυγία II	Συζυγία III	Συζυγία IV
1ο πρ.	ИДЖ	МИНЖ	ДѢЛАИЖ	ВИЖДЖ
2ο πρ.	ИДЕШИ	МИНЕШИ	ДѢЛАЕШИ	ВИДИШИ
3ο πρ.	ИДЕТЪ	МИНЕТЪ	ДѢЛАЕТЪ	МИДИТЪ
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ				
1ο πρ.	ИДЕМЪ	МИНЕМЪ	ДѢЛАЕМЪ	ВИДИМЪ
2ο πρ.	ИДЕТЕ	МИНЕТЕ	ДѢЛАЕТЕ	ВИДИТЕ
3ο πρ.	ИДЖТЪ	МИНЖТЪ	ДѢЛАИЖТЪ	ВИДЖТЪ
ΔΥΪΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ				
1ο πρ.	ИДЕВѢ	МИНЕВѢ	ДѢЛАЕВѢ	ВИДИВѢ
2ο πρ.	ИДЕТА	МИНЕТА	ДѢЛАЕТА	ВИДИТА
3ο πρ.	ИДЕТЕ	МИНЕТЕ	ДѢЛАЕТЕ	ВИДИТЕ

Προσοχή:

1) Κατά την κλίση του ενεστώτα των ρημάτων της 1ης συζυγίας, το επίθημα –e- επιφέρει στα ουρανικά σύμφωνα της ρίζας τις αλλαγές που προκαλεί η πρώτη ουρανικοποίηση. Έτσι έχουμε **могж**, αλλά **можеши**. Μερικά τυπικά παραδείγματα ρημάτων της 1ης συζυγίας κατά την κλίση των οποίων συναντούμε την πρώτη ουρανικοποίηση είναι:

решти - рекж - речеши, сѣшти

- сѣкж - сѣчеши, влѣшти - влѣкж - влѣчеши.

2) Παραδείγματα ρημάτων της 2ης συζυγίας: **сѣхнѣти, минѣти, помѣнѣти, дѣхнѣти, двигнѣти**

3) Παραδείγματα ρημάτων της 3ης συζυγίας: **пити, гнити, вѣпити, крѣти, обоути, богатѣти,**

СЛАБѢТИ, БОУІАТИ, ЗНАМЕНАТИ, СЪБИРАТИ, ОУБИВАТИ.

4) Παραδείγματα ρημάτων της 4ης συζυγίας: ЛЮБИТИ, ЛОМИТИ, СТРОИТИ, ЛЕГѢТИ, ЛОЖИТИ, СТАВИТИ, ПЛОДИТИ, МЪНОЖИТИ

Η πραγματική κατάληξη στο 1ο πρ. εν. των ρημάτων της 4ης συζυγίας είναι -jɔ, γι' αυτό και τα σύμφωνα που προηγούνται φέρουν τις αλλαγές που επιφέρει το -j-. Με άλλα λόγια έχουμε:

ВИДѢТИ → ВИД + jж = ВИЖДЖ

ЛЮБИТИ → ЛЮБ + jж = ЛЮБЛІЖ

3) Η κατάληξη του 3ου πρ. πληθ. της 4ης συζυγίας ήταν -АТЪ

4) Το 1ο πρ. πληθ., εμφανίζει ενίοτε, εκτός απ' την κατάληξη -мъ και την κατάληξη -мы. Το ίδιο

ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ ΜΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ					
ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ					
	БЫТИ	ДАТИ	ІАСТИ	МѢДѢТИ	ИМАТИ
1ο πρ.	ЕСМЪ	ДАМЪ	ІАМЪ	ВѢМЪ	ИМАМЪ
2ο πρ.	ЕСИ	ДАСИ	ІАСИ	ВѢСИ	ИМАШИ
3ο πρ.	ЕСТЪ	ДАСТЪ	ІАСТЪ	ВѢСТЪ	ИМАТЪ
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ					
1ο πρ.	ЕСМЪ	ДАМЪ	ІАМЪ	ВѢМЪ	ИМАМЪ
2ο πρ.	ЕСТЕ	ДАСТЕ	ІАСТЕ	ВѢСТЕ	ИМАТЕ
3ο πρ.	СЖТЪ	ДАДАТЪ	ІАДАТЪ	ВѢДАТЪ	ИМЖТЪ
ΔΥΪΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ					
1ο πρ.	ЕСВѢ	ДАВѢ	ІАВѢ	ВѢВѢ	ИМАВѢ
2ο πρ.	ЕСТА	ДАСТА	ІАСТА	ВѢСТА	ИМАТА
3ο πρ.	ЕСТЕ	ДАСТЕ	ІАСТЕ	ВѢСТЕ	ИМАТЕ

συμβαίνει και στο 3ο πρ. εν. και πληθ., που εμφανίζονται εκτός απ' την κατάληξη **-ѣ** και με την κατάληξη **-ѣи**.

Προσοχή: Το 3ο πρ. πληθ. του **ѣи** είναι **ѣѣи**, ενώ των υπολοίπων μη θεματικών ρημάτων λήγει σε **-ѣѣи**!

2. Ο ΑΟΡΙΣΤΟΣ

1) Ο αόριστος, που εκφράζει μια πράξη που έχει ολοκληρωθεί σε παρελθόντα χρόνο, σχηματίζεται με μια λέξη, ανήκει δηλαδή στους συνθετικούς – όχι στους αναλυτικούς χρόνους των ρημάτων.

2) Ανάλογα με το αν σχηματίζεται με τη βοήθεια του επιθήματος **-s-** ή όχι, ο αόριστος στα παλαιοσλαβικά είναι απλός ή σιγματικός.

3) Οι τύποι του απλού αορίστου σχηματίζονται απ' το απαρεμφατικό θέμα στο οποίο προστίθενται, χωρίς την παρεμβολή επιθήματος, οι κατάληξεις της κλίσης.

4) Απλό αόριστο σχηματίζουν πολύ λίγα ρήματα. Ο απλός αόριστος σχηματίζεται μόνο από ρήματα της 1ης και της 2ης συζυγίας, το ενεστωτικό θέμα των οποίων λήγει σε σύμφωνο. Απλό αόριστο σχηματίζουν ρήματα όπως: **иѣи** (иѣѣи),

мошѣи (могѣи), **пасѣи** (падѣи), **оукрасѣи** (оукрасѣи), **прибегнѣи** (прибегнѣи), **оугаснѣи** (оугаснѣи). Ο απλός αόριστος δεν χρησιμοποιούνταν τόσο συχνά στα κυριλλικά, όσο στα γλαγολιτικά χειρόγραφα.

5) Οι τύποι του σιγματικού αόριστου σχηματίζονται με την παρεμβολή ανάμεσα στο θέμα και την κατάληξη του επιθήματος –s-, που στο 1ο πρ. όλων των αριθμών και στο 3ο πρ. του πληθ. δίνει τη θέση του στο –x (-š.)

ΑΠΛΟΣ ΑΟΡΙΣΤΟΣ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ			
ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ			
1ο πρ.	МОГЪ	ИДЪ	ДВИГЪ
2ο πρ.	МОЖЕ	ИДЕ	ДВИЖЕ
3ο πρ.	МОЖЕ	ИДЕ	ДВИЖЕ
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ			
1ο πρ.	МОГОМЪ	ИДОМЪ	ДВИГОМЪ
2ο πρ.	МОЖЕТЕ	ИДЕТЕ	ДВИЖЕТЕ
3ο πρ.	МОЖЪ	ИДЪ	ДВИГЪ
ΔΥΪΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ			
1ο πρ.	МОГОВѢ	ИДОВѢ	ДВИГОВѢ
2ο πρ.	МОЖЕТА	ИДЕТА	ДВИЖЕТА
3ο πρ.	МОЖЕТЕ	ИДЕТЕ	ДВИЖЕТЕ
ΣΙΓΜΑΤΙΚΟΣ ΑΟΡΙΣΤΟΣ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ			
ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ			
1ο πρ.	ХВАЛИХЪ	ЗНАХЪ	ВИДѢХЪ
2ο πρ.	ХВАЛИ	ЗНА	ВИДѢ

3ο пр.	ХВАЛИ	ЗНА	ВИДѢ
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ			
1ο пр.	ХВАЛИХОМЪ	ЗНАХОМЪ	ВИДѢХОМЪ
2ο пр.	ХВАЛИСТЕ	ЗНАСТЕ	ВИДѢСТЕ
3ο пр.	ХВАЛИША	ЗНАША	ВИДѢША
ΔΥΪΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ			
1ο пр.	ХВАЛИХОВѢ	ЗНАХОВѢ	ВИДѢХОВѢ
2ο пр.	ХВАЛИСТА	ЗНАСТА	ВИДѢСТА
3ο пр.	ХВАЛИСТЕ	ЗНАСТЕ	ВИДѢСТЕ

ΑΟΡΙΣΤΟΣ ΜΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ				
ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ				
	БЫТИ	ДАТИ	ΙΑΣΤИ	ВѢДѢТИ
1ο пр.	БЫХЪ	ДАХЪ	ΙΑСЪ (ΙΑΧЪ)	ВѢДѢХЪ
2ο пр.	БЫ(БЫСТЪ)	ДА(ДАСТЪ)	ΙΑСТЪ	ВѢДѢ
3ο пр.	БЫ(БЫСТЪ)	ДА(ДАСТЪ)	ΙΑСТЪ	ВѢДѢ
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ				
1ο пр.	БЫХОМЪ	ДАХОМЪ	ΙΑСОМЪ	ВѢДѢХОМЪ
2ο пр.	БЫСТЕ	ДАСТЕ	ΙΑСТЕ	ВѢДѢСТЕ
3ο пр.	БЫША	ДАША	ΙΑСА, ΙΑША	ВѢДѢША
ΔΥΪΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ				
1ο пр.	БЫХОВѢ	ДАХОВѢ	ΙΑСОВѢ	ВѢДѢХОВѢ
2ο пр.	БЫСТА	ДАСТА	ΙΑСТА	ВѢДѢСТА
3ο пр.	БЫСТЕ	ДАСТЕ	ΙΑСТЕ	ВѢДѢСТЕ

3. Ο ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ

1) Ο παρατατικός, που εκφράζει παρατεταμένη ή επαναλαμβανόμενη ενέργεια στο παρελθόν, σχηματίζεται κυρίως από ρήματα ασυντέλεστης ρηματικής όψης, χωρίς όμως να αποκλείεται και ο σχηματισμός του από ρήματα συντελεσμένης ρηματικής όψης.²⁵

2) Ο παρατατικός σχηματίζεται με την πρόσθεση στο θέμα των ρημάτων των επιθημάτων **-Ѣаχ-**, **-аχ-**, **-Ѡааχ-**. Ακολουθεί η κατάληξη του εκάστοτε προσώπου.

3) Με επίθημα **-Ѣаχ-** σχηματίζεται ο παρατατικός των ρημάτων, των οποίων το απαρεμφατικό θέμα τελειώνει σε σύμφωνο (**нєєтѣ** - **нєєѢахѣ**),

ή σε **-нѣ**, **сѣхнѣтѣ** - **сѣхнѢахѣ**).

4) Κατά τον σχηματισμό του παρατατικού σε ρήματα του τύπου **рєшѣтѣ**, **мощѣтѣ** (> *rek-ti, *mog-ti) εμφανίζεται το πρωταρχικό σύμφωνο ουρανικοποιημένο:

*могѣтѣ → мощѣтѣ → *могѢахѣ → могѠаахѣ → можааахѣ

5) Τα ρήματα με μονοσύλλαβο απαρεμφατικό θέμα σε **-ѣ**, **-и**, **-оу** (**крѣѣтѣ**, **пѣтѣ**, **чоуѣтѣ**) σχηματίζουν τον παρατατικό με το επίθημα **-Ѡааχ-**.

6) Τα ρήματα με απαρεμφατικό θέμα σε **-ѣ** ή σε **-а**, σχηματίζουν τον παρατατικό με το επίθημα **-ах-**

ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ
ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ

²⁵ Βλ. π.χ. **дѣлаше** από το ρήμα συντελεσμένης όψης **дати**.

	НЕСТИ	СЪХНѢТИ	ΧΒΑΛΙТИ	ВЕСТИ	ЗНАТИ
1ο πρ.	НЕСѢАХЪ	СЪХНѢАХЪ	ΧΒΑΛΙΑΑΧЪ	ВΕΔѢАХЪ	ЗНААΧЪ
2ο πρ.	НЕСѢАШЕ	СЪХНѢАШЕ	ΧΒΑΛΙΑΑШЕ	ВΕΔѢАШЕ	ЗНААШЕ
3ο πρ.	НЕСѢАШЕ	СЪХНѢАШЕ	ΧΒΑΛΙΑΑШЕ	ВΕΔѢАШЕ	ЗНААΧѢ
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ					
1ο πρ.	НЕСѢАΧОМЪ	СЪХНѢАΧОМЪ	ΧΒΑΛΙΑΑΧОМЪ	ВΕΔѢАΧОМЪ	ЗНААΧОМЪ
2ο πρ.	НЕСѢАШЕТЕ	СЪХНѢАШЕТЕ	ΧΒΑΛΙΑΑШЕТЕ	ВΕΔѢАШЕТЕ	ЗНААШЕТЕ
3ο πρ.	НЕСѢАΧѢ	СЪХНѢАΧѢ	ΧΒΑΛΙΑΑΧѢ	ВΕΔѢАΧѢ	ЗНААΧѢ
ΔΥΪΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ					
1ο πρ.	НЕСѢАΧОВѢ	СЪХНѢАΧОВѢ	ΧΒΑΛΙΑΑΧОВѢ	ВΕΔѢАΧОВѢ	ЗНААΧОВѢ
2ο πρ.	НЕСѢАШЕТА	СЪХНѢАШЕТА	ΧΒΑΛΙΑΑШЕТА	ВΕΔѢАШЕТА	ЗНААШЕТА
3ο πρ.	НЕСѢАШЕТЕ	СЪХНѢАШЕТЕ	ΧΒΑΛΙΑΑШЕТЕ	ВΕΔѢАШЕТЕ	ЗНААШЕТЕ

ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ БЫТИ	
ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ	
1ο πρ.	БѢАХЪ
2ο πρ.	БѢАШЕ
3ο πρ.	БѢАШЕ
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ	
1ο πρ.	БѢАΧОМЪ
2ο πρ.	БѢАШЕТЕ
3ο πρ.	БѢАΧѢ
ΔΥΪΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ	
1ο πρ.	БѢАΧОВѢ
2ο πρ.	БѢАШЕТА
3ο πρ.	БѢАШЕТЕ

4. ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΣ

1) Ο παρακείμενος και ο υπερσυντέλικος σχηματίζονται περιφραστικά. Στον σχηματισμό τους, σημαντικό ρόλο παίζει η μετοχή παρακειμένου, η οποία με τη σειρά της σχηματίζεται απ' το απαρεμφατικό θέμα με το επίθημα **-λ-** και την κατάληξη που διαφοροποιεί σε ενικό, πληθυντικό και δυϊκό αριθμό ανάμεσα στα τρία γένη.

Για παράδειγμα:

НЕСТИ → **НЕС-Л-Ъ** (αρσ. εν.), **НЕСЛА** (θηλ. εν.), **НЕСЛО** (ουδ. εν.), **НЕСЛИ** (αρσ. πλ.), **НЕСЛЪИ** (θηλ. πλ.), **НЕСЛА** (ουδ. πλ.), **НЕСЛА** (αρσ. δ.), **НЕСЛѢ** (θηλ. δ.), **НЕСЛѢ** (ουδ. δ.).

2) Ο παρακείμενος λοιπόν σχηματίζεται απ' τον ενεστώτα του ρήματος **БЫТИ** και την μετοχή παρακειμένου, ως εξής:

ΕΝΙΚΟΣ	
1ο πρ.	ЕСМЪ ПИСАЛЪ (-А, -О)
2ο πρ.	ЕСИ ПИСАЛЪ (-А, -О)
3ο πρ.	ЕСТЪ ПИСАЛЪ (-А, -О)
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
1ο πρ.	ЕСМЪ ПИСАЛИ (-ЪИ, -А)
2ο πρ.	ЕСТЕ ПИСАЛИ (-ЪИ, -А)
3ο πρ.	СЖТЪ ПИСАЛИ (-ЪИ, -А)
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	ЕСВѢ ПИСАЛА (-Ѣ, -Ѣ)
2ο πρ.	ЕСТА ПИСАЛА (-Ѣ, -Ѣ)
3ο πρ.	ЕСТЕ ПИСАЛА (-Ѣ, -Ѣ)

3) Ο υπερσυντέλικος, που τοποθετεί μια πράξη στο παρελθόν σε χρόνο προηγούμενο μιας άλλης, επίσης παρελθοντικής, πράξης, σχηματίζεται με την μετοχή παρακειμένου και το ρήμα **бѣти** στον παρατατικό κατά το παράδειγμα που ακολουθεί

ΕΝΙΚΟΣ	
1ο πρ.	бѣахъ писалъ (-а, -ο)
2ο πρ.	бѣаше писалъ (-а, -ο)
3ο πρ.	бѣаше писалъ (-а, -ο)
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
1ο πρ.	бѣахомъ писали (-ѣ, -а)
2ο πρ.	бѣашете писали (-ѣ, -а)
3ο πρ.	бѣахѣ писали (-ѣ, -а)
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	бѣаховѣ писала (-ѣ, -ѣ)
2ο πρ.	бѣашета писала (-ѣ, -ѣ)
3ο πρ.	бѣашете писала (-ѣ, -ѣ)

5. Ο ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ

Στην παλαιοσλαβική, οι μελλοντική ενέργεια εκφραζόταν με τρεις τρόπους:

1) Κατ' αρχάς με τον απλό μέλλοντα, ο οποίος δεν ήταν παρά ο ενεστώτας των ρημάτων συντελεσμένης ρηματικής όψης. (**идѣ** = *πηγαίνω* [τη στιγμή της εκφοράς του λόγου] αλλά **придѣ** = *θα έλθω* [σε μελλοντική στιγμή])

2) Ύστερα έχουμε τον Μέλλοντα I, που σχηματίζεται απ' τα ρήματα **идѣти, начѣти, хошѣти** (τα οποία κλίνονται) και το απαρέμφατο του εκάστοτε ρήματος, π.χ.

ΕΝΙΚΟΣ	
1ο πρ.	идѣамъ ходити

2ο πρ.	идѣши ходити
3ο πρ.	идѣтъ ходити
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	

1ο πρ.	ИМАМЪ ХОДИТИ
2ο πρ.	ИМАТЕ ХОДИТИ
3ο πρ.	ИМАТЬ ХОДИТИ
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	ИМАВѢ ХОДИТИ

2ο πρ.	ИМАТА ХОДИТИ
3ο πρ.	ИМАТЕ ХОДИТИ

3) Τέλος, έχουμε τον Μέλλοντα II (ή τον τετελεσμένο μέλλοντα), που εκφράζει μια πράξη που θα έχει ολοκληρωθεί πριν από κάποια άλλη στο μέλλον και η οποία εκφέρεται με τον μέλλοντα του **БЪТИ** και τη μετοχή παρακειμένου.

Π.χ.

ΕΝΙΚΟΣ	
1ο πρ.	БЖДЖ ПИСАЛЪ (-а, -о)
2ο πρ.	БЖДЕШИ ПИСАЛЪ (-а, -о)
3ο πρ.	БЖДЕТЬ ПИСАЛЪ (-а, -о)
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
1ο πρ.	БЖДЕМЪ ПИСАЛИ (-ѣ, -а)
2ο πρ.	БЖДЕТЕ ПИСАЛИ (-ѣ, -а)
3ο πρ.	БЖДЖТЪ ПИСАЛИ (-ѣ, -а)
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	БЖДЕВѢ
2ο πρ.	БЖДЕТА ПИСАЛА (-ѣ, -ѣ)
3ο πρ.	БЖДЕТЕ ПИСАЛА (-ѣ, -ѣ)

5. Η ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ-Η ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΗ

(1) Η υποτακτική στα παλαιοσλαβικά είχε ακριβώς την ίδια σημασία που έχει και σήμερα στις διάφορες σλαβικές γλώσσες. Εκφέρεται με τον αόριστο του βοηθητικού ρήματος **БЪТИ** και την μετοχή σε **-л**.

ΕΝΙΚΟΣ	
1ο πρ.	БЪХЪ ПИСАЛЪ (-а, -ο)
2ο πρ.	БЪ ПИСАЛЪ (-а, -ο)
3ο πρ.	БЪ ПИСАЛЪ (-а, -ο)
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
1ο πρ.	БЪХОМЪ ПИСАЛИ (-Ъ, -а)
2ο πρ.	БЪСТЕ ПИСАЛИ (-Ъ, -а)
3ο πρ.	БЪША ПИСАЛИ (-Ъ, -а)
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	БЪХОВѢ ПИСАЛА (-Ѣ, -Ѣ)
2ο πρ.	БЪСТА ПИСАЛА (-Ѣ, -Ѣ)
3ο πρ.	БЪСТЕ ПИСАЛА (-Ѣ, -Ѣ)

Μια παλαιότερη μορφή υποτακτικής, η οποία εμφανίζεται κυρίως στα πρώτα μνημεία των αρχών του ΧΙ αιώνα είναι η ακόλουθη:

ΕΝΙΚΟΣ	
1ο πρ.	БИМЪ ПИСАЛЪ (-а, -ο)
2ο πρ.	БИ ПИСАЛЪ (-а, -ο)
3ο πρ.	БИ ПИСАЛЪ (-а, -ο)
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
1ο πρ.	БИМЪ ПИСАЛИ (-Ъ, -а)
2ο πρ.	БИСТЕ ПИСАЛИ (-Ъ, -а)
3ο πρ.	БЖ, БИША ПИСАЛИ (-Ъ, -а)
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	БИХОВѢ ПИСАЛА (-Ѣ, -Ѣ)
2ο πρ.	БИСТА ПИСАЛА (-Ѣ, -Ѣ)
3ο πρ.	БИСТЕ ПИСАЛА (-Ѣ, -Ѣ)

(2) Η προστακτική στην παλαιοσλαβική εμφανίζεται στο 2ο και 3ο πρ. ενικού, καθώς και στο 1ο και 2ο πρ. πληθυντικού και δυϊκού αριθμού αντίστοιχα. Σχηματίζεται απ' το ενεστωτικό θέμα με τη βοήθεια των επιθημάτων **-и, -ѣ** και των καταλήξεων του εκάστοτε προσώπου.

1η ΣΥΖΥΓΙΑ	
ΕΝΙΚΟΣ	
2ο πρ.	неси
3ο πρ.	неси
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
1ο πρ.	несѣмъ
2ο πρ.	несѣте
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	несѣвѣ
2ο πρ.	несѣта

2η ΣΥΖΥΓΙΑ	
ΕΝΙΚΟΣ	
2ο πρ.	вѣздвигни
3ο πρ.	вѣздвигни
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
1ο πρ.	вѣздвигнѣмъ
2ο πρ.	вѣздвигнѣте
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	вѣздвигнѣвѣ
2ο πρ.	вѣздвигнѣта

3η ΣΥΖΥΓΙΑ		
ΕΝΙΚΟΣ		
2ο πρ.	дѣлаи	глаголи
3ο πρ.	дѣлаи	глаголи
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ		
1ο πρ.	дѣлаимъ	глаголимъ
2ο πρ.	дѣлаите	глаголите
ΔΥΪΚΟΣ		

1ο πρ.	ДѢЛАИВѢ	ΓΛΑΓΟΛΙВѢ
2ο πρ.	ДѢЛАИТА	ΓΛΑΓΟΛИТА

4η ΣΥΖΥΓΙΑ	
ΕΝΙΚΟΣ	
2ο πρ.	проси
3ο πρ.	проси
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
1ο πρ.	просимъ
2ο πρ.	просите
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	просивѢ
2ο πρ.	просита

ΜΗ ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΡΗΜΑΤΑ			
ΕΝΙΚΟΣ			
2ο πρ.	вѣждь	ιαждь	даждь
3ο πρ.	вѣждь	ιαждь	даждь
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ			
1ο πρ.	вѣдимъ	ιαдимъ	дадимъ
2ο πρ.	вѣдите	ιαдите	дадите
ΔΥΪΚΟΣ			
1ο πρ.	вѣдивѢ	ιαдивѢ	дадивѢ
2ο πρ.	вѣдита	ιαдита	дадита

БЪТИ	
ΕΝΙΚΟΣ	
2ο πρ.	бѣди
3ο πρ.	бѣди
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ	
1ο πρ.	бѣдѣмъ

2ο πρ.	БѢДѢ
ΔΥΪΚΟΣ	
1ο πρ.	БѢДѢБѢ
2ο πρ.	БѢДѢТА

ГЗ ΑΚΛΙΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ГЗ.1. ΠΡΟΘΕΣΕΙΣ

БЕЗЪ - (χωρίς/άνευ), συντάσσεται πάντα με γενική. Τη συναντάμε και ως πρώτο συστατικό επιθέτων και ουσιαστικών με την σημασία του ελληνικού στερητικού «α», όπως στα

БЕЗВѢСТЕНЪ, БЕЗВРѢМЬНЪ, БЕЗОУМЕНЪ

БЕЗАКОНИЕ, БЕЗВЕРИЕ, БЕЗЧЪИСТІЕ

ВЪ - (σε), συντάσσεται είτε με την προθετική, είτε με την αιτιατική (στα ρήματα κίνησης, αλλά και όταν έχουμε χρονικό προσδιορισμό), όπως στα

ВЪИТИ В ГРАДѢ αλλά **ИТИ В ГРАДЪ** ή **ВЪ ТЪ ДЪНЬ**

ВЪЗ - (σημαίνει: «στη θέση..., σε αντικατάσταση...») πολύ σπάνια πρόθεση στα παλαιοσλαβικά,

ПРИВѢХОМЪ БЛАГОДАТЬ ВЪЗ БЛАГОДАТЬ

ενώ την συναντάμε πολύ συχνότερα ως πρώτο συνθετικό με την έννοια της έναρξης μιας ενέργειας

ВЪЗБОІАТИ СѦ, ВЪЗГЛАГОЛАТИ

ДО - (έως, μέχρι), συντάσσεται συνήθως με γενική. Σε σπάνιες περιπτώσεις, μπορεί να σημαίνει «ανάμεσα», «εναντίον, απέναντι», ενώ τη συναντάμε και ως πρόθημα σε ρήματα

ДШЕ ИМАШИ ЧЪТО ДО ВРАГА СВОЕГО

ДОИТИ, ДОНЕСТИ, ДОМЪИЛИТИ, ДОСТАТИ

ЗА - (για) χρησιμοποιείται με οργανική, αιτιατική και γενική. Συντασσόμενη με την οργανική, η πρόθεση αυτή σημαίνει «πίσω», **ЗА ВЪСЕМИ СТОЛѢ**. Με την αιτιατική σημαίνει αιτία ή χάρη **НЕ МОЖЕШЕ ПРИСТЪПИТИ КЪ НЕМОУ ЗА НАРОДЪ**
Συντασσόμενη με τη γενική, μπορεί να αποδίδει την έννοια του χρόνου, όπως σε εκφράσεις σαν **ЗА ОУТРА, ЗА ПРѢВА, ЗА РАНА**.

ИЗ - συντάσσεται μόνο με γενική και αποδίδει την αφετηρία, την έναρξη συγκεκριμένων ενεργειών. Ως πρόθημα τη συναντάμε επίσης πολύ συχνά:
ИЗВЕСТИ, ИЗОБЛИЧАТИ, ИЗНОСИТИ, ИЗОСТРИТИ ИЗДЪХАНИЕ, ИЗЛИΧА, ИЗДАЛЕЧА

КЪ - (προς) Χρησιμοποιείται μόνο με τη δοτική, σημαίνει τον στόχο, τον σκοπό, τον προορισμό - ακολουθεί ρήματα κίνησης, όπως **ИТИ, ГРАСТИ, ТЕШТИ, ПРИСТЪПИТИ** και ρήματα όπως **РЕШТИ, ГЛАГОЛАТИ, ОБРАТИТИ**.
Κάποτε χρησιμοποιείται και για την απόδοση χρονικών συσχετισμών (όπως του «περίπου»)
КЪ ВЕЧЕРОУ, КЪ ОУТРОУ, КЪ СЪБОУѢ

НА - συντάσσεται είτε με προθετική, είτε με αιτιατική. Έχει πρωτίστως τοπική σημασία, όπου όταν εκφράζεται κίνηση έχουμε την αιτιατική, όταν εκφράζεται στάση – την προθετική.
НА МѢСТѢ, НА СЕЛѢ, ВЪЗИДЕ НА ГОРѢ
Συγχρόνως, όταν ακολουθεί προσωπική αντωνυμία, ή όνομα προσώπου, έχει τη σημασία του «προς» ή και του «εναντίον».
СЪВЕТЪ СЪТВОРИША НА ЙЕΟΥСА

НАДЪ - (πάνω) Χρησιμοποιείται με οργανική και αιτιατική (όταν εκφράζεται κίνηση).

ο - Χρησιμοποιείται με προθετική και αιτιατική. Με την προθετική μπορεί να έχει διάφορες σημασίες, όπως «κοντά», **сѣдѣше о немь народъ**, ή «για»

молишь сѧ о мирѣ ή και το μέσον

не о хлѣбѣ единомъ поживетъ человекъ

Με αιτιατική χρησιμοποιείται, όταν εκφράζεται κίνηση

да не когда прѣтѣкнеши о каменъ ногъ твоихъ

οβ - (όπως και το ο), μόνο που συντάσσεται μόνον με αιτιατική. Συχνά συναντούμε την πρόθεση αυτή και ως πρόθημα, ρημάτων και ονομάτων: **οБИТИ, οБИМАТИ, οБЛЕЖАТИ**

οτ - (από) συντάσσεται μόνο με γενική και σηματοδοτεί την απομάκρυνση, την απόσχιση, τον διαχωρισμό. Όπως και σε πολλές σύγχρονες σλαβικές γλώσσες, χρησιμοποιείται και στην παθητική φωνή:

поеланъ отъ бога

Την πρόθεση αυτή τη συναντούμε πολύ συχνά και ως πρόθημα, τόσο σε ρήματα όσο και σε ονόματα: **οТѦТИ, οТРОЧА, οТВРѣШТИ**

πο - συντάσσεται με αιτιατική, προθετική και δοτική. Με την προθετική σημαίνει «μετά, πίσω»: **гради по мене**. Με τη δοτική σημαίνει τον τόπο, στον οποίο λαμβάνει χώρα μια δεδομένη ενέργεια **χοда по морю**

ή τον τρόπο με τον οποίο γίνεται μια ενέργεια

по дѣломъ же ихъ не творите

Στις εκφράσεις **по чьто, по неже** εκφράζει αιτία.

Και αυτή την πρόθεση τη συναντούμε πολύ συχνά ως πρόθημα, ειδικά σε ρήματα:

повѣдети, повести, позъвати, пристъпити

сѣ - συντάσσεται με οργανική ή με γενική. Στην πρώτη περίπτωση μεταφράζεται στα ελληνικά με το «με» **сѣ мьноѡ**, στη δεύτερη σημαίνει απόσταση, απομάκρυνση, απόσχιση - **сѣ нєвєєє**. Τη συναντούμε πολύ συχνά ως πρόθημα **сѣниѣи, сѣєдѣ**

оу - συντάσσεται μόνο με γενική. Σημαίνει είτε εγγύτητα προς ένα αντικείμενο - **сѣошє оу гробѣ**, είτε προέλευση, απομάκρυνση από κάτι ή κάποιον : **дшѣ чьєо проєиѣ оу оѣѣѣ**

Λειτουργούν ως προθέσεις και μερικά επιρρήματα, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων αποτελούν παλιές πτώσεις. Απ' αυτά,

με γενική συντάσσονται:

близѣ (κοντά)

вѣнє (εντός)

дѣлѣѣ, дѣлѣѣѣ (εξαιτίας)

искрѣ (κοντά)

кромѣ (εκτός)

прѣждє (πριν)

радѣ (χάριν)

развѣ (εκτός)

με δοτική συντάσσεται:

противѣ (προς, με κατεύθυνση)

με αιτιατική συντάσσεται:

ѿ (διαμέσου)

με οργανική συντάσσεται:

между (ανάμεσα) Την πρόθεση αυτή τη συναντούμε πολύ συχνά και ως πρόθημα, τόσο σε ρήματα όσο και σε ονόματα.

Γ3.2. ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ

ѿ («αλλά»)

ѿли («αλλά» με ερωτηματική σημασία)

ѿште (εισάγει ερωτηματικές προτάσεις)

ѿо («επειδή», «γιατί»)

ѿа («για να» - εισάγει τελικές προτάσεις)

ѿгда, ѿнегда («όταν» - εισάγει χρονικές προτάσεις)

ѿане, ѿанеже («επειδή», εισάγουν αιτιολογικές προτάσεις)

и («και»)

иде (αν και χρονικό επίρρημα, χρησιμοποιείται και όπως ο σύνδεσμος «και»).

имъже («επειδή»)

ли («είτε –είτε»)

любо («ή – ή»)

отънелиже («μόλις»)

поне, понеже («επειδή»)

тѣмъ, тѣмиже («γι' αυτόν τον λόγο»)

оубо (κλείνει τις συμπερασματικές προτάσεις)

ѿко (εισάγει σειρά δευτερευουσών προτάσεων, ως αιτιολογικός, αναφορικός κλπ. σύνδεσμος)

Γ3.3. ΤΑ ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΑ

ТОУ (εδώ)	ВЪСЕГДА (πάντα)	СКОРО (γρήγορα)
НЕ ОУ (όχι ακόμα)	ИНОГДА (κάποτε)	МЕЖДУ (ανάμεσα)
КЪДЕ (όπου)	КОЛЬ (όσο)	ГОРЬКО (πικρά)
ИДЕ (εδώ)	КОЛИ (καθόσον)	ДОБРЕ (καλώς)
ИДЕЖЕ (εδώ)	ДВАЖДИ (δύο)	КРАСНО (ωραία)
ОВЪДЕ (εδώ)	ТРИЖДИ (τρεις)	ДАЛЕ (μακριά)
ОНЪДЕ (εκεί)	ДОКОЛѢ (καθόσον)	ЗЪЛЕ (κακώς)
ИНЪДЕ (αλλού)	ВЪЧЕРА (χθες)	ТЪЖКО (βαρέως)
ВЪСЪДЕ (παντού)	ВРЪΧΟΥ (επάνω)	
ТЪГДА (τότε)	ВЪ ИСТИНѢ (αληθώς)	

Δ. ΣΥΝΤΑΞΗ ΚΑΙ ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Δ1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΚΑΙ ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΗΣ

Το κυριότερο γνώρισμα της παλαιοσλαβικής σύνταξης είναι ότι πρόκειται για μια πολύ πλούσια και ελεύθερη σύνταξη με αρχαϊκά χαρακτηριστικά, λόγω του εκκλησιαστικού χαρακτήρα των περισσότερων παλαιοσλαβικών κειμένων. Πολλά απ' τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της παλαιοσλαβικής σύνταξης διατηρούνται και σήμερα σε διάφορες νεότερες σλαβικές γλώσσες. Η

δομή της παλαιοσλαβικής πρότασης (με την απλή πρόταση, αποτελούμενη από υποκείμενο και ρήμα ή τη σύνθετη που συμπεριλαμβάνει διάφορους προσδιορισμούς, συνδετικά ρήματα, κατηγορούμενο, αντικείμενο κλπ.) συνεχίζει να υφίσταται ακόμα στις σύγχρονες σλαβικές γλώσσες.

Συντακτικές ιδιαιτερότητες της παλαιοσλαβικής αποτελούν τα εξής:

1. Όταν το υποκείμενο της πρότασης νοηματικά αναφέρεται σε πλήθος, σε συνάθροιση ανθρώπων, το ρήμα που το συνοδεύει μπορεί να είναι σε πληθυντικό αριθμό.

Παράδειγμα:

И ѿ вѣсѣ градѣ и зидѣ противѣ и оуговѣ

вѣсѣ же народѣ сѣбравѣ ѿ сѣоихѣ

2. *Απρόσωπες εκφράσεις* υπάρχουν λίγες στα παλαιοσλαβικά χειρόγραφα. Σε αυτές το ρήμα εμφανίζεται στο 3ο πρ. ενικού. Πιο συχνά, απρόσωπες εκφράσεις χρησιμοποιούνται για την έκφραση φυσικών φαινομένων. Επίσης, δεν είναι σπάνια η πρόταση **поздѣ бѣиѣтъ** (η ώρα πέρασε - ήταν αργά). Οι περισσότερες απρόσωπες εκφράσεις σχηματίζονται με το βοηθητικό ρήμα **бѣити** στο 3ο πρ. αορίστου - **бѣиѣтъ**, που στις περιπτώσεις αυτές σήμαινε «έγινε, συνέβη».

Παράδειγμα:

бѣиѣтъ, ѿгда сѣконьча и оуѣтъ вѣса ѿловеца си

Επίσης ως απρόσωπες εκφράσεις μπορούν να εκληφθούν συγκεκριμένες ελλειπτικές προτάσεις, στις οποίες αντί του ρήματος έχουμε προσωπικές αντωνυμίες στη δοτική, ενώ το ρήμα παραλείπεται.

Παράδειγμα:

не ли ти тѣжко;

не ли ти печально;

3. Η άρνηση στα παλαιοσλαβικά εκφέρεται με το μόριο **не** να προηγείται είτε του ρήματος, είτε κάποιου άλλου μέρους της πρότασης. Το **не** το συναντάμε και σε προτάσεις όπου υπάρχουν επιρρήματα που εκφράζουν άρνηση, όπως τα **никътоже, ничьтоже**. Σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί να γίνει λόγος για *διπλή άρνηση*.

Παράδειγμα: **не оуслъшиитъ никътоже гласа ѿго**

(Κανείς δεν ακούει τη φωνή του)

Εκτός απ' το **не**, ως αρνητικό μόριο συναντάμε στα παλαιοσλαβικά και το **ни** που συνήθως χρησιμοποιείται για να δοθεί έμφαση στην άρνηση, ή για να επαναληφθεί η άρνηση σε παραπάνω από μια αναφορά:

Παράδειγμα:

ни мене вѣсте не оуца моего

како не сѣиѣтъ ни жьнѣтъ ни сѣбириѣиѣтъ

Δ2. Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΠΤΩΣΕΩΝ ΣΤΑ ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΑ

1. Η *ονομαστική πτώση* στα παλαιοσλαβικά δεν χρησιμοποιούνταν μόνο σε θέση υποκειμένου στην πρόταση, παρά χρησιμοποιούνταν και σε θέση κατηγορουμένου²⁶ μετά από συνδετικό ρήμα (θέση, η οποία σε πολλές νεότερες σλαβικές γλώσσες, όπως στα ρωσικά π.χ. ζητάει την οργανική πτώση).

Παράδειγμα:

- **благженъи григории поуставленъ бѣитъ патриархъ сватѣи божии црѣкви римскѣи**

- **немошѣно ѿсѣтъ поуставити ѿго попа**

²⁶ Το κατηγορούμενο στα παλαιοσλαβικά το βρίσκουμε κάποτε και σε αιτιατική πτώση.

2. Η αιτιατική χρησιμοποιείται τις περισσότερες φορές σε θέση άμεσου αντικειμένου. (Στην εξέλιξή τους, οι σλαβικές γλώσσες εμφάνισαν στη θέση αυτή αναγκαστικά τη γενική, όταν γινόταν αναφορά σε πρόσωπα – φαινόμενο που δεν αποτελεί ακόμα κανόνα στα παλαιοσλαβικά)

Παράδειγμα:

ПОСЪЛА РАБЪИ СВОИ

- Επίσης συναντούμε την αιτιατική σε χρονικούς προσδιορισμούς.

Παράδειγμα:

ВЪ ТО ВРЕМѢ

ПРИШЪДЪШОУ КЪМОУ ВЕЧЕРЪ

СЪ ВАМИ КЪСМЪ ВЪСА ДЪНИ

3. Η γενική χρησιμοποιείται πολύ συχνά στα παλαιοσλαβικά.

- Κατ' αρχάς χρησιμοποιείται σε θέση άμεσου αντικειμένου μετά από ρήματα που ενίοτε (όταν αναφέρονται σε ονόματα με ποσοτική έννοια) συντάσσονται με γενική, όπως μετά από τα:

ΑΛΚΑΤΙ, ΙΣΚΑΤΙ, ΧΟΤЪТИ, ЖЕЛЪТИ, ЖЪДАТИ, ВЪΚΟΥΣΙΤΙ, ΔΑΤΙ, ИМЪТИ, ИСПЪΛΝИΤΙ, СЛЪШИΤΙ, СЪМОТРИΤΙ

Παράδειγμα: ВЪΚΟΥСИ ВІНА БЪВШААГО ОТЪ ВОДЪИ

- Ύστερα χρησιμοποιείται μετά απ' τον συγκριτικό βαθμό των επιθέτων για την απόδοση του ενός απ' τα συγκρινόμενα αντικείμενα

Παράδειγμα:

МЪНОЗЪХЪ ПЪТИЦЪ СОУЛЪИШИ КЪТЕ ВЪИ

- Στη θέση της αιτιατικής του αντικειμένου (σε κάποιες περιπτώσεις) όταν πρόκειται για πρόσωπα.

Παράδειγμα:

ВИДЪБЪ ИСОУСА ПАДЕ НИЦЪ

СЛАВІААХЪ БОГА

- Ως γενική κτητική

Παράδειγμα:

ГОСПОДЪ ДОМОУ

ДА ВИДАТЬ ЧΟΥДЕСА БОГА МОИЕГО

- Μετά από άρνηση

ИМЕНЕ ЛИ НЕ ИМАТЪ БОГЪ

4. Η *δοτική* είναι η πτώση του έμμεσου αντικειμένου. Χρησιμοποιείται κυρίως μετά απ' το ρήμα **ДАТИ** και τα παράγωγά του

ОТЪДАТИ, ПРОДАТИ, ПРѢДАТИ, ВЪДАТИ, ВЪЗДАТИ.

Επίσης χρησιμοποιείται μετά από ρήματα επικοινωνίας, όπως μετά από τα **ГЛАГОЛАТИ, РЕШТИ, МОЛИТИ, ПОВѢДѢТИ, ОТЪВѢШАТИ** μετά τα οποία μπορεί να υπάρχει μόνη ή ύστερα απ' την πρόθεση **къ**.

(**рече немом** αλλά και **рече къ немом**)

Εννοείται ότι η *δοτική* ακολουθεί όλα τα μεταβατικά ρήματα που η σημασία τους τους επιτρέπει να έχουν έμμεσο αντικείμενο. Στα παλαιότερα κείμενα συναντούμε την *δοτική* και με το ρήμα **ХОШТЪ**.

Δοτική έχουμε και ως *δοτική* απόλυτη στις αντίστοιχες της ελληνικής γενικής απόλυτης περιπτώσεις.

Παράδειγμα:

ПРИШЪДЪШОУ ЖЕ НАРОДОУ КЪ НЕМОУ ВЪСИ ДИВЛІААХЪ СѦ

Με *δοτική* συντάσσονται και μια σειρά επίθετα, όπως τα ακόλουθα:

ПОДОБЕНЪ, РАВЕНЪ, СЪОБРАЗЕНЪ, ДОСТОИНЪ²⁷

5. Η *οργανική* εκφράζει συνήθως το μέσο, το όργανο με το οποίο εκτελείται μια ενέργεια.

Παράδειγμα:

²⁷ Το συγκεκριμένο επίθετο συντάσσεται και με γενική

КРЪВЫЖЪ КЪГО ОЧЕСТИМЪ СѦ

ВЪИ ΚΡΑΣΟΥΙΕΤΕ СѦ ЗЛАТОМЪ

- Εξάλλου έχουμε χρήση της οργανικής, προκειμένου να εκφράσουμε την αιτία

Παράδειγμα:

НЕ МОЖААХЪ ВЕЩЕДОВАТИ КЪ НЕМОУ НАРОДОМЪ

- τον τρόπο

Παράδειγμα:

СВѢТЛОМЪ ЛИЦЕМЪ ОТВѢШТАВЪ РЕЧЕ

КЕДИНЕФЪМЪ ГЛАСОМЪ РѢША

- την ιδιότητα

Παράδειγμα:

КРОТЪКЪ И ВЕЗЪЛОБЪИ ВѢШАШЕ И РѢЧИЖЪ ПРОСЪТОИЖЪ

- με οργανική συντάσσονται και τα ονόματα ή οι αντωνυμίες που αναφέρονται στο πρόσωπο που ενεργεί στην παθητική σύνταξη.

Παράδειγμα:

ТОГДА ИСОУСЪ ВЪЗВЕДЕНЪ БЫСЪТЪ ДОУΧОМЪ ВЪ ПОУСЪТЪИИЖЪ

6. Η προθετική χρησιμοποιείται μόνο με προθέσεις, καθώς και με ρήματα με πρώτο συνθετικό το πρόθημα при-

7. Η κλητική, σε αντίθεση με τις σύγχρονες σλαβικές γλώσσες, χρησιμοποιείται ευρέως στα παλαιοσλαβικά κείμενα. Σε μεταγενέστερα κείμενα αντικαθίσταται σιγά-σιγά απ' την ονομαστική.

Παράδειγμα:

ИЗБАВИТЕЛЪ МОИ

- Μερικές φορές, ειδικά σε ελληνικά ονόματα, η κλητική αποτυπώνεται ακριβώς όπως στο ελληνικό πρωτότυπο, παραβιάζοντας τη σλαβική κλίση: ΜΑΡΤΥΑ, ΘΟΜΑ

Δ3. ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΗΣ

Για το λεξιλόγιο της παλαιάς εκκλησιαστικής σλαβικής δεν έχουν γραφτεί πολλά. Αναφέρθηκε ήδη εδώ πως οι γλωσσολόγοι έχουν παρατηρήσει αρκετές συγγένειες ανάμεσα στις σλαβικές γλώσσες και τις βαλτικές. Συγχρόνως έχουν εντοπισθεί πολλές λέξεις με ινδοευρωπαϊκή ρίζα, όπως για παράδειγμα τους περισσότερους όρους συγγένειας:

отъць (πρβλ. με γοθθ./σκανδ. *atta*), **мати** (πρβλ. με λατ. *mater*), **братръ** (πρβλ. με λατ. *frater*) κλπ. Επίσης ινδοευρωπαϊκή είναι η ρίζα των λέξεων που ονομάζουν συγκεκριμένα οικόσιτα ζώα ή παραπέμπουν στην κτηνοτροφία:

овъца (πρβλ. λατ. *ovis*), **агньць** (πρβλ. λατ. *agnus*), **праца** (πρβλ. λατ. *porcus*), **стадо** (πρβλ. παλαιογεμ. *Stnot*)

Ένα σημαντικό ποσοστό παλαιοσλαβικών λέξεων προέρχονται απευθείας απ' την ελληνική, μια και τα πρώτα γραπτά μνημεία αποτελούν μεταφράσεις απ' τα ελληνικά. Επειδή τα συγκεκριμένα κείμενα συμπεριλάμβαναν πολλές λέξεις άγνωστες στα σλαβικά εκείνης της εποχής, οι μεταφραστές τις δανείζονταν απευθείας απ' τα ελληνικά, εκ-σλαβίζοντές της κατά κάποιον τρόπο. Τέτοιες χαρακτηριστικές λέξεις είναι για παράδειγμα οι ακόλουθες:

тетрадь, стихиъ, талантъ, ангелъ, алабастръ, инокритъ, литръ, кандило, псалмъ, прологосъ, евангелие

Επίσης κατέφευγαν στο πλάσιμο νέων λέξεων, σύνθετων ως επί το πλείστον. Μια σειρά τέτοιων λέξεων είναι σύνθετες με πρώτο συνθετικό το **благο-** από το «ευ». Π.χ.:

благоволиѣти, благословиѣти, благодѣѣтъ

Επίσης, στο λεξιλόγιο της παλαιοσλαβικής διακρίνουμε αρκετά δάνεια απ' τη λατινική και τη γερμανική, όπως για παράδειγμα:

ПОПЪ, ПОСТЪ, ЦРЪКЪ, ОЛТАРЪ, МИСА, ПАПЕЖЪ

Ένα άλλο σχετικό με το λεξιλόγιο στοιχείο που παρατηρείται στα παλαιοσλαβικά μνημεία, είναι ότι για την ίδια έννοια, συχνά στα γλαγολιτικά μνημεία χρησιμοποιείται διαφορετικός όρος απ' ότι στα κυριλλικά. Για παράδειγμα: γλαγ. ДОСТОѢННІЕ - κυριλ. НАСЛАѢДИЕ, γλαγ. ЖРЪТВА - κυριλ. ТРѢБА, γλαγ. ИСКРЪНИ - κυριλ. БЛИЗЪ, γλαγ. РАДИ - κυριλ. ДѢЛѢ, γλαγ. РѢСНОТА - κυριλ. ИСТИНА κλπ.

Ε. ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

ВѢ ОНО. ОУБЕДИ ІС ОУЧЕНИКѢ СВОИѢ ВЪЛѢСТИ ВѢ КОРАБѢ. И ВАРИТИ ЕГО НА ОНѢ ПОЛѢ МОРѢ. ДОНЪДЕЖЕ ОУТЪПОУСТИТѢ НАРОДѢ. И ОУТЪПОУЩЕ НАРОДѢ ВЪЗИДЕ НА ГОРѢ ЕДИНѢ. ПОМОЛИТѢ СѢ. ПОЗДѢ ЖЕ БЫВѢШЮ ВѢ .Д. ІЖ ЖЕ ГОДИНѢ НОЩИ. ПРИДЕ КЪ НИМѢ ІС ПО МОРОУ ХОДА. И ВИДѢВѢШЕ И ОУЧЕНИЦИ ЕГО ПО МОРОУ Х ОДАЩА ОУБОИША СѢ ГЛѢШЕ ІАКО ПРИЗРАКѢ ІЕСТѢ И ОУТѢ СТРАХА ВЪЗЪПИША. И ГЛѢ ІМА ІС НАДѢИТЕ СѢ ІАКО АЗѢ ЕСМѢ И НЕ БОИТЕ СѢ. ОУТВѢЩАѢ ЖЕ ПЕТР Ѣ РЕЧЕ ЕМОУ ГІ АЩЕ ТЫ ЕСИ ПОВЕЛИ МИ ПРИТИ КЪ СѢБѢ. ІС ЖЕ РЕЧЕ ЕМОУ ПРИ ДИ. ИЗЛѢЗѢ ЖЕ ІС КОРАБЛѢ ПЕТРѢ. И ХОЖДАШЕ ПО ВОДѢ И ПРИДЕ КЪ ІСОУ. ВИД Ѣ ЖЕ ВѢТРѢ ЛЮТѢ ОУБОИѢ СѢ. И НАЧА ПОТОПЛѢТИ СѢ. И ВЪЗЪПИ ГЛѢ ГІ СПѢ МА. ІС ЖЕ ПРОСТѢРѢ РЪКѢ АТѢ ЕГО. И ГЛѢ ЕМОУ МАЛОВѢРЕ. ПОЧТО СѢ СЪМН Ѣ. И ВЪЛѢЗѢШЮ ЕМОУ ВѢ КОРАБѢ ОУЛЕЖЕ ВѢТРѢ. А СЪЩЕИ ВѢ КОРАБИ ПОКЛОНИ ЩА СѢ ЕМОУ ГЛѢЩЕ. ІАКО ТЫ ЕСИ ВѢ ІСТИНѢ БЖІИ СІНѢ. И ПРѢПЛОУВАШЕ. ПРИД Ж ВѢ ЗЕМЬІЖ ГЕНИСАРЕЮѢ.

(Savinna Kniga)

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

ЧЛОВЕКЪ НЕКЪИИ ИМѢ ДЪВА СЪНА И РЕЧЕ МИНИИ СЪИНЪ ІЕЮ ОЦΟΥ ДАЖДЪ МИ ДО
СТОИИЖ ЧАСТЪ ИМЕНИА И РАЗДѢЛИ ИМА ИМѢНИЕ И НЕ ПО МЪНОЗѢХЪ ДЪНЬХЪ С
ЪБРАВЪ ВСЕ МЪНИИ СЪИНЪ ОТИДЕ НА СТРАНЖ ДАЛЕЧЕ И ТОУ РАСТОЧИ ИМЕНИЕ С
ВОЕ ЖИВЪ БЛАЖДНО ИЖДИВЪШОУ ЖЕ ІЕМОУ ВЪСА. БЫСТЪ ГЛАДЪ КРѢПЪКЪ НА С
ТРАНѢ ТОИ И ТЪ НАЧАТЪ ЛИШАТИ СѦ И ШЪДЪ ПРИЛѢПИСѦ ІЕДИНОМЪ ОТЪ ЖИТЕ
ЛЬ ТОѦ СТРАНЫ И ПОСЪЛА И НА СЕЛА СВОІА ПАСТЪ СВИНИИ И ЖЕЛААШЕ НАСЪТИ
ТИ ЧРѢВО СВОЕ ОТЪ РОЖЬЦЪ ІАЖЕ ЪДѢАХЪ СЦИНИѦ И НИКЪТО ЖЕ НЕ ДАІАШЕ ІЕ
МОУ ВЪ СЕБЕ ЖЕ ПРИШЪДЪ РЕЧЕ. КОЛИКОУ НАИМЪНИКЪ ОЦА МОЕГО ИЗЪВАЖТЪ Х
ЛЕБИ. АЗЪ ЖЕ СЪДЕ ГЛАДЪМЪ ГИБНЪ ВЪСТАВЪ. ИДЖ КЪ ОЦОУ МОЕМОУ. И РЕКЖ
ОЧЕ СЪГРѢШИХЪ НАНѢО И ПРѢДЪ ТОБОИЖ ОУЖЕ НѢСМЪ ДОСТОИИЪ НАРЕШТИ СѦ С
ЪИНЪ ТВОИ СЪТВОРИ МА ІАКО ІЕДИНОГО ОТЪ НАИМЪНИКЪ ТВОИХЪ И ВЪСТАВЪ. ИД
Е КЪ ОЦОУ СВОЕМОУ ІЕШТЕ ЖЕ ІЕМОУ ДАЛЕЧЕ СЖШТОУ ОУЗЪРѢ И ОЦЪ ІЕГО И МИ
ЛЪ ІЕМОУ БЫСТЪ И ТЕКЪПАДЕ НА ВЪИЖ ІЕГО. И ОБЛОБЪЗА И РЕЧЕ ІЕМОУ СЪИНЪ
ОЧЕ. СЪГРѢШИХЪ НА НѢБО И ПРѢДЪ ТОБОИЖ ОУЖЕ НѢСМЪ ДОСТОИИЪ. НАРЕШТИ СѦ
СЪИНЪ ТВОИ РЕЧЕ ЖЕ ОЦЪ КЪ РАБОМЪ СВОИМЪ ИЗНЕСѢТЕ ОДѢЖДЖ ПРИВЪИЖ. И ОБ
ЛѢЦѢТЕ И И ДАДИТЕ ПРЪСТЕНЪ НА РЖКЖ ІЕГО. И САПОГЪ НА НОЗѢ И ПРИВЕДЪШЕ
ТЕЛЬЦЪ ОУПИТАНИИ ЗАКОЛѢТЕ ИѢДЪШЕ ДА ВЕСЕЛИМЪ СѦ ІАКО СЪИНЪ МОИ СЪ.
МРЪТВЪ БѢ И ОЖИВѢ ИЗГЫБЛЪ БѢ И ОБРѢТЕ СѦ И НАЧАША ВЕСЕЛИТИСѦ БѢ ЖЕ

СНЪ ЯГО СТАРЪИ НА СЕЛЪ И ЯКО ГРАДИ ПРИБЛИЖИША КЪ ДОМОУ. СЛЪША ПЪН
ИИА И ЛИКЪИ И ПРИЗЪВАВЪ ЯДИНОГО ОТЪ РАБЪ ВЪПРАШААШЕ. ЧЪТО ОУБО СИ СЖТ
Ь ОН ЖЕ РЕЧЕ ЯМОУ ЯКО БРАТЪ ТВОИ ПРИИДЕ И ЗАКЛА ОЦЪ ТВОИ ТЕЛЬЦЪ ОУПИТ
АНЪИ ЯКО СЪДРАВА И ПРИГАТЪ РАЗГНЪВАВЪ ЖЕ СѦ И НЕ ХОТЪАШЕ ВЪИТИ ОЦЪ
ИШЪДЪ МОЛЪАШЕ И ОНЪ ЖЕ ОТЪВЪШТАВЪ РЕЧЕ ОЦОУ СВОЯМОУ СЕ КОЛИКО ЛЪТ
Ъ РАБОТАИЖ ТЕБЪ И НИКОЛИЖЕ ЗАПОВЪДИ ТВОИѦ НЕ ПРИСТЪПИХЪ И МЪНЪ НИКО
ЛИЖЕ НЕ ДАЛЪ ЕСИ КОЗЪЛАТЕ. ДА СЪ ДРОУГЪИ МОИМИ ВЪЗВЕСЕЛИЛЪ СѦ БЫХЪ Я
ГДА ЖЕ СЫНЪ ТВОИ СЪ ИЗЪДЪИ ТВОЕ ИМЕНЕ С ЛЮБОДЪИЦАМИ ПРИДЪ. ЗАКЛА Я
МОУ. ТЕЛЬЦЪ ПИТОМЪИ ОНЪ ЖЕ РЕЧЕ ЯМОУ ЧАДО. ТЫ ВСЕГДА. СЪ МЪНОИЖ ЯС
И И ВСѦ МОИѦ ТВОИѦ СЖТЪ ВЪЗВЕСЕЛИТИ ЖЕ СѦ И ВЪЗДРАДОВАТИ ПОДОБААШЕ
ЯКО БРАТЪ СЪ МРЪТВ БЪ И ОЖИВЕ.

(Ostromirovo Evangelie)

KEIMENO 3

ЧѦКЪ ЕДИНЪ ДОБРА РОДА ИДЕ НА СТРАНЪ ДАЛЕЧЕ. ПРИГАТИ СЕБЕ ЦЪРСТВИЕ. I ВЪЗВР
АТИ СѦ. ПРИЗЪВАВЪ ЖЕ И ДЕСАТЪ РАБЪ СВОИХЪ И ДАСТЪ ИМЪ ДЕСАТЪ МЪНАСЪ
. И РЕЧЕ КЪ НИМЪ. КОУПЛАЖ ДЪИТЕ ДОНЪДЕЖЕ ПРИДЪ. ГРАЖДАНЕ ЖЕ ЕГО НЕНАВИДЪ
АХЪ ЕГО. ПОСЪЛАША МОЛИТВЪ БЪ СЛЪДЪ ЕГО ГЛЪЖЩЕ НЕ ХОШТЕМЪ СЕМОУ ДА ЦЪ
РСТВОУОУТЪ НАДЪ НАМИ. И БЫСТЪ ЕГДА СѦ ВЪЗВРАТИ. ПРИИМЪ ЦЪРСТВИЕ. И РЕЧ
Е ДА ПРИГЛАСАТЪ ЕМОУ РАБЪИ ТЫ. ИМЪ ЖЕ ДАСТЪ СЪРБЕРО. ДА ОУВЕСТИТЪ КАКЪ

КОУПЛИЖ СЖТЪ СЪТВОРИЛИ. ПРИДЕ ЖЕ ПРЪВЪ ГЛА ГИ. МЪНЪ ТВОѢ ПРИДѢЛА ДЕСА
ТЬ МЪНАСЪ. И РЕЧЕ ЕМОУ БЛАГЪ РАБЕ И ДОБРЪ. ЪКО О МАЛѢ ВЪРЕНЪ БЫСТЪ. Б
ЖДИ ОБЛАСТЬ ИМЪ ДЕСАТЫЖ ГРАДЪ. И ПРИДЕ ВЪТОРЫ ГЛА. МЪНАСЪ ТВОѢ ГИ. С
ЪТВОРИ .Д. МЪНАСЪ. РЕЧЕ ЖЕ И ТОМОУ. И ТЪ БЖДИ НАДЪ ПАТИЖ ГРАДЪ. И ДР
ОУГЪ ПРИДЕ ГЛА ГИ. СЕ МЪНАСЪ ТВОѢ ИЖЖЕ ИМѢХЪ. ПОЛОЖЕНЖ ВЪ ОУБРОУСѢ БОѢ
АХЪ БО СА ТЕБЕ. ЪКО ЧЛВКЪ ЪРЪ ЕСИ. ВЪЗЕМЛЕШИ ЕГО ЖЕ НЕ ПОЛОЖЪ. И ЖЪНЕШИ
ЕГО ЖЕ НЕ СѢВЪ. ГЛА ЕМОУ ОТЪ ОУСТЪ ТВОИХЪ СЖЖДЖ ТИ ЗЪЛЪ РАБЕ. ВѢДѢА
ШЕ ЪКО АЗЪ ПРИШЕДЪ СЪ ЛИХВОЖ ИСТАЗАЛЪ Е БИМЪ. И ПРѢДЪСТОЯШТИИМЪ РЕ
ЧЕ. ВЪЗЪМѢТЕ ОТЪ НЕГО МЪНАСЖ. И ДАДИТЕ ИМЖШТЖОУОУМОУ. МЪНАСЪ И РѢШ
А ЕМОУ ГИ ИМАТЙ . МЪНАСЪ.

(Codex Marianus)

KEIMENO 4

РѢ ГЪ ПРИТЪЧЖ СИЖ. ПОДЪБНО ЕСТЬ ЦРѢТВО НБСНОЕ ЧЛВКОУ СѢФВЪШОУ ДОБРОЕ СѢ
МА. НЕ СЕЛѢ СВОЕМЪ СЪПАЩЕМЪ ЖЕ ЧЛКОМЪ. ПРИДЕ ВРАГЪ ЕГО И ВЪСѢФ ПЛѢВЕЛ
Ъ ПОСРѢДѢ ПЪШЕНИЦА И ОТИДЕ. ЕГДА ЖЕ ПРОСАБЕ ТРѢВА. И ПЛОДЪ СЪТВОРИ. ТО
ГДА И ЪВИСА ПЛѢВЕЛЪ. ПРИШЕДЪШЕ ЖЕ РАБИ ГНА РѢША ЕМОУ ГИ НЕ ДОБРОЕ ЛИ С
ѢМА СѢФЛЪ ЕСИ НА СЕЛѢ СВОЕМЪ ОТЪ КЖДОУ ЖБО ИМАТЪ ПЛѢВЕЛЪ ОНЪ ЖЕ РЕЧ
Е ИМЪ. ВРАГЪ ЧЛВЕКЪ ТО СЪТВОРИ. ОНИ ЖЕ РЕША ХОЩЕШИ ЛИ ДА ШЕДЪШЕ ИЗЪБ
ЕРЕМЪ. ОНЪ ЖЕ РЕЧЕ НИ ЕДА КАКО ВЪСТРЪСАЖЩЕ ПЛѢВЕЛЪ. ВЪСТРЪГНЕТЕ И СЪ Н

ими пшеницѣ. Оставите коупно расти до жатвы. и въ время жатвѣ ре
кѣ жателемъ. шедше избѣрѣте прѣжде плѣвелъ. и съважѣте ꙗ въ снопы.
ѣко съжеши. а пшеницѣ съберѣте въ житъницѣ мож. и пристѣплѣше оуче
ници рѣша емоу ꙗи съкажи намъ притѣчѣ сиѣ. плѣвелъ селѣтихъ ѿвѣшав
ъ же ꙗ рече къ нимъ. въсѣѣвы добрѣе сѣма снѣ члвчскы естѣ. а село е
стѣ въсѣ мирѣ. доброе же сема си сѣтѣ снове црствѣ. а плѣвели сѣтѣ си
ове неприѣзини. а врагъ въсѣѣвы естѣ дѣволъ. а жатва кончина вѣка ес
тѣ. а жателе ангѣ сѣтѣ. ꙗко же оубо плѣвели събиражѣтѣса. и огнемъ съ
жисажѣтѣса. тако бѣдетѣ бѣ скончѣние вѣка сего посѣлетѣ ꙗ ангѣ свои.
и съберѣтѣ ѿт концѣ земли всѣа съблзны. и твораща безаконие. и
въврѣжѣтѣ а въ пешѣ огнѣнѣ. тоу бѣде плачѣ и скръжетѣ зѣбомъ. тогда
праведни просвѣтѣтѣса ꙗко и слѣнѣце. въ црствѣ оца моего. имѣаи оу
ши слѣшати да слѣшитѣ.

(Фύλλα του Undol')

ΚΕΙΜΕΝΟ 5

вечероу же бывъшоу възлеже съ обѣма на десѣте оученикома. и ѣдѣшемъ
имъ рече. аминъ ꙗвмъ. ꙗко единъ отѣ васѣ прѣдастѣ ма. и скръбѣше сѣ
ло нача са ꙗти емоу единъ кожѣдо ихъ. еда азѣ есмъ ꙗи. онъ же отѣвѣш
авъ рече. омочии съ мѣноѣ рѣкѣ въ солило. тѣ ма прѣдастѣ. снѣ же члв
ѣчскы идѣтѣ. ꙗкоже естѣ писано о немъ. горе же члвкоу томоу имѣже снѣ

Чѣкъ прѣдастъ сѧ. добрѣа би было емоу аште сѧ би не родилъ чѣкъ тѣ. от
вѣщавъ же июда прѣдааи его рече. еда азъ есмъ равъвѣ. г҃ла емоу ты ре
че. ѣдѣшемъ же имъ. приимъ ѣдите се естъ тѣло мое. и приимъ чашѣ и ч
валѣ въздавъ. дастъ имъ г҃ла. пиите отъ неѧ вси. се естъ крѣвѣ моѣ но
вааго завѣта. проливаемаа за мѣногы въ отъдание грѣхомъ. г҃лѣ же вам
ъ. ѣко не имамъ пити юже отъ сего плода лозънааго. до того дѣне егда п
ю съ вами новъ въ цѣрствии отъца моего.

І вѣспѣвъше изидѣ въ горѣ елеонъскѣ. Тѣгда г҃ла имъ и҃с. вси вы съблазни
те сѧ о мѣнѣ въ сыѣ ношть. писано бо естъ поражѣ пастырь и разидѣтъ с
ѧ овѣца стада. по вѣск(р)ѣсновени же моемъ. варѣѣж вы въ галилеи.

(Codex Marianus)

ΚΕΙΜΕΝΟ 6

мѣсаца марта въ д҃і. житиѣ григора папы роумъска'го.

Блаженъи григории. поставиенъ быстъ патриархъ. сѣтѣи бѣжи црѣкви римьст
ѣи. а прѣжде патриаршѣства. црѣноризъць бѣ въ манастыри. сѣтааго апост
ола андреа. нарицаемааго клиоскаоура. близъ сѣтоую мѣченикоу. ивана и
паоула. бѣаше же игоуменъ того манастырѣ. матери же его блаженаіа силви
іа. живѣаше близъ вратъ сѣтааго паоула апостола. на мѣстѣ нарицаемѣмъ
ъ бела нова. Тѣ же блаженъи григории. и҃г'да сѣдѣаше въ хъзинѣ своѣи. и

ПИСАШЕ. ПРИДЕ КЪ НѢМОУ МАЛОМОШТЪ. МОЛА И И ГЛАГОЛА. ПОМИЛОУИ МА РА
БЕ БѢ ВЪШЬНІАГО. ІАКО СТАРѢШИНА БѢХЪ КОРАБ'НИКОМЪ. И ИСТОПИХОМЪ СѢ И П
ОГОУБИХОМЪ МНОГО ИМЕНИЕ. И СВОЕ И СТОУЖДЕ. ЛЮБОНИШТИИ ЖЕ И ПО ИСТИНѢ Р
АБЪ ХРИСТОСОВЪ. ПРИЗЪВАВЪ СЛОУГЖ СВОЕГО ГЛАГОЛА ІЕМОУ. БРАТЕ ШЕДЪ ДАЖДЪ
СЕМОУ ̑

ЗЛАТИЦЪ. И ОТИДЕ. ПАКЪ ОУБО МАЛО ПРѢМОУДИВЪ ВЪ ТЪ ДЕ ДЕНЬ. ПРИДЕ ТЪ Ж
ДЕ МАЛОМОШТЪ КЪ БЛАЖЕНОУОУМОУ ГРИГОРОУ ГЛАГОЛА. ПОМИЛОУИ МА РАБЕ БѢ
А ВЪШЬНІАГО ІАКО МНОГО ПОГОУБИХЪ. А МАЛО МИ ІЕСИ ДАЛЪ. БЛАЖЕНЪИИ ЖЕ ПР
ИЗ'ВАВЪ СЛОУГЖ СВОЕГО ГЛАГОЛА ІЕМОУ. ИДИ БРАТЕ ДАЖДЪ ІЕМОУ ДРОУГЖИЖ ̑ ЗЛ
АТИЦЪ. СЪТВОРИ ЖЕ БРАТЪ ТАКО. ВЪЗЪМЪ ЖЕ НИШТИИ БѢ ЗЛАТИЦЪ ОТИДЕ. ПАКЪ
ЖЕ МАЛО ПОМОУДИВЪ ТРЕТИЕ ВЪ ТЪ Ж ДЕ ДЕНЬ ПРИДЕ КЪ БЛАЖЕНОУОУМОУ ГРИГ
ОРИУ ГЛАГОЛА. ПОМИЛОУИ МА РАБЕ БОГА ВЪШЬНІА'ГО. ДАЖДЪ МИ ДРОУГОЕ БЛАГО
СЛОВЬЕНИЕ ІАКО МНОГО ПОГОУБИХЪ. БЛАЖЕНЪИИ ЖЕ ПРИЗЪВАВЪ СЛОУГЖ СВОЕГО ГЛ
АГОЛА ІЕМОУ. ИДИ ДАЖДЪ ІЕМОУ ДРОУГЖИЖ ̑ ЗЛАТИЦЪ. ОТЪВѢШТАВЪ ЖЕ ГЛАГОЛ
А. ВѢРЖ МИ ИМИ ЧЪСТЪНЪБ ОТЬЧЕ ІАКО НѢСТЪ ОСТАЛА НИ ІЕДИНА ЗЛАТИЦА ВЪ Р
ИЗЪНИЦИ. ГЛАГОЛА КЪ НѢМОУ БЛАЖЕНЪИИ. НЕ ИМАШИ ЛИ ИНОГО НИКАКОГО СЪЖДА. НИ
ЛИ РИЗЪНА ДА ДАСИ ІЕМОУ. ОНЪ ЖЕ ОТЪВѢШТАВЪ РЕЧЕ. ИНОГО СЪСЖДА ЧЪСТЪНЪИ
И ОТЬЧЕ НЕ ИМАМЪ. РАЗВѢ СЪРЕБРЪНААГО БЛЮДА. ИЖЕ ІЕ ПОСЪЛАЛА ГОСПОЖДА ВЕ
ЛИКАІАІА СЪ КОУЦИЖ. ГЛАГОЛА КЪ НѢМОУ РАБЪ БЖИИ ГРИГОРИИ. ИДИ БРАТЕ ДАЖД
Ъ ІЕМОУ БЛЮДЪ ТЪ. БРАТЪ ЖЕ СЪТВОРИ ІАКОЖЕ ПОВЕЛѢ ІЕМОУ БЛАЖЕНЪИИ. И ДАС
ТЪ НИШТОУОУМОУ. НИШТЪББ ЖЕ ВЪЗЕМЪ БѢ ЗЛАТИЦЪ И СЪРЕБРЪНЪБ БЛЮДЪ ОТИДЕ.

ѲГДА ЖЕ И ПОСТАВИША ПАТРИАРХА СѲѲИ ЦРЪКВИ РИМЪСѲѲИ. ПО ОБЫЧАЮ ПАТРИ
АР'ШЪСКОУ. ПОВЕЛѲ САКѲЕЛАРОУ СВОЕМОУ ВЪ ѲДИНЪ ДЪНЬ. ѲДНОИЖ ПРИВЕСТИ ВѲ МА
ЛОМОШТИ. НА ТРЕПЕЗЖ СВОИЖ ДА ОБѲДОУЖТЪ СЪ НѲИМЪ. САКѲЕЛАРИИ ЖЕ СЪТВОРИ
ІАКОЖЕ ПОВЕЛѲ ѲМОУ ПАТРИАРХЪ. И ПРИЗЪВА ВѲ МЖЖЪ НИШТЪ. И ѲГДА СѲДОША С
Ъ ПАТРИАРХОМЪ. НА ТРЕПЕЗѲ ОБРѲТОША СА ГѲ. ПРИЗЪВАВЪ ЖЕ САКѲЕЛАРА ГЛАГОЛ
ѲМОУ. НЕ БѲХЪ ЛИ ТИ РЕКЛЪ ВѲ ПОЗЪВАТИ. ТО КАКО БЕЗ МОЕГО ПОВЕЛѲНИІА ТРИ
НА ДЕСАТЕ ѲСИ ПОЗЪВАЛЪ. САКЕЛАРЪ ЖЕ СЛЪШАВЪ. И ПРИСТРАШЕНЪ БЫВЪ. ОТЪВ
ѲШТАВЪ РЕЧЕ К НѲМОУ. ВѲРОУИ МИ ЧЪСТЪНЪИ ВЛАДСКО. ДЪВА НА ДЕСАТЕ ІХЪ ѲС
ТЪ. ТРЕТИІАГО НА ДЕСАТЕ НЕ ВИДѲАШЕ НИК'ТОЖЕ. РАЗВѲ ПАТРИАРХЪ ѲДИНЪ. ОБѲД
ОУЖШТЕМЪ ЖЕ ІМЪ. ВИДѲАШЕ ПАТРИАРХЪ ТРЕТИІАГО НА ДЕСАТЕ СѲДАШТА НА К
РАИ СТОЛА. И СЕ ЛИЦЕ ѲГО ОБРАЗЫ ИЗМѲНИАЩЕ. ОБОГДА ОУБО ВИДѲТИ И БѲАШЕ С
ѲДА. ОВОГДА ЖЕ СТРОКА. И ѲГДА ЖЕ ВЪСТАША СЪ ТРЕПЕЗЫ. ІНЫ ВЪСА ОТЪПОУС
ТИ БЛАЖЕНЪИ. А ТРЕТИІАГО НА ДЕСАТЕ. ВИДИМААГО ТАКО ЧОУДЪНА. А И ЗА РЖК
Ж. И ВЪВЕДЪИ И ВЪ КЛѲТЬ СВОИЖ ГЛАГОЛА ѲМОУ. ЗАКЛИНАИЖ ТА О ВЕЛИЦѲИ СИЛѲ
ВЪСЕДРЪЖИТЕІА БОГА. ПОВѲЖДЪ МИ К'ТО ТЪИ ѲСИ. И ЧТО ѲЕСТЪ ІМА ТВОЕ. ОНЪ
ЖЕ РЕЧЕ К НѲМОУ. И ѲЖЕ ВЪПРАШАЮШИ ІМЕНЕ МОЕГО. ТО И ТО ЧОУДЪНО ѲЕСТЪ.
ОБАЧЕ АЗЪ ѲСМЪ ОУБОГЪИ. ПРИШЕДЪИ К ТЕБѲ ѲГДА БѲ ВЪ МАНАСТЪРИ СѲААГО
АНДРЕІА АПОСТОЛА. НАРИЦАЮМААГО КЛИОСКАРЪ. ѲГДА СѲДѲАШЕ ВЪ ХЪЗИНѲ И ПИ
СААШЕ. ѲМОУЖЕ ДА ДЪВА НА ДЕСАТЕ ЗЛАТИЦЪ. И СЪРЕБРЪНЪИ БЛЮДЪ ІЖЕ ТИ Б
Ѳ ПОСЪЛАЛА СЪ КОУЦИИЖ БЛАЖЕНАІА СНАВНА МАТИ ТВОІА.

и да оувѣси іако отъ дьне того отънѣлиже пода ми съ длъготрѣпнїемъ. и
простомъ срѣдцемъ. нарече та гѣ патриарху бѣти. сватѣи цркви своѣи. з
а нѣже и кровь своѣ пролиа. и бѣти ти прѣимьноу. и намѣстникоу брѣхо
внїаго апостола петра. глагола же к ѣмоу блаженѣи григории. како вѣси т
ы іако тѣгда нарече гѣ бѣти мѣнѣ патриарху. онъ же отъвѣштавъ рече. не
ѣамѣ ли агѣелъ гѣ вседрѣжителїа іесмъ азъ. то того ради вѣдѣ. и тогда
бо господь ма бѣ посѣлалъ к тебѣ. искусити оусрѣдїе твоѣ. аште тѣбо чл
овѣколюбнѣ. а не чловѣкомъ твориши видѣти милость своѣ. Блаженѣи же
то слышавъ оубоїа сѣ. не оубо бѣаше дотолѣ видѣлъ агѣла. акѣ къ чловѣ
коу бо бесѣдова и вѣзира на нѣ. рече же агѣелъ къ блаженоуоумоу. не бои с
ѣ. се посѣлалъ ма іестъ гѣ да бѣдѣ съ тобоѣ вѣ житїи сѣмъ. блаженѣи
же слышавъм то от агѣла паде ницъ на земли.

(Codex Suprasliensis)

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Αφού μεταφράσετε, προσδιορίστε μορφολογικά τα παρακάτω ονόματα και ρήματα και δικαιολογήστε πού οφείλονται οι αλλαγές στα υπερωικά σύμφωνα:

пророкъ ꙗ̆ пророѿ ꙗ̆ пророче пророци пророчъскъ

врагъ враѿ ꙗ̆ враже врази вражьскъ

ѣтрахъ ѣтраѿ ꙗ̆ ѣтрашити ѣтращьнъ

мѣка мѣѿ ꙗ̆ оумѣжити, мѣченикъ

ѣлогѣ ѣлогѿ ꙗ̆ ѣложити

оутѣха оутѣшити

кротъкъ кротъѿ ꙗ̆ кротъци

благъ блазѿ ꙗ̆ блажити

глоухъ глоуѿ ꙗ̆ глоуци оглоушити

пѣж пѣеши пѣци

лѣшти лѣгѣ лѣжеши

2. Προσδιορίστε σε ποιες από τις παρακάτω λέξεις τα μαλακά σύμφωνα έχουν προκύψει ως αποτέλεσμα γιοτακισμού και σε ποιες ως αποτέλεσμα της πρώτης ουρανικοποίησης. Γράψτε δίπλα σε κάθε λέξη τη σχετική εξίσωση!

сѣжѣ	притѣѣ	рождѣнъ
вражьѣ	пиштѣ	вождѣ
капѣлѣ	жѣжѣ	гражданинъ
кожа	омочити	чѣто
жаба	прошенъ	
земѣлѣ	проштѣнъ	

3. Κλίνετε τα παρακάτω ονόματα, αφού προσδιορίσετε σε ποια κλίση ανήκει το καθένα απ' αυτά:

ВОЖДЬ	ΣΛΑΒΑ
ЦѢЦАРСТВЕНЕ	СЪИНЪ
ЖЕРЬЦЬ	ΓΡѢХЪ
ΟΥЧИТЕЉЪ	ΔΟΥША
СЛѢНЬЦЕ	

4. Κλίνετε τα παρακάτω ρήματα:

РЕШТИ	ЗЪВАТИ	ВОЗИТИ
ГРЕТИ	ДВИГНЪТИ	ЛОВИТИ
ВЕСТИ	ΧΟΔИТИ	ЛЮБИТИ
МОШТИ	ПЪСАТИ	РОДИТИ
ПΑΣΤΙ	ΚΑΖΑΤΙ	ЗАПРѢТИТИ
СΛΟΥΤΙ	ΚΛΕΒΕΤΑΤΙ	
ΒЪΡΑΤΙ	ΠΡΟΣΙΤΙ	

5. Κλίνετε στην προστακτική τα παρακάτω ρήματα:

ВРѢШТИ
ΠΕШТИ

МИНЖТИ

ПИТИ

ОТЪΠΟΥСТИТИ

НАΠΟИТИ

6. Κλίνετε τα ακόλουθα ουσιαστικά:

ВЛАДЪКА

КОНЬ

СЛОУГА

МЖЖЬ

РИЗА

КРАИ

ΟΥΤΕΧА

ОТЪЦЬ

7. Κλίνετε τα ρήματα **ΠΑΣΤИ** και **ВЪЗДВИГНЖТИ** στον αόριστο!

8. Μεταφράστε τις παρακάτω προτάσεις. Αναγράψτε τα απαρέμφατα των ρημάτων, καθώς και το 1^ο και 2^ο πρόσωπο ενεστώτα.

ЉДИНЪ ОТЪ ВОИНЪ КОПИЕМЪ ЈЕМОУ РЕБРА ПРОБОДЕ.

И ПАКЪ ОТВРЪЖЕ СΑ СЪ ΚΛΑΤВОИЖ.

СЛАВА МОΙΑ ВЪЗНЕСЕ ГЛАВЖ МОИЖ.

СИΜΕОНЪ ΠΕΤΡЪ ΙΖΒΛΕЧЕ ΜΡЪЖЖ ΠΛЪИЖ ΡΥΙΒЪ.

И ВЪВРЪЖЕ ИОСИΦΑ ВЪ ΤЪΜΕΝИЦЖ.

ДΟΥША МОΙΑ СЪМАТЕ СΑ ΣΉΛΟ.

ΠΟΓΥΒΕ ΠΑΜΑΤЪ ΙΧЪ.

9. Μεταφράστε τις παρακάτω προτάσεις και καθορίστε ποιο από τα ρήματα είναι στον αόριστο και ποιο στον παρατατικό.

Прежде оубо словѣне не имѣахѡ кѣнигѣ, нѣ чрѣтами и рѣзами чѣтаахѡ и гатаахѡ.

И начале оубо вода плавааше по всєи землїи, тѣма бѣаше врѣху безднѣи и доухѣ божїи ношааше сѧ врѣху воды.

Вѣниде Исусѣ въ Капернаоумѣ самѣ и мати єго и братїа єго и оученици єго и тоу нє мѣногѣ днїи прѣбѣша.

Змии бѣаше на водахѣ.

10. Κλίνετε τα: никѣтоже, нѣчѣто, сѣ, всѣ, вѣца

11. Κλίνετε τα επίθετα: новѣи-новѣ, сиѣи και στα τρία γένη.

12. Κλίνετε τα ακόλουθα:

исусѣ нарицаемѣи христосѣ

чловѣкѣ крѣштии сѧ от иоана

13. Μεταφράστε τις προτάσεις που ακολουθούν και προσδιορίστε ποια απ' τα επίθετα είναι ουσιαστικοποιημένα!

Добрѣ чѣкѣ отѣ добрааго сѣкровишта износитѣ добраа и зѣлѣ чѣкѣ отѣ зѣлааго сѣкровишта износитѣ зѣлаѣ.

Хоуда же при мори галилеисцемѣ видѣ симона.

Чѣто иштете живаєго сѣ мрѣтвѣми.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

AITZETMÜLLER, RUDOLF, *Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft*. Freiburg 1978.

ARUMAA, PEETER, *Urslavische Grammatik: Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen*. Heidelberg 1985.

AUTY, ROBERT, *Handbook of Old Church Slavonic*. London 1963.

AVENARIUS, ALEXANDER, *Die byzantinische Kultur und die Slawen: zum Problem der Rezeption und Transformation (6.-12. Jahrhundert)*. Wien 2000.

BERARD, A., *Histoire de la slavistique : le role des institutions = Istoriiia slavistiki : rol' nauchnykh uchrezhdenii*. Paris 2000.

BERNŠTEJN, SAMUJL B., *Očerk sravnitel'n'oj grammatiki slavjanskich jazykov*. Moscow 1974,

BIELFELDT, H.H., *Altslawische Grammatik*. Halle (Saale) 1961.

BIRNBAUM, HENRIK, *Common Slavic: Progress and Problems in Its Reconstruction*. Columbus, Ohio 1979.

BIRNBAUM, HENRIK, *Essays in Early Slavic Civilization*. München 1974.

BIRNBAUM, HENRIK, *On Medieval and Renaissance Slavic Writing: Selected Essays*. The Hague 1974.

BRÄUER, HERBERT, *Slavische Sprachwissenschaft*. Berlin 1969.

CARLTON, TERENCE R., *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*. Columbus, Ohio 1991.

COMRIE, BERNARD/ CORBETT, GREVILLE, *The Slavonic Languages*. London 1993.

CROUCHER, MURLIN, *Slavic Studies: A Guide to Bibliographies, Encyclopedias and Handbooks*. Wilmington 1993.

CURTA, FLORIN, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, ca. 500-700*. Cambridge 2000.

DIELS, PAUL, *Altkirchenslawische Grammatik*. Heidelberg 1934.

ECKHARDT, THORVI, *Azbuka: Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie*. Wien 1989.

GEORGIEV, EMIL, *Slavjanskaja pis'mennost' do Kirilla i Mefodija*. Sofija 1952.

_____, *Kiril i Metodij, osnovopoložnici na slavjanskite literaturi*. Sofija 1956.

GOŠEV, IVAN, *Starobălgarski glagoličeski i kirilski nadpisi od IX i X v.* Sofija 1961.

JAGIČ, I., *Istorija slavjanskoj filologii*. SPb 1910.

JAKOBSON, ROMAN, *Slavic Languages: A Condensed Survey*. New York 1955.

IVANOV, J., *Bălgarski starini iz Makedonija*. Sofija 1931 (1970).

IVANOVA-MIRČEVA, D., *Starobălgarski rečnik*. Sofija 1984.

KACOVSKA-MALIGKOU DI, GIANNA - ΚΑΤΣΟΒΣΚΑ-ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, GIANNA, *Οι Σλάβοι των Βαλκανίων: εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό τους*. Αθήνα 2004: Gutenberg.

KRIVCIK, V.F./ MOZEJKO, N.S., *Staroslavjanskij jazyk*. Misk 1974.

LEHR-SPLAWIŃSKI, TADEUSZ, *Zarys gramatyki staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym*. Wrocław-Kraków 1959.

LESKIEN, AUGUST, *Handbusch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*. Heidelberg 1909.

LUNT, HORACE C., *Old Church Slavonic Glossary*. Cambridge 1959.

_____, *Old Church Slavonic Grammar*. The Hague 1974.

_____, *The Progressive Palatalization of Common Slavic*. Skopje 1981.

MALIGKOU DIS, PHAIDON - ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ, ΦΑΙΔΩΝ, *Ελληνισμός και σλαβικός κόσμος*. Θεσσαλονίκη 2006.

_____, *Οι Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη.

MIKKOLA, JOSEF J., *Urslavische Grammatik: Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen*. Heidelberg 1950.

BAZAIΟΥ, ΤΗ, ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Κ, - ΜΠΑΖΑΙΟΥ, ΘΕΩΝΗ/ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ, *Ελληνικός χώρος και πρόιμοι Σλάβοι, Βούλγαροι, Σέρβοι (6^{ος}-15^{ος} αι.): αναλυτική βιβλιογραφία (1945-1991)*. Αθήνα 1992.

NANDRIȘ, GRIGORE, *Old Church Slavonic Grammar*. London 1959.

- NYSTAZOPOULOU-PELEKIDOU, M. - ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, ΜΑΡΙΑ**, *Βυζάντιο και Σλάβοι, Ελλάδα και Βαλκάνια (6^{ος}-20ός αι.)*. Θεσσαλονίκη 2001.
- _____, *Πηγές της Βαλκανικής Ιστορίας 6^{ος}-10^{ος} αι. Επιλογή Κειμένων*. Θεσσαλονίκη 1995.
- PETKANOVA, DONKA**, *Starobălgarska literatura*. Sofija 1986.
- _____, *Starobălgarska literatura: Enciklopedičen rečnik*. Sofija 1992.
- PICCHIO, RICARDO**, *Starobălgarskata tradicija i pravoslanoto slavjanstvo*. Sofija 1987.
- ROSENKRANZ, BERNHARD**, *Historische Laut-und Formenlehre des Altbulgarischen (Altkirchenslavischen)*. Heidelberg 1955.
- SADNIK, LINDA/ AITZETMÜLLER, RUDOLF** (επιμ.), *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wiesbaden 1963.
- SCHENKER, ALEXANDER M.**, *The Dawn of Slavic. An Introduction to Slavic Philology*. New Haven and London 1995.
- SHEVELOV, GEORGE Y.**, *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*. New York 1965.
- SCHMALSTIEG, WILLIAM R.**, *An Introduction to Old Church Slavic*. Ohio 1983.
- SELIŠČEV, A.M.**, *Staroslavjanskij jazyk*. Moskva 1952.
- SŁOŃSKI, ST.**, *Gramatyka języka starosłowiańskiego (starobułgarskiego)*. Warszawa 1950.
- STEINKE, KLAUS**, *Einführung in die slavische Philologie*. Erlangen 2005.
- STRAKHOVSKY, LEONID** (επιμ.), *A Handbook of Slavic Studies*. Cambridge 1949.
- SYMEONIDIS, CHARALAMBOS - ΣΥΜΕΩΝΙΑΗΣ, ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ**, *Η ελληνική γλωσσική επίδραση στο σύστημα κύριων ονομάτων της παλαιοσλαβικής και ιδιαίτερα της βουλγαρικής*. Λευκωσία.
- TACHIAOS, ANTONIOS-AIMILIOS - ΤΑΧΙΑΟΣ, ΑΝΤΩΝΙΟΣ-ΑΙΜΙΛΙΟΣ**, *Κύριλλος και Μεθόδιος: οι θεμελιωτές της αρχαίας σλαβικής γραμματείας*. Θεσσαλονίκη 1996.
- TOWNSEND, CHARLES EDWARD**, *Common and Comparative Slavic: Phonology and Inflection. With Special Attention to Russian, Polish, Czech, Serbo-Croatian, Bulgarian*. Columbus, Ohio 1996.

TRAUTMAN, REINHOLD, *Die slavischen Völker und Sprachen: Eine Einführung in die Slavistik*. Göttingen 1947.

TRUBAČEV, OLEG N. (ed.), *Etimologičeskij slovar' slavjnskich jazykov: Praslavjanskij leksičeskij fond*. Moskva 1974.

VAILLANT, ANDRÉ, *Grammaire comparée des langues slaves*. Lyon, Paris 1977.

VELMANS, TANIA, *Byzance, les Slaves et l' Occident: Etudes sur l' art paleochretien et medieval*. London 2001.

VONDRÁK, WENZEL, *Vergleichende slavische Grammatik*. Göttingen 1928.

VRYONIS, SPYROS- ΒΡΥΩΝΗΣ, ΣΠΥΡΟΣ, *Η καθ' ημάς Ανατολή: Η πνευματική παράδοση του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στον Σλαβικό και τον Ισλαμικό κόσμο*. Θεσσαλονίκη 1995.

_____, *Byzantine Studies: Essays on the Slavic World and the Eleventh Century*. New Rochelle, NY 1992.

WHITFIELD, FRANCIS, *Old Church Slavic Reader*. Berkeley 1962.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, 2015.
Αλεξάνδρα Ιωαννίδου. «Παλαισλαβική Γλώσσα». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/SLAVSTUD101/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

